

A MAGYAR TÖRTÉNETTUDOMÁNY HELYZETÉNEK ÉS FELADATAINAK KÉRDÉSÉHEZ A KONGRESSZUS TANULSÁGAI NYOMÁN

A magyar történészek ez év júniusában tartották kongresszusukat a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat rendezésében. Tudományos életünknek ezt a jelentős eseményét általában »első« magyar történészkongresszus néven említették. Nem véletlenül. A felszabadulás előtt, nemzeti kultúránk senyvedésének időszakában, a magyar történészek nem rendeztek kongresszusokat. Hasonló kezdeményezés egyszer volt, jó két emberöltővel ezelőtt. Az természetesen alapján, jellegében különbözött a mostanótól. S ha résztvevőinek voltak helyes, korukban haladó szándékaik, azok — nem egy más, akkor helyes és haladó elgondolással együtt — folytatás és számottevő eredmény nélkül sorvadtak el a századforduló, a kialakuló imperializmus haladásellenes, kultúrafojtó légkörében.

Azóta népünk élete gyökerében megváltozott; vele változott egész kultúránk, benne tudományunk helyzete és fejlődésének iránya is. A felszabadulás után, politikai és gazdasági téren kiharcolt sikereink alapján, országunkban kibontakozott a kulturális forradalom. Óriási mértékben megnőtt népünk kulturális igénye, érdeklődése a tudomány — többek közt a történelem — iránt. Nem akármilyen tudomány, nem akármilyen történelem az, amire dolgozó népünknek szüksége van. Dolgozó népünk egyre mélyebben átérzi, hogy tudomány nélkül nincs haladás, de a tudomány csak akkor méltó nevére, ha a haladást, a nép ügyét szolgálja. Népünk a maga igaz történetét akarja ismerni: ősei munkájának és harcainak azt a hatalmas, törvényszerű folyamatát, ami mai küzdelmeinek is lendítője, mai életének valóban »mestere« lehet. Kongresszusunk fő feladata volt, hogy dolgozó népünknek számot adjon: hogyan teljesítik a magyar történészek a reájuk bízott feladatot.

A Kongresszus június 6—13 közt, nyolc napig tartott. Záróülése kapcsolódott a Rákóczi vezette szabadságharc kezdetének kétszázötvenedik évfordulóján tartott országos megemlékezéshez. Népünket e napokban eltöltötte a várakozás a Béke-Világtanács közelgő budapesti ülészaka, az ott sorra kerülő nagy kérdések, a világ békemozgalmának születő nagy reménye iránt. Népünk e napokban fokozottan érezte: szabadságharcos múltjának nagy hagyományai is arra intik, szilárdan álljon helyt a békéért és haladásért vívott harc reaeső szakaszán. Ez nagy mértékben növelte a Kongresszus iránt megnyilvánuló széleskörű érdeklődést. Tizenegy nyilvános ülésen együttvéve mintegy 4 000 hallgató vett részt. Ennek a nálunk tudományos üléseken szokatlanul nagyszámú hallgatóságnak körülbelül a fele szakemberekből, a másik fele egyéb érdeklődőkből állt. Azonban a számok korántsem mutatnak mindent. Az érdeklődésről hívebb képet ad a sajtó, mely kezdettől végig

élénk figyelemmel kísérte és behatóan ismertette a Kongresszus eredményeit. Utcákon és járműveken, munkába siető emberek közt lehetett hallani beszélgetéseket a Kongresszus kiemelkedő előadásairól. Mindez azt bizonyította, hogy a történelem szakemberek szűk körének dolgából nemzeti ügyé, széles tömegek ügyévé vált. Ezt fejezte ki a gondos figyelem, mellyel pártunk és államunk támogatta a Kongresszus munkáját.

A Kongresszus programján nyilvános előadások és szűkebb körű megbeszélések szerepeltek. A befejező előadás, melyet a Kongresszus záróülésén Molnár Erik tartott, korábbi viták alapján Sztálin utolsó művének tanulságaival foglalkozott és rámutatott több fontos kérdésre, melyet a magyar történészeknek ezek segítségével kell tisztázniuk. A többi előadás három, egymással is összefüggő nagy témakör — a nemzeti függetlenségünk védelmében vívott harcok, a baráti szomszéd népekkel közös küzdelmek, a nagy szovjet nép példája és segítsége — egyes kiemelkedő kérdéseit tárgyalva, a kutatások új eredményeit, jelenlegi állását mutatta be. A tárgyválasztás nemzetünk történelmének döntő fontosságú problémáit ragadta meg; a tematika azt a gondolatot fejezte ki, hogy — Rákosi elvtárs szállóigévé lett, a Kongresszus jelmondatául választott szavaival — »A magyar nemzet ezeréves történelme azt mutatja, hogy a magyar nép akkor volt erős és megbecsült, amikor az egyetemes emberi haladás élcsapatához tartozott«. Az előadások fő mondanivalójukkal közvetlenül szolgálták népünk szocialista öntudatra nevelésének ügyét, a történettudomány eszközeivel segítették a dolgozók tömegeiben erősödő újtípusú hazafiság és proletár internacionalizmus fejlődését.

A magyar történészek a Kongresszusra tíz előadást, húsz hozzászólást készítettek. Minden előadás és hozzászólás komoly, széleskörű kutatómunka gyümölcse volt. Az előadók és hozzászólók — a marxista történetírás tekintélyes képviselői, a haladó történet szemléletet magukévá tevő régi szakemberek, tehetséges fiatalok — igyekeztek tudásuk legjavát adni. Hatalmas és tekintélyes részben új forrásanyagot mozgattak meg és ezt a marxizmus-leninizmus elvi irányzatát alapján törekedtek feldolgozni. Az előadások és hozzászólások eszmei tartalmassága, szakmai színvonala általában kielégítő volt. Ugyanakkor azt is meg kell állapítani, hogy az egyes előadások és hozzászólások közti színvonal tekintetében jelentős különbségek voltak; kisebb vagy nagyobb hibákat illetve hiányokat csaknem valamennyinél ki lehet mutatni.

Elekes Lajos előadása európai összefüggésbe állította, a délkelet-európai népek közös harcának részeként mutatta be a magyar nép török hódítók ellen vívott küzdelmeit, rámutatott az összefogás feudális korlátaira, külső és belső árulók aknamunkájára; Sinkovics István korreferátumával együtt kiemelte a népi tömegek szerepét a harcokban. Az előadás fő hiányossága az volt, hogy túlságosan nagy időszakot akart felölelni, ezért a kérdések egy részét nem fejtette ki és befejező részében elnagyolttá vált. Hibája volt, hogy a XV. század második felében, a harcok és a központosítás összefüggésének vizsgálatánál Mátyás politikáját túlságosan előtérbe helyezte. — Észe Tamásnak a Rákóczi vezette szabadságharcról tartott előadása évtizedes kutatások gazdag anyagát összegezte: adatainak ereje, nyelvezetének szépségei megragadták a hallgatóság figyelmét. Azonban a kifejezőmód patosza — a szerző szándékával nyilván ellentétben — nem egyszer mesterkéltén hatott. Volt az előadásnak bizonyos tényközlő, pozitivista maradványokat mutató vonása is. A lényeges elvi kérdés, a nemzeti összefogás problémája

— melyet Pach Zsigmond Pál hozzászólása tanulságos, új szempontból világított meg — az előadásban jóformán elsikkadt, Rákóczi személye éppen ezért elvont magasságokba emelkedett. — Zsigmond László igen értékes adatokkal mutatta be a nyugati monopóliumok urainak népünk felszabadulása ellen irányuló tevékenységét. Előadásának hibája abban gyökerezett, hogy nem teljesen vetkőzte le régebbi felfogásának némileg sematikus, egyszerűsítő és későbbi összefüggéseket visszavetítő vonásait. Ez vonatkozik Magos Györgynek egyébként értékes korreferátumára is. Az imperializmus rendszerén belüli ellentéteknek, ezek fejlődésének ábrázolása mindkettőnél fogyatékos. — Mérei Gyula az 1830-i lengyel szabadságharc magyarországi visszhangjával foglalkozott; szépen megírt munkájában kiemelve a pozitív tényeket, a magyarországi mozgalom belső ellentmondásainak, illetve ezek lengyelországi párhuzamának kérdését éppen csak érintette, nem fejtette ki. — I. Tóth Zoltán a nagy román hazafiról, M. Balcescuról készített munkája alapján ismertette a megbékélésnek és összefogásnak Bălcescu által kezdeményezett 1848/49-i kísérleteit. — Arató Endre széleskörű (többek közt Prágában végzett) kutatások nyomán új adatokkal ismertette a cseh és magyar munkásmozgalom kapcsolatait a II. Internacionálé előtt; értékes anyagát azonban nem tudta eléggé egységbe fogni s a kapcsolatok mellett kevésbé ügyelt a nemzeti fejlődés, az Ausztriához tartozás hasonlóságával összefüggő párhuzamokra. — Fogarasi Béla mintaszéru, az elvi lényeket kiemelő és minden oldalról megvilágító előadásában elemezte a nagy orosz forradalmi demokrata, Csernisevskij viszonyát a magyarokhoz. — Hanák Péter az 1905-ös orosz forradalom magyarországi hatásait komoly forrásélemzés alapján ismertette. Tanulságos és jól felépített előadása a monarchia általános helyzetének és a magyarországi osztályviszonyok fejlődésének elemzésével adós maradt. Réti László a Nagy Október magyarországi hatásait és az 1918-19-i magyar forradalmakat jelentős, új forrásanyag bevonásával, történeti teljességre törekedve vizsgálta. Ez a helyes törekvése azonban zsúfoltságra és bizonyos egyhangúságra vezetett; kapcsolatban a kronológia elvének túlságosan merev betartásával, az előadás nem tudta eléggé érzékeltetni az események hatalmas sodrát, a tömegek óriásira növekvő aktivitásának erejét. Az előadáshoz csatlakozó korreferátumok számos értékes megállapítást tettek; az anyag túl merész (helyenként erőszakolt) kezelésével Győrffy Sándornak egyébként anyagában és szempontjaiban egyaránt kiemelkedő tanulmánya módszertanilag helytelen útra tévedt. Nemes Dezső igen értékes, új anyag elemzésével mutatta meg a magyar nép tömegeiben az ellenforradalmi elnyomás időszakában is meglévő, növekedő barátságot és bizakodást a Szovjetunió iránt. A hatalmas anyagnak (egyrésze nem is került felhasználásra) mind mennyisége, mind a források jellege sajátos, elmélyült, elemző és rendszerező munkát kívánt. Az előadó ezt csak részben tudta elvégezni; így az előadás némely vonatkozásban nyersen, másutt nem eléggé konkrétan hatott.

Az előadások közös hiányossága az volt, hogy jóformán mellőzték a vitát. A Kongresszuson erősen hiányoztak a szekciók, illetve az előadásokhoz kapcsolódó szervezett vita-alkalmak. (A program rendkívüli zsúfoltsága a spontán vitákat és megbeszéléseket is korlátozta.) Az előadások jellege általában nem volt olyan, hogy a vita kifejlődését előmozdította volna. A problémákat, a kutatás során elkövetett hibákat, az esetleg még fennálló nézeteltéréseket nem domborították ki. Több előadó, aki előadásának nyomtatásra szánt, bővebb változatában elvi bírálatot gyakorolt a történetírás reakciós

iskoláival szemben, az időtartam korlátozottsága miatt szükséges rövidítések során éppen ezeket a fontos részeket hagyta ki, megelégedve a bírálóknak azzal a semmiképpen sem kielégítő formájával, amit maguk a tények, az ezek alapján elfoglalt álláspontok jelentenek. A bírálóknak ez a jóformán teljes elhanyagolása nem kevesebbet jelentett, mint azt, hogy az előadók önmagukat is, hallgatóikat is megfosztották a marxi-lenini tudományosságnak attól a hatalmas — bizonyító és nevelő erejében egyaránt nélkülözhetetlen — fegyverétől, amit a nyilvános vitán a vélemények összeütközése ad. Ezt egyáltalán nem enyhíti (bizonyos tekintetben inkább súlyosbítja) a tény, hogy az előadásokat komoly viták előzték meg, melyek során lehetőség nyílt a kritikai szempontok érvényesítésére. A hallgatók e viták tényéről sem értesültek.

Fogyatékos volt az egyetemes történeti összefüggéseknek, a tárgyalt kérdések egyetemes történeti jelentőségének és párhuzamainak megvilágítása; ennél is feltűnőbb fogyatékoságként mutatkozott a szomszédos, a Habsburg-monarchia keretei közt élt népek fejlődéséből levonható következtetések mellőzése. Egyes előadásokban egyszerűsítő tendenciák mutatkoztak, mások az elvi lényegyet nem tudták kellően kiemelni. Felbukkantak pozitívista nyomok, kapcsolatban a polgári történetiszemlélet egyéb maradványaival. A Kongresszus tematikájában a magyar uralkodó osztályok nemzetelnyomó politikájának leleplezése, ez a nacionalizmus elleni harcunk szempontjából oly fontos feladat, nem szerepelt kellő súllyal.

A kongresszusi előadások elemzéséből levont következtetések szempontokat adnak történettudományunk helyzetének további, szélesebbkörű vizsgálatához, de természetesen nem helyettesíthetik azt. A kongresszusi előadásokon aktív részt vett a magyar történészek jelentős része, de közel sem valamennyi. Legjobb erőink közreműködését csak részben tudtuk biztosítani. Az előadások felölelték a kutatások több fontos ágát, de nem mutatták be problematikánk egészét. A kép, melyet az előadások alapján alkothattunk, részben kifejezi tudományunk helyzetét, részben el is tér attól. A Kongresszusnak, egyebek mellett, az is feladata volt, hogy ráirányítsa történészeink figyelmét a kutatás több fontos, eddig elhanyagolt területére. Tematikájában például nagy súllyal szerepeltek a magyar-orosz kapcsolatok; ez azonban inkább a most kezdődő lendületet, mint az eddigi helyzetet jelzi. Viszont a Kongresszus anyaga nem adott betekintést több olyan területre, melyen eddig jelentős arányú kutatómunka folyt. Éppen ezért különösen sajnálatos a Kongresszusnak az a hiányossága, hogy nem hangzott el olyan összefoglaló előadás, mely átfogóan megvilágította és kritikailag értékelte volna történettudományunk fejlődését, kijelölve a további feladatokat.

Voltak a Kongresszusnak egyéb, szervezési hibákból eredő fogyatékoságai is. Kétségtelen, hogy ezek nélkül jobban, közvetlenebbül érvényesülhetett volna az iránymutató és előrelendítő hatás, melyet a Kongresszus tudományos életünkre gyakorolt. Mindezek ellenére, nem lehet vitás, hogy a Kongresszus, történettudományunk erőpróbája és seregszemléje, fejlődésünk kiemelkedő állomása volt. Nagyban hozzájárult, hogy tisztábban lássuk tennivalóinkat. Újat és nagyot, számunkra döntően fontosat alkotott, különösen a baráti országokkal közös történelmi kérdéseink tisztázása, az érdekelt országok történészeinek baráti, fegyvertársi együttműködése terén. Ez annál jelentősebb, mert eddig ezen a területen komolyan éreztük elmaradásunkat: annak veszélyeit, hogy nem tanultunk eleget a barátainktól. A Kon-

gresszus új lépést tett ennek a további fejlődésünk szempontjából rendkívül fontos kérdésnek megoldására. Ezen túlmenően, fontos javaslatokat dolgozott ki a baráti országok történettudományának jövőbeli együttműködésére, annak konkrét területeire is. E nagy eredmények létrejöttében döntő szerepük volt külföldi vendégeinknek, elsősorban a szovjet történetírás hozzánk ellátogató kiváló képviselőinek.

A szovjet tudományosságot olyan világszerte ismert kiemelkedő kutatók képviselték a kongresszuson, mint A. M. Pankratova, J. V. Tarle, P. N. Tretyakov. Szovjet vendégeink kezdettől végig nagy aktivitással, sokoldalú segítőkészséggel vettek részt a kongresszus munkájában. Tevékeny részvételük nemzetközi jelentőségre emelte a kongresszus tárgyalásait. Előadásai — különösen A. M. Pankratovának az 1905-ös orosz forradalom jelentőségéről tartott ragyogó elemzése — mély hatást tettek a résztvevőkre. J. V. Tarle rögtönzött hozzászólását, melyben mesteri módon vázolta a Rákóczi-vezette szabadságharc diplomáciai hátterét, a sajtó is széles körben ismertette. A szovjet tudósok hatalmas munkát végeztek a kongresszus szűkebbkörű megbeszélésein, a baráti országok történettudományának közös problémái és feladatai, az ezek megoldását szolgáló eszközök tisztázása során. Javasataikkal tágabb összefüggésbe állították, magasabb szintre emelték és a közeli megvalósítás útjára segítették az itt felmerült kérdéseket. Történettudományunk egyes előtérben álló feladatainak megoldásához nagy segítséget adtak a módszertani megbeszélések, melyeket szovjet vendégeink a hazai kutatók egy-egy csoportjával a munkásmozgalom, az egyetemes történet, a régészet, a tankönyvírás problémáiról folytattak.

A baráti Lengyelország, Csehszlovákia, Románia történettudományát vezető történészekből álló, két- illetve háromtagú küldöttségek képviselték. Résztvett a kongresszuson a Bolgár Népköztársaság Akadémiájának és a Német Demokratikus Köztársaság történettudományának egy-egy vezető képviselője is. A küldöttek közt igen meleg, baráti légkör alakult ki, ezzel is kifejezve az országaink közt a felszabadulás óta egyre szorosabbá váló baráti kapcsolatokat. A népi demokráciák küldöttei tevékenyen vettek részt a kongresszus tanácskozásain, beszámolóikkal és javaslataikkal előmozdították a szűkebbkörű megbeszélések sikerét. Több tartalmas hozzászólást tartottak a kongresszus nyilvános előadásain, azok anyagához kapcsolódva és népeink történetének közös vagy analóg kérdéseit világítva meg.

Mindnyájunk nagy élménye volt, további munkánk hatalmas serkentője marad a szilárd elvi egység, ami a kongresszuson hazai és külföldi történészek együttműködésében megnyilvánult. Ez az elvi egység a tanácskozások előhaladtával a szemünk láttán erősödött és úgyszólván napról-napra új, nagy eredményekben jelentkezett. Kifejeződött a népi demokráciák küldötteinek egyérmű, erőteljes állásfoglalásában a múlt reakciós, nacionalista-soviniszta történetírásával és annak maradványaival szemben, az igazságot népeink haladása szolgálatában, népeink barátságának elmélyítése szellemében szenvedélyesen kutató és feltáró, a haladás ellenségeit leleplezni és megsemmisíteni segítő igaz tudományosság: a marxizmus-leninizmus, a nemzetközi munkásosztály, a Szovjetunió példamutató tudományossága mellett. Az elvi egység és a baráti, elvtársias segítségnyújtás magasrendű megnyilvánulását láttuk azokon a megbeszéléseken, melyek a magyar történetírásnak nyújtott szovjet támogatást, illetve a népi demokráciák történettudományával közös problémáinkat tárgyalták. E meg-

beszélések nemcsak a magyar történészek részéről előkészített anyagot tisztázták, tapasztalatcsere útján megoldáshoz segítve tudományunk számos nagyfontosságú kérdését, hanem — elsősorban a szovjet delegáció fáradhatatlan tevékenysége nyomán — messze túlnőttek eredeti kereteiken és az itt hozott javaslatokkal alapot adtak a baráti országok kulturális együttműködése új formáinak kialakítására.

A javaslatok abból a megállapításból indultak ki, hogy: »A szocializmust építő országok közti együttműködés egyre szorosabbá válik mind a gazdaság, technika és külpolitika területén, mind a békéért folyó harcban. Ugyanilyen szoros együttműködést kell létrehozni országaink közt az ideológia, többek között a történettudomány területén is«. Felsorolnak négy nagy kérdést, melyeket a népi demokráciák, valamint a Szovjetunió történései a közel jövőben együttes munkával, közös kiadványokban fognak kidolgozni. Ezek a következők: 1. tanulmánygyűjtemény az 1905-ös orosz forradalom ötvenedik évfordulójára (szovjet történészek szerkesztésében), 2. tanulmánygyűjtemény a felszabadulás tizedik évfordulójára (lengyel történészek szerkesztésében), 3. tanulmánygyűjtemény a huszitizmus kelet-európai hatásáról (csehszlovák történészek szerkesztésében), 4. dokumentumgyűjtemény a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulójára, nemzetközi jelentőségéről és a népi demokratikus országokban a forradalmi munkás- és nemzeti felszabadító mozgalmakra gyakorolt hatásáról (magyar történészek szerkesztésében). A továbbiakban a javaslatok kilenc témakörre osztva, jövőbeli tudományos együttműködésünk fontos területeit sorolják fel. Végül szervezési kérdésekkel foglalkozva a kölcsönös tudományos kapcsolatok megszilárdítása céljából, a kölcsönös és rendszeres tájékoztatás, forrásanyagok cseréje, tudományos kiküldetések mellett felvetnek olyan konkrét (és jelenlegi munkánk szempontjából igen fontos) tennivalókat, mint a közös kérdéseket érintő fontosabb művek, különösen az egyetemi tankönyvek tartalmi vázlatának és szövegeinek kölcsönös megvitatása, továbbá a történettudományi kutatóintézetek évi és távlati terveinek összehangolása a közös munkát igénylő témák területén.

E megállapodások jelentőségét nem szükséges hangsúlyozni. Révai József a javaslatokat előkészítő értekezlet eredményeit összegezve, azokat a Kongresszus egészének eredményeivel vetette egybe. Elsősorban ezekre az eredményekre utalt A. M. Pankratova, midőn a záróülésen a kongresszust olyan eseményként jellemezte, amelyet »az elvi egység és a gyakorlati együttműködés jó példájának lehet felhozni a történettudomány területén dolgozó munkások között«.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a kongresszus, komoly hiányosságai és hibái ellenére, tudományos életünk jelentős eseménye volt. Erőteljesen kifejezésre juttatta, hogy a történettudomány ma már nemzeti ügy; előtérbe állította a harcos, igaz hazafiságra és proletár nemzetköziségre nevelő történetírás szerepét kulturális forradalmunkban; megszilárdította a kutatókban és az oktatókban a meggyőződést: munkájukat ilyen irányban kell továbbfejleszteniük. Alapot teremtett és konkrét kezdeményezéseket adott a tudományos együttműködés új formáinak létrehozásához. Noha nem eléggé mélyen és rendszeresen, rávilágított hibáink és hiányosságaink jelentős részére is. Ösztönzést és segítséget jelent ahhoz, hogy ezeket leküzdve, eredményesebben szolgálhassuk tudományunk fegyverével hazánk

felemelkedésének, a népek barátságának, a béke és a haladás védelmezésének nagy ügyét.

*

Kongresszusunk óta óriási jelentőségű események történtek és olyan dokumentumok láttak napvilágot, melyek irányjelzők az ideológiai munka, benne a történetírás további feladataira. Elég, ha utalunk a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Vezetősége határozataira, a párt Központi Bizottságának Propaganda és Agitációs Osztálya és a Marx-Engels-Lenin-Sztálin Intézet által kidolgozott tézisekre. A szovjet történészek nem késtek élni a lehetőséggel, hogy ezek világánál elemezzék tudományuk helyzetét és feladatait. A magyar történészek fontos feladata, hogy a kongresszus tanulásaiból kiindulva, összegezzék munkájuk tapasztalatait s az új útmutatás segítségével állapítsák meg tennivalóikat. Ehhez nem elegendő, ha pusztán a kongresszus tanulásait vesszük alapul. Meg kell állapítanunk, mennyire jellemzők, mennyiben általánosíthatók azok. Röviden át kell tehát tekintenünk tudományunk fejlődését az előző esztendőőkben.

Mint ismeretes, kulturális életünk felszabadulás utáni fejlődése elmaradt a gazdaság és politika területén elért eredményekhez képest. Tudományunknál ez egyebek mellett abban is megnyilvánult, hogy a fordulat évében a történetkutatás ápolására és irányítására hivatott intézményekben még káros szellem, vezetésükben ellenséges befolyás érvényesült. Az előző korszak hivatalos történetírásának nyíltan fasiszta, németbarát elemei letűntek; helyükre a Történettudományi Intézet elődjének és más történetkutató szervezeteknek irányításában a nyugati imperialista orientáció képviselői léptek. A fordulatot közvetlenül megelőző időben a könyvkiadás pangott, a történettudományi folyóiratok szüneteltek; működésük előző szakaszán a szellemtörténelmi epigonizmust terjesztették.

E káros és visszás helyzet felszámolására a döntő lépések a fordulatot követően történtek. Tudományos életünk fordulatának kezdetét a Tudományos Tanács megalakulásával, befejező lépését a Tudományos Akadémia újjáalakulásával jelezhetjük. A kettő közt ment végbe történettudományunk fejlődésének fordulata, amit a Munkásmozgalmi Intézet létrejötte mellett különösen a Történelmi Társulat 1949 tavaszán tartott újjáalakuló közgyűlése fejezett ki. Ezt követték egyéb fontos lépések, így a Történettudományi Intézet átszervezése (később akadémiai kutatóintézetté alakulása), valamint a levéltárak egységes szervezetének és irányításának megteremtése. Új szervezeti keretek közt, új feltételek mellett új irányban indult meg a munka. Helyes irányának kialakításához komoly segítséget nyújtott a MDP Központi Előadói Irodája, melynek történelmi munkaközössége rendszeresen megvitatta történettudományunk előtérben álló kérdéseit.

Tudományos életünk fordulatát előkészítette, a további tennivalókat elősegítette az az erjedés, ami az előző években az ország újjáépítésének eredményei láttán és a marxizmus-leninizmus eszméinek terjedése nyomán értelmiségünk (benne a régi történészek) jelentős részénél megkezdődött. Régi történészeink túlnyomó többsége a felszabadulás előtt egyáltalán nem ismerte a marxizmus-leninizmus eszméit, a klasszikusok alkotásait, a szovjet történettudomány ezekre támaszkodó nagy eredményeit. Kétkeltek az előttük ismeretlen, nevelésüktől s korábbi gondolkodásmódjuktól idegen eszmék és kutatási módszerek helyességében. Ez a kétkelkedés nem is szűnt meg addig, amíg az eszmék helyességét a mindennapok tapasztalata számukra

is be nem bizonyította. Régi történéseinknél ez (országunk építésének általános tapasztalatai mellett) azokat a tapasztalatokat jelentette, melyeket saját tudományáguk területén a marxizmus-leninizmus eszméivel felfegyverzett, a szovjet példát ismerő történészek munkássága, ennek felmérése, a maguk munkásságával egybevetése alapján szereztek meg. Történész, magát és munkáját becsülő tudós számára ez az egybevetés nem lehetett könnyű, de — több-kevesebb idő elteltével — eredménye sem lehetett vitás.

Ez a folyamat némi eltéréssel, lényegileg azonosan ment végbe kultúránk, tudományos életünk minden területén. Pártunk és államunk, tudományos életünk új irányítószervei nagy gondot fordítottak e folyamat kiszélesítésére és meggyorsítására. A történettudomány területén ezt sajátos körülmények is elősegítették. A legjelentősebb, hogy a marxizmus-leninizmus alkalmazásának, nemzeti történetünk marxista-leninista megvilágításának nagy példái álltak előttünk. Pártunk vezetőinek írásait és beszédeit áthatotta az a mély történelmiség, ami a marxizmus-leninizmus tudományát jellemzi. Rákosi elvtársnak a fasiszta vérbíróság előtt, majd a Kossuth-rádión és a felszabadulás után mondott beszédei egy-egy rövid megjegyzéssel évszázados folyamatok lényegét világították meg. Révai elvtársnak negyvennyolcas forradalmunkról írt tanulmányai konkrétan mutatták meg, hogyan lehet a klasszikusok megállapításait hazai viszonyokra alkalmazva, marxista-leninista módszerrel elemezni bonyolult, ellentmondásos történelmi folyamatokat. Tudományunk fejlődésében az is szerepet játszott, hogy kommunista történészek: Andics Erzsébet, Molnár Erik, Mód Aladár korábbi írásai gyakorlati példát adtak, hogyan lehet elemezni és összefoglalni hosszú korszakok tényanyagát. Mellettük és munkáikból gyakorlatot tanulva, a felszabadulás után felnőtt, vagy a fordulat idejére felnövekedőben volt a kommunista történészek fiatal gárdája is. Néhányan e fiatalok közül már a fordulat előtt számottevő, önálló forráskutatáson alapuló tanulmányokkal jelentkeztek. A további fejlődést ösztönözte marxista-leninista szellemű történetírásunk felszabadulás utáni első nagyobb erőpróbája, a negyvennyolcas forradalom és szabadságharc hagyományait elevenítő gyűjteményes kötet és az ennek nyomán kibontakozó munka. A feladat a fiatalok erősítése, új kutatók felnevelése mellett a régi történészek minél szélesebb rétegeinek megnyerése és meggyőzése, ennek alapján régiék és újak összefogásának, történettudományunk egységfrontjának megteremtése volt. Ennek elvi alapjául és kezdeményezésül szolgált az a program, melyet a Történelmi Társulat említett újjáalakuló közgyűlésén az elnöki székfoglaló körvonalazott. A program a Tudományos Tanácsnál végzett előmunkálatok alapján a történettudomány fő feladatait, első ötéves tervünk vázlatát ismertette. Ráirányította a történészek figyelmét multunk régebben elhanyagolt vagy meghamisított, kiemelkedő kérdéseire, különösen a forradalmi mozgalmak, osztályharcos megmozdulások tanulmányozására. Együttműködésre hívott mindenkit, aki tudományunk fejlesztésében, igazi tudományosságunk kialakításában részt akar venni. Ezen az alapon, ilyen irányban indult meg hazánkban a történelem tervszerű tanulmányozása, tudományunk újjáéledése és fellendülése.

Mindennek alig pár esztendeje, mégis olyanformán beszélünk róla, mint történelmünk valamely régmult, homályba vesző időszakáról. Ez nem is különös. Ötéves tervünk évei mélyreható változásokat hoztak országunk életében, ezek kihatottak kultúránk egészének, benne tudományunknak fejlődésére is. Kulturális forradalmunk kibontakozása új távlatok, új feladatok elé állította

történészeinket. Azok a fiatalok, akik ma készülnek a történettudomány munkásainak, alig ismerik, ezért nem is értik a pár év előtti problémákat. Holott ezekkel ma is kell foglalkozni, egyrészt, mert nem mindegyiket sikerült megoldani, másrészt — főként — mert megoldásuk során merültek fel azok az új problémák, melyek most elsősorban igénylik figyelmünket.

Ötéves tervünk elkészítésének és megindításának időszakában törté-
néseinket a tudományos tervezés problémája foglalkoztatta. Ez akkor központi kérdésnek számított, méltán, hiszen tervszerűség nélkül tudományunk nem tarthatott lépést a fejlődéssel. Azonban ezt nem mindenki látta, nem mindenki ismerte el. Sokan állították, hogy a tudomány területén nem lehet terv szerint dolgozni. Mások úgy vélték, lehet, de tiltakoztak a tervezésnek ismert formái ellen. A tervszerű munka ellenzőit tapasztalati úton kellett meggyőzni álláspontjuk helytelenségéről. Ez nem ment könnyen, többek közt azért sem, mert magunk is járatlanok lévén a tervezésben, nem egy hibát követtünk el, ami a helyes álláspont érvényesülését akadályozta. Melyek voltak tervezésünk fő hibái és fogyatékoságai? Elsősorban a túlméretezettség, ami — azóta a baráti országok tapasztalataiból tudjuk, — gyermekbetegséggént jelentkezik mindenütt a tervezés első időszakában. Ezek a tervek óriási feladatokat, viszonylag igen rövid határidőket tartalmaztak; nem voltak felbontva, nem voltak összehangolva más munkákkal egyének és intézmények közt. Később tetéztük a hibát, erőszakoltuk a tervek teljesítését, illetőleg tervezési módszereink gyökeres megjavítása helyett megelégedtünk azok részbeni módosításával s a határidők tologatásával. Ennek következményeit mind a mai napig érezzük, bár időközben, saját kárunkon tanulva és a szovjet tudományos tervezés tapasztalataiból is merítve, igyekeztünk egyet-mást (még mindig nem eleget) javítani tervezésünkön. Kezdeti tervezésünknek volt jónéhány tematikai fogyatékosága. Bár az említett elnöki székfoglaló sorravette akkor előtérben álló feladatainkat, ezek kádernehézségek és egyéb okok miatt nem mind kerültek megvalósításra. Nagyobb baj volt, hogy a megvalósítandók kiválogatása nem mindig fontosságuk sorrendjében, hanem — a viszonyok nyomása alatt többszörösen módosítva — nem egyszer alkalmoszerűen történt. A Történettudományi Intézet szeritotta a parasztság XIV. századi helyzetét és mozgalmait kutató munkaközösséget; ugyanakkor más, fontos munkák miatt elejtette a dualizmus korabeli gazdaságtörténet kérdéseit vizsgálót, melynek eredményeire történetkutatásunknak nagyobb szüksége lett volna. Hasonló példákat szép számmal idézhetünk más intézmények tervezési tapasztalataiból is. Nem történtek kielégítő lépések a szovjet történettudomány, a szomszéd népek történetének megismerésére, multunk leginkább elhanyagolt újabb- és legújabbkori szakaszának feltárására. Nem volt kielégítő a Munkásmozgalmi kutatása, amit a törté-
nések jó része sokáig a Munkásmozgalmi Intézet kiváltságának tartott. Gyakorlatilag így alakult a helyzet, amennyiben más intézmények nem foglalkoztak a munkásmozgalom kérdéseivel. Viszont a Munkásmozgalmi Intézetben, ahol a munkát nagy lendülettel és lelkesedéssel kezdték és egyes területeken (muzeumok, kiállításokrendezésében) kiemelkedő eredménnyel folytatták, a kutató-részleg gyengése és gyakorlatlansága miatt a tudományos kiadványok nehezen indultak meg. Amellett a munkásmozgalom kutatásának ez a kikülönítése azt a veszélyt rejtette, hogy azt a nemzeti történet egészétől elszakítva fogják végezni, annak ellenére, hogy az Intézet munkatársai, szem előtt tartva pártunk Központi Vezetőségének iránymutatását, törekedtek

annak ellenkezőjére. Más kutató intézmények profilja nem volt kialakítva: tervezésük egymásba folyt. A munka egybehangolására történtek ugyan kísérletek, azonban ezek csak esetenként és tünetileg, nem gyökerében orvosolták a bajt.

Erőink akkori fogyatékosága mellett nehézségekbe ütközött a munka megszervezése is. Munkaközösségeket szerveztünk a többek erőfeszítését igénylő feladatok elvégzésére, azonban ezek munkamódszerét — jórészt ugyancsak tapasztalat hiánya miatt — nehezen (olykor sehogysem) tudtuk kialakítani. Eleinte tévesen értelmeztük a kollektív munka tudományos fogalmát, az egyéni és kollektív munka viszonyát. Később a szöveget minta megismerése, különösen Greekov akadémikusnak Történettudományi Intézetünkhöz írt levele segített áthidalni nehézségeinket. Azóta szervezett munkaközösségeinknél jórészt sikerült ezeket elkerülni. Első munkaközösségeinknek sok gondot okozott a tematika. A kutatás módszerének több más, lényegyet érintő kérdésével együtt, a tematikák céljának és jellegének kérdése is utóbb tisztázódott történettudományunkban. Az első tematikák nem egy esetben a konkrét anyagtól függetlenül készültek és annak bélyegét viselték, amit a történettudományban szematismusnak nevezhetünk. Néhány esetben nehézségeket okozott — főként fiatal kommunisták részéről — a szektaszellem, ami régi történészek lebecsülésében, véleményyük ledorongolásában, bizalmatlankodásban és a pártszerű bírálat, az elvtársi segítség elhanyagolásában jutott kifejezésre. A Történettudományi Intézetben ezeket a hibákat a pártszervezet és a tudományos vezetés erősítése útján sikerült kiküszöbölni.

Kezdeti munkánkban, hibái és hiányosságai ellenére, értünk el bizonyos eredményeket. Ezek ma már szerényeknek tűnnek, de akkor és a továbbiak alapjaként megvolt a maguk nem lebecsülendő jelentősége. Erőinkhez mérten nagy lendülettel indult meg a kutatómunka, melynek irányát kezdettől fogva az a törekvés jellemezte, hogy példánk nyomán harci fegyvert adjon dolgozó népünk kezébe jelenének és jövőjének formálásához. Ugyanakkor a kutatás jellegét általában az a törekvés határozta meg, hogy ne csak szempontjaiban, hanem anyagában is újat, korábbi kutatásoknál teljesebbet hozzon. A kutatók többsége nem elégedett meg azzal, hogy bírálja és átértékelve felhasználja a régebbi történettudományban feltárt anyagot, hanem nagy erővel igyekezett megismerni és kiaknázni a levéltárainkban található, eddig felhasználatlan vagy csupán töredékesen felhasznált anyagot is. Újraindult a Történelmi Társulat folyóirata, a Századok, általában eredményesen látva el az erők tömörítésének feladatát. Ebben a tekintetben az erők összefogása, a történelem művelőinek közelebbhozatala, álláspontok tisztázása terén számottevő szerepet játszottak a Társulat nyilvános előadásai mellett azok a munkaközösségek is, melyek, leküzdve a kezdet nehézségeit, tagjaiknak gyakorlati szempontokat nyújtottak a marxizmus-leninizmus tanításainak konkrét hazai forrásanyagra való alkalmazásához. E munkaközösségekből több tehetséges fiatal indult útnak s nem egy régi szakember fejlődése vett új irányt.

Mindezek eredményei jórészt később mutatkoztak meg. Könyvkiadásunkban a munka kezdeti lendülete alig jutott kifejezésre. Az új kutatások eredményeiről, egyes előadások mellett, csupán a Századokban megjelent cikkek és közlemények adtak (nem teljes) képet. Ezek mellett eleinte inkább csak forráskiadványokat jelentettünk meg. Forráskiadványaink első kötetei még nem vetkőzték le a magát apolitikusnak hirdető polgári történetírás közlési módszerének hagyatékát; így az »Országgyűlési Tudósítások« szer-

kesztése és jegyzetelése szűk technicizmus és objektivista szemléletmód jegyeit mutatta. Ez arra vallott, hogy a szerkesztő — jó képzettségű régi szakember — nem sajátította még el az új típusú történet szemlélet olyan fokát, ami képebb tette volna arra, hogy feladatával a követelményeknek megfelelően birkózzék meg. Ugyanakkor az új szerkesztésű Századok egyik első cikkének fiatal, kommunista szerzője helytelenül, a nemzeti összefogás követelményeit nem kellően méltatva bírálta negyvennyolcas forradalmunk nemesi vezetését. Ilyenfajta hibák azt jelezték, hogy fiatal kommunista történészeink maguk sem ismerik és értik át kellően pártunk irányvonalát, a marxizmus-leninizmus eszméit és hajlandók lebecsülni nemzeti multunk haladó hagyományait. Akkortájt végzett kutatásokban és megjelent feldolgozásokban felmerült az ökonomista elhajlás veszélye, valamint ezzel összefüggésben a tendencia a történet dialektikus folyamatainak merev, sekélyes, szociologizáló ábrázolására. E hibáktól nem voltak mentesek általános iskolai tankönyveink, melyek egyébként — megjelenésük idején, — nagy lépést jelentettek oktatásunk megjavítása, az iskolai gyakorlatban élő polgári nézetek leküzdése terén.

Történészeink nagy részének elméleti tudása gyenge lábön állt. Kevesen ismerték a klasszikusok műveit; alaposan alig néhányan. Legtöbben csak azt olvasták, ami magyarul megjelent, esetleg azt sem egészen. E téren akkor kezdett megváltozni a helyzet, amikor a Szikra kiadásában sorozatosan jelentek meg Marx, Engels, Lenin, Sztálin művei. Ez lehetőséget teremtett arra, hogy történészeink szélesebb körben, anyanyelvükön tanulmányozzák a klasszikusok írásait. Nem lehet mondani, hogy azonnal és kellő elmélyüléssel használták ki ezt a lehetőséget. A klasszikusok ismeretének hiánya mellett gondot okozott az olvasott és felhasznált szövegek önállóan, betűhöz tapadó értelmezése. Azok a történészeink, akik leghamarább és viszonylag szélesebb területen ismerkedtek meg a klasszikusok tanításaival, mintegy örömeiket lelték abban, hogy írásaikat, előadásaikat, sőt beszédüket is teletűzdeljék tőlük vett, olykor nem is helyesen alkalmazott idézetekkel. Megesett, hogy a mondani való önálló kifejtését idézetekkel akarták helyettesíteni. Az is előfordult, hogy a kiválasztott idézetet nem ugyanarra a korra, nem azonos helyzetre alkalmazták, anélkül, hogy ennek jogosulatlanságát észrevették volna. Bár e téren azóta sokat javult a helyzet, meg kell állapítani, hogy a klasszikusok elmélyült tanulmányozása és a tanulságok felhasználása terén több fontos kérdés máig tisztázásra vár.

Az elméleti tudás fogyatékoságával szorosan összefüggött az elvi bírálat és a színvonalas viták hiánya. Egyes, mondhatni ünnepélyes alkalmakat leszámítva, a tudományosság fejlődésének e hatalmas serkentői a fordulat utáni években is jóformán teljesen hiányoztak a történész munka általános gyakorlatából. E hiányosság természetesen lassította és nehezítette a hibák feltárását, kiküszöbölését s a kutatók egyéni fejlődését. Megszüntetésére jelentős lépést tett a MDP Központi Előadó Irodája, melynek történelmi munkaközössége megvitatta Molnár Erik »A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig« című könyvét s a vita eredményét a Társadalmi Szemle hasábjain közzétette. Ez a vita annyiban is jelentős volt, mert hozzájárult történetírásunk irányának, elvi vonalának tisztázásához és több kérdésben azóta is érvényes álláspontot alakított ki; ugyanilyen jelentős volt azért, mert a vitaszellemet igyekezett terjeszteni és az elvszerű bírálat lényegének megértéséhez közelebb segítetté történészeinket. Azonban ennek a helyes kezde-

ményezésnek nem volt megfelelő folytatása. A munkaközösség a következő időben számottevő munkát végzett, megvitatott egy sor alapvető fontosságú kérdést, segítséget adott nem egynek megnyugtató eldöntéséhez. Hatása kiterjedt a pártonkívüli történészek munkájára is. Azonban kétségtelenül erősebb és szélesebbkörű nevelőmunkát végzett volna, ha a viták eredményét, legalább a fontosabb kérdésekben, rendszeresen közzéteszi. Ez nem történt meg, ami a nyilvánosság elhanyagolását jelentette és egyik tényezője volt annak, hogy nálunk sokan »diszkrét« ügynek tekintették a vitát és a bírálatot. Ezt a hibás elképzelést táplálta más intézmények gyakorlata is. Amint a kutatás kiszélesedett és kezdett elmélyülni, a gyakorlat a problémák tömegét vetette fel: nélkülözhetetlenné vált ezek megvitatása. Azonban a viták, kivált eleinte, túlságosan a gyakorlathoz tapadtak; ritkán tapintották ki a tárgyalt kérdések elvi magját. Emellett többnyire megmaradtak egy-egy intézmény belső ügyének. Ha történtek is kezdeményezések a résztvevők körének (olykor eléggé nagyarányú) kiszélesítésére, az eredmények nem kerültek a nyilvánosság elé s nem egyszer feledésbe merültek.

A nyilvánosság elhanyagolásában, egyéb tényezők mellett, szerepet játszott az a meggondolás, hogy vitáink — éppen a résztvevők elméleti képzettségének fogyatékosága miatt — nem eléggé színvonalasak, nem eléggé nevelő hatásúak. Emellett sokáig hatott az idegenkedés, ami történéseink nem kis részénél a bírálat szemből — főleg régi kutatóknál — érzékenységekben, sértődékenységekben mutatkozott. A szektaszellem megnyilvánulásainak leküzdése után, azok emlékeitől befolyásolva, lassan és nem eldöntöttan bontakozott ki a harc, a bírálat lényegének megértéséért, helyes formáinak kialakításáért és elfogadtatásáért. Saját sorainkban sem küzdöttünk eléggé az önbírálat gyengesége, a bírálat elutasítása, illetve formális-felületes elfogadása ellen. A lektori, illetve szerkesztői munkában nem eléggé érvényesült a meggyőzés szándéka és módszere; voltak példák az önkényes belejavítás helytelen gyakorlatára is. Ugyanakkor a bírálatot, kivált közlésre szánt formában — így a Századok hasábjain — túlzott tapintatosságot, szinte bocsánatkérő óvatosságot, az érzékeny és vitatható pontok kerülése jellemezte. Szeretettel istápolva fiatal, új irányban fejlődő tudományosságunk első hajtásait, nem a kellő eréllyel nyesegettük kinövéseit. De nem elég erővel, nem eléggé átfogóan harcoltunk a régebbi történetírás iskolái, azok nézeteinek maradványai ellen sem. Új történetírásunk ugyan mindjárt első kísérleteiben célul tűzte ki e nézetek cáfolatát, azonban ezt nem állította előtérbe; a gyakorlatban nem központi feladatként, hanem mintegy mellékesen, a bizonyítás eszközeként, annak alárendelten valósította meg. A vita egyes konkrét kérdésekre, egyes állítások cáfolatára szorítkozott. E téren fiatal történetírásunk hasznos munkát végzett, hatalmas tényanyagot halmozott föl a reakciós nézetek átfogó és megsemmisítő bírálata számára. Azonban ezt a bírálatot nem végezte el, sőt azóta sem próbálta elvégezni.

Az elsorolt tényezők, kezdeti munkánk hibáinak s hiányosságainak e fő jellemzői mind hozzájárultak, hogy a bírálat és önbírálat ma sem erős oldala pártosságra, harcosságra törekvő történettudományunknak; a nyilvános vita szelleme ma sem hatja át egész munkásságunkat; elvi kérdések felvetése és tisztázása helyett a kutatás gyakran megáll a bizonyító anyag többé-kevésbé meggyőző csoportosításánál. Hiba volna azt állítani, hogy fogyatékoságainkat egyáltalán nem ismertük fel, kiküszöbölésükre éppen semmit nem tettünk. Ha ez így lenne, tudományunk nem fejlődhetett volna.

Holott tény, hogy a fordulat óta történetkutatásunk számottevő fejlődésen ment át, amiről komoly eredmények, többek közt nem csekély számú, a kívánatos mértéket színvonalukban is egyre inkább megközelítő kiadványok tanúskodnak. Kétségtelen azonban, hogy — főleg színvonal tekintetében — nagyobb eredményeket értünk volna el, ha munkánk eredeti hibái és hiányosságai nem fékezik haladásunkat. Az sem vitás, hogy a hibák és hiányosságok, ha érthetőek voltak évekkkel ezelőtt, enyhített formában sem menthetők most, mert fennmaradásuk további fejlődésünket veszélyeztetné. Ezért kell e kérdéseket, valamint további alakulásukat és jelenlegi megnyilvánulásait behatóbban elemeznünk, akkor is, ha ez eredményeink mellett túlmértnek tűnik és az arányok eltolódásának veszélyével jár.

Kulturális forradalmunk kibontakozása, pártunk és államunk ezt támogató kulturpolitikája új, nagy feladatok elé állította történetírásunkat. Az oktatás színvonalának emelése érdekében központi feladattá vált az egyetemi tankönyvek elkészítése, olyan színvonalon, ami megfelel nemzeti történetünk, első tudományos, marxista-leninista szellemű szintézisének. Emellett pártunk II. Kongresszusa különös nyomatékkal hangsúlyozta haladó, hazafias, honvédő hagyományaink ápolását és széleskörű népszerűsítését. A pártkongresszus után ez a két, önmagában is hatalmas és nagyigényű feladat került a történészek munkájának homlokterébe.

Az egyetemi tankönyvek munkálatai 1950 végén kezdődtek. Az eredetileg öt kötetre tervezett (utóbb népi demokráciánk történetével hat kötetre kiegészített) sorozat korszakonként, az egyetemi oktatás menetének megfelelő beosztásban tárgyalja történetünket. Az első négy kötet munkálatai befejezés előtt állnak; ezek anyaga a historiográfiai fejezetek kivételével, jórészt elkészült. A tankönyvek elkészítése óriási munkát követelt. A munka szervezését és irányítását, legjobb történészeink közreműködésével, a Történettudományi Intézet végezte. A munkában az Intézet munkatársai mellett igen sok történész vett részt, legtöbbször egyes kérdések előtanulmányként készített feldolgozásával, mások a kötetek egyes részeinek vagy fejezeteinek megírásával. A munka során az eddigigél teljesebben és élesebben mutatkoztak meg tudományunk fehér foltjai, saját munkánk hibái és hiányai, a régebbi történetírás mulasztásai és ferdtései. A ferdtések cáfolatának és a hibák kiküszöbölésének, a hiányok akárcsak részleges betöltésének óriási feladatai nemcsak megfeszített munkát, hanem igen komoly elmélyülést, eszmei és módszertani felkészülést és alapos forráskutatást igényelnek. Távolról sem állíthatjuk, hogy ezt a munkát teljes egészében és mindenütt kielégítően végeztük el. Kétségtelen azonban, hogy e hatalmas erőfeszítés nagy haladást eredményezett tudományos életünkben. A haladás nem annyira egyes kérdések tisztázásában mutatkozik (bár az e téren elért eredmények sem jelentéktelenek), hanem főként új problémák tömegeinek felvetődésében, e problémák felvetésének elvibbé váló módszerében, valamint általában kutatási módszereink javulásában, az elmélet tanulságainak módszeresebb alkalmazásában.

A tankönyvmunkák szorosabbra fűzték a kapcsolatot a történetkutató intézmények közt, szükségessé tették terveik egyeztetését és bizonyos mértékű összehangolását. A fordulat alapján kialakuló egységfront jegyében tömörítették a történetkutatókat, alátámasztva az egységfront létrejöttének oly impozáns megnyilvánulásait, aminőket a Társulat 1951-i kibővített választmányi ülésén, majd az ott elhangzottak nyomán egy évvel később, Kossuth

születésének százötvenedik évfordulója alkalmából tartott ünnepségekkel kapcsolatban tapasztalhattunk.

A történészek egységfrontjának kialakításában döntő szerepet játszottak a nemzeti múltunk nagy, haladó hagyományainak felelevenítesére irányuló munkálatok, melyekben régi és új történészek egész sora együttesen vett részt. Ilyennek tekinthetők már az 1848/49-i forradalom és szabadságharc centenáriumával kapcsolatban keletkezett kiadványok, továbbá — különösen — a Kossuth-évfordulóra készített kétkötetes Emlékkönyv, melynek munkálataiban — valamint az ezekkel párhuzamosan készített tanulmányok írásában — akadémikusok: Andics Erzsébet, Révész Imre, Szekfű Gyula és más neves kutatók mellett több tehetséges fiatal történészünk is résztvett. A kutatások fő tanulságát Révai Józsefnek az Emlékkönyv bevezetéseként közölt, a Kossuth-szobor leleplezésekor mondott beszéde összegezte, megmutatván, hogy a mi nemzedékünknek jutott osztályrészül magasabb fokon megvalósítani azt, amiért népünk száz év előtt Kossuth vezetésével küzdött s amit az ő neve, hosszú évtizedek sötét elnyomatásának időszakában zászlóként jelzett.

E nagy vállalkozások mellett tovább folytak a kutatások több fontos területen. Az eredményeket már a könyvkiadás számai is kifejezték. Értékes könyvek jelentek meg az eredeti tőkefelhalmozásról (Pach Zsigmond Páltól), az ipari kapitalizmus magyarországi kezdeteiről (Lederer Emmától), a magyar-cseh történelmi kapcsolatokról (Kovács Endrétől), az Erdélyi Érchegeység román parasztságának mozgalmairól (I. Tóth Zoltántól), törökökkel vívott védőháborúinkról, a harcok kiemelkedő hadvezére, Hunyadi életéről (Elekes Lajos feldolgozásában), negyvennyolc önkéntes népfelkelő harcairól (Varga János aspiránstól). A közelmúltban jelent meg három munkaközösségi kiadvány: a klerikális reakció ellenforradalmitevékenységéről (Balázs Béla szerkesztésében), továbbá tanulmánygyűjtemények a parasztság XIV., illetve XVIII. századi helyzetéről és mozgalmairól (Székely György, illetve Spira György szerkesztésében). Megjelent a magyarországi munkásmozgalom kifejlődésében fontos Általános Munkásegylet története (Nemes Dezső munkája), továbbá több feldolgozás, részben életrajz formájában, a magyarországi munkásmozgalom fejlődésének és a kommunista párt harcainak történetéből is. A kutatás komplex módszerének kifejlesztése és a vitastílus meghonosítása szempontjából is kiemelkedő Molnár Erik új könyve a magyar őstörténetről. Sajtókészen vagy feldolgozás alatt áll sok más, jelentős monográfia, így az 1929/33-i világgazdasági válság hatásairól, az angol-amerikai imperialisták szerepéről a Horthy-rendszer stabilizálásában, a csehek-szlovákok-magyarok kapcsolatairól 1848/49-ben, a nagy lengyel szabadságharcos, Bem József életéről, a magyarországi humanizmusról, stb. Mint különösen fontos tény emeljük ki, hogy megkezdődtek pártunk történetének előkészítő munkálatai.

A feldolgozás mellett nagy erővel folynak a forrásközlések. A megjelent fontosabb dokumentum-gyűjtemények közül kiemeljük a Rákosi-perről, valamint a munkásmozgalom magyarországi kezdeteiről (nagyobb sorozat elsőjeként) készültet. Folyamatosan halad Kossuth Összes Munkái közzététele; eddig megjelent több kötet, öt éves tervünk keretében készül a forradalom és szabadságharc időszakát felölelő rész. Folyamatosan halad a magyarországi jakobinusok iratainak közzététele is. Okmánygyűjtemény jelent meg az ellenforradalom magyarországi rémuralmáról, tekintélyes anyag a dualizmus korabeli nemzetiségi kérdéstről, a magyar uralkodó osztályok nemzetelnyomó

tevékenységéről. Jelentős Csernisevszkij magyar vonatkozású iratainak közzététele (bevezetése Fogarasi Béla kongresszusi előadása). Az okmányközlés pártos módszerének fejlesztése szempontjából kiemelkedő a szabadságharc főúri árulóiról megjelent kötet, Andics Erzsébet korábbi — a klerikális reakciónak szabadságharc-ellenes tevékenységét leleplező — munkáinak folytatása.

A kutatást segíti a bibliográfia és a dokumentáció területén folyó jelentős munka, melynek eddigi eredményeiről több kiadvány tanúskodik, valamint a levéltárainkban — immár nemcsak a központokban, hanem vidéken is — megindított széleskörű anyagfeltáró, rendező és leltározó tevékenység.

Tudományos eredményeinkkel egysorba kívánkoznak azok, amelyeket a kutatások ismertetése, múltunk nagy hagyományainak népszerűsítése terén értünk el. Ebben kiemelkedő szerepe volt a Munkásmozgalmi Intézet múzeumainak és kiállításainak, melyek látogatók hatalmas tömegeit vonzották. A nagy hagyományainkat széles körben ismertető művek sorában úttörő jelentőségű volt a Munkásmozgalmi Intézet albuma, mely Tanácsköztársaságunk emlékét idézte. A továbbiakban jelentős feladat jutott a Történelmi Társulat népszerű kiadványsorozatának és a Társulat keretén belül szervezett Előadói Szakosztály munkásságának. A sorozat olvasmányos formában, de tudományos kutatások alapján főként nemzeti múltunk haladó, harcos, honvédő hagyományait ismer-teti; ezzel, valamint a népünk szabadságát, függetlenségét fenyegető külső erők, belső árulók és elnyomók leleplezésével igyekszik erősíteni fejlődő, új típusú hazafiságunkat. A Szakosztály előadásai kezdetben, 1951 őszén a sorozat alapján indultak el; tematikájuk utóbb — a hallgatóság kívánalmainak megfelelően — más, többek között a nemzetközi munkásmozgalom tárgyköréből vett anyagokkal bővült. Az előadások alapjául szolgáló szövegek, vezérfonalak szerzői a tárgyalt kérdés szakemberei, maguk az előadók, a történetkutatók és oktatók — nagyrészt középiskolai tanárok — közül kerültek ki. A szakosztály működésének másfél esztendeje alatt az előadások száma országosan megtízszereződött; hallgatóságuk száma — városokban és falvakban — gyorsan növekedett. A Szakosztály e munkássága elő-készítette az idén alakult Ismeretterjesztő Társulat történelmi szakosztályának működését. Az ismeretterjesztő-népszerűsítő munka nyomán, mint részben a számokból is érzékelhető, országszerte hatalmas arányokban bontakozott ki az érdeklődés a történelem iránt.

Mi volt a munka nagy lendületének, jelentős eredményeinek alapja? Kétségtől eltekintve az országban folyó építés, a kulturális forradalom kibontakozása, aminek nagyszerű lendülete magával ragadta értelmiségünket, benne — a társadalomtudományok területén elsőként — történészeinket. Az alkotó-munka szenvedélyes ereje a fordulat óta egyre jobban áthatja tudományos-ságunkat és további fejlődésünk nagy lendítőjévé válik. A magyar történészek megértették, mit követel tőlük, tudományunktól az ország fejlődése; munká-jukat igyekeztek ennek szellemében végezni. Népünk megértette a tudomány, a történelem jelentőségét; ismerni akarta múltját, hogy jobban formálhassa jelenét és jövőjét. Az érdeklődés, ami a történettudomány eredményei — s legutóbb különösen kongresszusunk — iránt a dolgozók széles rétegei részéről megnyilvánult, minden igaz kutatót és oktatót arra ösztönöz, hogy tudásának és munkásságának legjavát adja.

Tudományunk felvirágzását pártunk és államunk sokoldalúan és erőteljesen segítette. Ez jut kifejezésre mindenekelőtt a történész munkát támogató elvi iránymutatásban, így a pártkongresszuson elhangzottak mellett a

Központi Vezetőségnek az ideológia területét érintő határozataiban. Ez jut kifejezésre anyagi téren, sok egyéb mellett, a kongresszus megrendezésének lehetővé tételében, munkájának támogatásában is. Ez jut kifejezésre a Kossuth-díjakban, kitüntetésekben és jutalmakban, melyeket az elmúlt években történészek tudományos munkásságukért kaptak. Ez jut kifejezésre a tudósutánpótlás képzését előmozdító aspirantúra bevezetésében,¹ újrendszerű tudományos fokozatok odaítélésében, a történetkutató intézmények fejlesztésére irányuló intézkedésekben.

Tudományunk fejlődésében óriási jelentőségű az a segítség, amit a legkülönbözőbb területeken a Szovjetuniótól, az élenjáró szovjet tudományosságtól kaptunk. Szovjet vendégeink már a kongresszus előtt is voltak; Grekov, Kiszjeljov akadémikusok egy-egy látogatásuk alkalmával több fontos kérdés tisztázásához segítettek hozzá. A Budapesten létesített Lenin-Intézet szovjet professzorai készségesen támogatták és támogatják munkánkat. A szovjet könyvtári szervek segítségével ma már folyamatosan kapjuk a szovjet történettudomány újabb eredményeit. A szovjet történészek néhány számunkra különösen tanulságos munkáját magyarul is megjelentettük. A Szovjetunióban folyó termékeny és serkentő történettudományos viták anyagából a Történettudományi Intézet sokszorosított Értesítője folyamatosan közölt részeket. Elevenebb kapcsolatba kerülve a szovjet tudományossággal, egyre többet meríthettünk eredményeiből.

A szovjet példa elvi igényességre, mély módszerességre neveli történészeinket. Ha munkánk az elmúlt időben nemcsak termésének mennyiségében, hanem színvonalában is emelkedett, az pártunk iránymutatása mellett különösen a szovjet példa nevelő hatásának köszönhető. Hibáink és hiányosságaink jelentős része pedig azzal függ össze, hogy nem eleget és nem elég alaposan tanultunk e példából.

Miben állanak hibáink és hiányosságaink? Két esztendővel ezelőtt, az Akadémia nagyhétén elhangzott beszámoló rámutatott tematikánk és munkamódszereink főbb kérdéseire. Tematika terén van javulás, de az akkor felsorolt, legsúlyosabb tematikai hiányosságok jelentős részben ma is fennállnak. Késve, csak az első lépéseket tettük meg népi demokráciánk történetének kutatására, az egyetemi tankönyvek megfelelő részének előkészületeként. Ma sem eleget, nem eléggé elmélyülten foglalkozunk a munkásmozgalom történetével, a munkásosztály és általában a dolgozó osztályok helyzetével. Csupán néhány lépést tettünk a népünket a nagy orosz néphez és a szomszédos népi demokráciák népeihez fűző történelmi kapcsolatok feltárására. Elhanyagoltuk a hadtörténet rendszeres művelését, a helytörténeti kutatások fellendítését. Kevés történet kultúrtörténetünk területén, az sem az érintett rokontudományok szervezett együttműködése útján. Tudományunk történetét nem dolgoztuk fel, idevágó kutatásokkal jobbra csak a tankönyvek historiográfiai fejezeteinek keretei közt foglalkoztunk. Nyilván az sem véletlen, hogy a tankönyveknek éppen ezen fejezetei készülnek a leglassabban. Különös nyomatékkal kell kiemelnünk, hogy mindeme hiányosságok megmutatkoznak egyetemi tanterveinkben, az ott folyó oktatómunkában és — részben ennek következtében, de fokozottabb mértékben — az oktatás egyéb területein.

Marxista-leninista történetírásunk fő fogyatékoságát, hibáinak forrását az említett akadémiai beszámoló az elméleti bizonytalanságban, a történészek marxista-leninista képzettségének nem kielégítő színvonalában jelölte

meg. Ez összefüggött a vitaszellem hiányával, a nagy elméleti kérdések iránt tanusított közömbösséggel (a vonakodással ilyenek érintésétől), valamint az orosz nyelvtudás fogyatékoságával, ami a szovjet eredmények tanulmányozását, a módszerbeli tanulságok alaposabb elsajátítását akadályozta. Van-e javulás ezen a téren? Bizonyos fokig kétségkívül van. Azonban az elért eredmények elmaradnak fejlődésünk követelményei, tudományunk mennyiségi növekedése mögött. Történészeink többsége tanult ugyan oroszul, de nem tart még ott, hogy nehezebb szöveget eredetiben olvasson. Közömbösségről a nagy elméleti kérdések iránt — történészeink többségénél — ma már aligha beszélhetünk; annál inkább beszélhetünk és kell is beszélünk a bizonytalanságról, a színvonal hiányairól, melyek különféle megnyilvánulásai éppen a közömbösség áttörése, az érdeklődés növekedése során egyre élesebben kerülnek napvilágra.

Annakidején a közömbösségnek, az elmélet alapvető kérdései tárgyalásától való visszariadásnak súlyos megnyilatkozása volt, hogy történettudományunk úgyszólván szó nélkül ment el Sztálin magyarul is megjelent, a társadalomtudományok egész területére útmutató nyelvtudományi művei mellett. A történészek egymás közt, szűkebb körökben beszélgettek e művek egyes tanulságairól, igyekeztek munkájukban felhasználni azokat (így különösen az alap és felépítmény viszonyáról, a felépítmény aktív szerepéről szólókat), azonban azt sem eléggé alaposan; mellőzték, hogy a művek egészét, tudományunk területén fontos útmutatásait szélesebb körben megvitassák és — részben ennek következtében — több rendkívül fontos probléma (mint a nyelv funkciója, a kultúra fejlődése és az osztálytársadalmakban játszott szerepe) továbbra is majdnem teljesen kívül maradt a kutatások szempontjainak körén.

Másként fogadták történészeink a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. kongresszusának határozatait, Sztálin közgazdaságtudományi művének megjelenését. E hatalmas dokumentumok nyilvánosságra hozatalát természetszerűleg országos érdeklődés előzte meg; ehhez a tudományok munkásai részéről különleges érdeklődés járult. Ezúttal a történészek nem érték be azzal, hogy egyenként olvassák és elemezzék a tanulságokat, hanem több, egyenként többnapos vita során — az Előadói Iroda történelmi munkaközösségében, majd kibővített ülésen a Történettudományi Intézetben, valamint a budapesti egyetem Történelmi Intézetében és másutt — szakmájukra vonatkoztatták és megtárgyalták azokat. A viták anyagát nem közölték nyomtatásban, bár az — mint a jegyzőkönyvekből megállapítható — hibái és hiányosságai ellenére sok hasznos, történettudományunk fejlődését jelző és további fejlődését előmozdító szempontot tartalmazott. Egyben azonban a hibák és hiányosságok egész sorát tárta fel, régiek mellett újabbakat (illetve olyanokat, melyeket korábban nem vettünk észre) és jellemzőket történettudományunk helyzetére, nehézségeire. A legfontosabbak ezek közül a módszeres elmélyültség és a kérdések módszertani oldala iránti érdeklődés nem kielégítő mértéke. Számos felszólaló közt egy sem akadt, aki felvetette volna a kérdést: miben rejlik a sztálini mű tanulsága a tudományos, konkrétan a történelmi kutatás módszerének fejlesztése terén. Az Előadói Iroda vitájának összefoglalója kiemelte a mély történelmiséget, ami a közgazdasági művet jellemzi; kiemelte azt a súlyos hiányosságot is, hogy ezt a felszólalók, történész létükre, egyáltalán nem elemezték.

További hiányossága volt a vitának, hogy jobbára csak szempontokat és főleg tényanyagot nyújtott az általános objektív törvényszerűségek konkrét magyarországi jelentkezés formáinak vizsgálatához. A referátumok és a hozzászólások általában azt mutatták, hogy történészeink nem eléggé mélyedtek el az általános és különös viszonyának elemzésében. Az általános objektív törvényszerűséget nem ritkán sablonszerűen, sematikusán értelmezik, elvonatkozottan a konkrét jelentkezésmódok gazdagságától. Emellett ténybeli, egyetemes történeti ismereteik fogyatékosága is akadályozza, hogy felismerjék és meghatározzák a magyarországi sajátosságokat. A felszólalók egy részénél ez abban nyilvánult meg, hogy eleve lemondtak a sajátosságok elemzéséről, megmaradtak az általános törvényszerűség érvényének bemutatásánál. (Emellett egy-két esetben, kevésbé gyakorlott kutatóknál, jelentkezett a sematizmusnak az a válfaja is, amikor a történeti folyamatok bemutatását, a tényeknek a marxizmus-leninizmus tanításai alapján történő elemzését a klasszikusoktól, illetve pártunk vezetőitől átvett idézetekkel helyettesítették.) Ennek mintegy ellenképeként, olyan kutatók, kik törekedtek a sajátosságok megragadására, többnyire megelégedtek az összegyűjtött, összefüggésbe állított tényanyag felsorolásával és nem igyekeztek elvi jellegű általánosításra, legfeljebb a további következtetések levonásához szükséges gondolatmenet kiindulásáig jutottak.

Két esztendővel ezelőtt az említett akadémiai beszámoló a történészek legfontosabb feladataként jelölte meg elméleti tudásuk hiányainak pótlását; egyben rámutatott, hogy az elmélet tanulmányozásának nem kielégítő foka kétféle hiba forrásává válhat: az egyik, hogy félresiklunk a történet sematikus, merev, dogmaszerű értelmezése felé; a másik, hogy lecsúszunk a tényközlő, leíró történetírás tudománytalan színvonalára. A tények azt mutatják, hogy időközben, ha értünk is el eredményeket az elméleti színvonal emelése terén, ez nem volt elegendő a kettős veszély kiküszöbölésére. Jelenleg az a helyzet, hogy a megjelent (valamint a készülő) munkák jelentős részénél kisebb vagy nagyobb mértékben fellelhető vagy az egyik, vagy a másik hiba, sőt olykor a kettő együtt. Felismerésüket megnehezíti, hogy nem kifejlett formában, irányzatként, hanem gyakran csak elemeikben, a kutatói gyakorlat vonása vagy tendenciája gyanánt jelentkeznek.

A történelmi sematizmus legelterjedtebb formája az egyszerűsítés: a bonyolult, ellentmondásos történeti folyamatok egysíkú, egynemű ábrázolása. Marxista-leninista történészeink helyesen, a haladás és reakció erőinek küzdelmeként fogják fel a fejlődést, tárgyukban elsősorban ezt igyekeznek megvilágítani. Ám ezt nem egyszer nyersen és felületesen teszik: törekszenek a helyesen megállapított fővonalak kiemelésére, közben azonban nem veszik (vagy nem eléggé veszik) figyelembe, hogy azok a valóságban nem tisztán és egyenesen, hanem gyakran törésekkel és ingadozásokkal, egymást keresztelő hatások tömkelegén keresztül törve érvényesültek. A dialektikus történeti folyamatok nem eléggé dialektikus felfogása az ábrázolásban egyszerűsítést eredményez. Ilyen ábrázolásban a haladás erői egységesen, egyértelműen haladók, korlátaik elmosódnak; a reakció erői sötét, egyszínű masszába olvadnak össze. Történetkutatásunkat ez a veszély nagyobb mértékben fenyegeti, mint a megjelent munkákon látszik. Lektoraink gyakran tesznek szóvá ilyen jellegű hibákat, illetve ilyeneket eredményező feldolgozásbeli hiányokat (bár néha nem elvileg, hanem ténykérdésekhez kapcsolódva); a lektorok tanácsai nyomán a feldolgozás hiányaiból, a tények egyoldalú

értelmezéséből eredő hibák jelentős része kiküszöbölődik. Ennek ellenére, az egyszerűsítés különféle formáival a megjelent munkákban is találkozunk.

Sematikus vonások jelentkeznek a honvédő hagyományainkat, függetlenségi háborúink történetét tárgyaló tanulmányokban, egyetemi jegyzetekben és előadásokban. Általában megvan a törekvés a népi tömegek igaz hazafiságának, a harcokban vitt szerepének bemutatására, azonban ez — néhány kivétellel — nem eléggé konkrétan, nem az osztályok és rétegek céljainak és küzdelmeinek beható elemzése alapján történik. Az eredmény: elmosódó általánosság a hazafiság konkrét tartalmának, osztályharc és függetlenség összefüggésének egy adott időszakra jellemző meghatározása helyett. Különösen áll ez a Habsburg elnyomókkal vívott háborúk történetére, melyet (belső fejlődésünk oldaláról tekintve) a nemzet elemeinek s velük a nemzeti jellegű összefogás problémájának fokozatos előtérbe nyomulása jellemez; történetírásunk eddig elmulasztotta, hogy ezt az összefüggést fejlődésében világítsa meg. Ahol a kérdés felvetődött, így a Rákóczi vezette szabadságharc vizsgálata során, az alapvető osztályellentét fejlődésére korlátozták, nem eléggé emelve ki az újat hordozó osztály létének, illetve korlátozottságának a többi meghatározó problémáját. Ez egyébként összefügg történetírásunkkal azzal a — részben szintén sematikus kérdésfeltevésre visszavezethető — hiányossággal, hogy nem világította meg az árutermelés fejlődésének, illetve az ezt korlátozó Habsburg gyarmatosításnak konkrét kérdéseit. Így meglehetősen elvontak és bizonytalanok maradtak a megállapítások, melyeket történetírásunk az alap és felépítmény viszonyáról, a hazai abszolutizmus kiépítésére irányuló törekvések létéről és lehetőségeiről eddig megkockáztatott.

Török hódítók ellen vívott XV. századi harcainkkal kapcsolatban helyesen használták a »fő veszély« fogalmát. A továbbiakban ezt mereven, sematikusán alkalmazták a következő századokra, ahelyett, hogy megvizsgálták volna a »kettős veszély«, valamint a »növekvő veszély« akkor jobban alkalmazható, a való helyzetet közelebbről kifejező fogalmait. Ez az egyszerűsítés, értékelésbeli zavarok mellett, a polgári történetírás »kuruc-labanc« álláspontja felevenítségének veszélyét rejti.

Az egyszerűsítésnek gyakori formája a maguk idején haladó mozgalmak, személyek korlátainak elhanyagolása. Nem mentes ettől Elekes Lajosnak Hunyadról írt, honvédő hagyományainkat mozgósító erővel elevenítő munkája, mely a török háborúk kiváló hadvezérének korlátait megemlíti ugyan, de nem fejti ki részletesen. Hasonló tárgyú, eddig megjelent tanulmányokban (például Kovács Endrének Bemről, Wittman Tibornak Bethlen Gáborról írt munkáiban) ez a hiba erősebben jelentkezik, előbbinél némi (most készülő munkájában kijavítandó) felületességgel párosulva, utóbbinál pedig azzal a súlyos hiányossággal tetézve, hogy az erdélyi központosság problémáját szinte kizárólag a függetlenségi harc követelményeinek szempontjából vizsgálja. Makkai Lászlónak haladó kultúrális hagyományunkat, a magyarországi puritanusok ideológiáját európai távlatlall elemző munkája figyelmen kívül hagyja azt a fékező-korlátozó tényezőt, ami az ilyen ideológiák vallásos jellegéből következik. Arató Endre igen értékes munkája, mely a magyar uralkodóosztályok nemzetiségelyomó tevékenységét leleplezi, némely ponton engedményeket tesz a szlovák nacionalizmusnak, nem mutatva meg eléggé a szlovák nemzeti mozgalom vezetőinek osztálykorlátait.

Újabb- és legújabbkori történetünkkel foglalkozó munkákban az egyszerűsítés nem egyszer az arányok eltorzítására vezet és előszakolt aktuáli-

zálással párosul. Megfigyelhető ez például a nyugati hatalmak (illetve az amerikai monopóliumok) és a Horthy-rendszer kapcsolatait feltáró, egyébként kiváló tanulmányoknál. Ezek szerzőit, Zsigmond Lászlót illetve Magos Györgyöt az a politikailag helyes törekvés vezette, hogy tudományos kutatásaikkal közvetlenül szolgálják népünk harcát a mai fő veszély, az amerikai imperializmus ellen. Hibáik ennek a helyes törekvésnek sematikus kivitelezéséből származtak. Az egyik esetben úgy, hogy a szerző, figyelmét a nyugati hatalmak politikájának vonalára összpontosítva, mellőzte az imperializmus rendszerén belüli ellentétek problémáját; a másik esetben úgy, hogy elmosta a különbséget az amerikai monopóliumok közvetett befolyása és közvetlen irányító szerepe közt.

Sematikus, egyszerűsítő vonások mutatkoznak a magyarországi munkásmozgalom kibontakozását tárgyaló munkákban is. Nemes Dezső az Általános Munkásegyletről írt értékes könyvében elvileg helyes álláspontonról igyekszik tisztázni a munkásmozgalom és a demokratikus, illetve liberális törekvések viszonyát; megállapításai azonban sok helyen elvonttá válnak, mert hiányzik az osztályviszonyok fejlődésének és a monarchia helyzetének konkrét elemzése. Ez a hiány értékelésbeli bizonytalansággal, illetve problematikus kérdések mellőzésével párosul azokban a feldolgozásokban, melyek szerzői kevésbé törekedtek az általános összefüggések megragadására. Aranyossi Magda szép életrajzi munkája homályban hagyja Frankel Leó tevékenységének több, csupán a monarchia többi országainak ismerete alapján megoldható kérdését, így távozásának célját és értékelését.

A sematizmus többnyire összefügg a tények nem teljes ismeretével, illetve történetírásunknak azzal a provincializmusként jellemezhető fogyatékosságával, hogy az egyetemes fejlődés és különösen a szomszéd népek fejlődése párhuzamait és összefüggéseit nem eléggé veszi figyelembe.

Vitára adtak alkalmat az eredeti tőkefelhalmozást tárgyaló tanulmányok. A bírálók ezekkel szemben a sematizmus, illetve a dogmatizmus vádját emelték, nem alaptalanul, de nem is egészen helyes formában. A tanulmányok sematizmusa nem abban áll, hogy a Tőkének az angliai viszonyok alapján összegezett megállapításából indulnak ki (mert igyeksenek rámutatni a hazai viszonyok különbözőségére, bár ebben a vonatkozásban kevésbé gondos elemzéssel és elméletileg sem olyan alapos alátámasztással); nem is pusztán abban, hogy a folyamat egyes oldalait külön-külön vizsgálják (mert ez, mint vizsgálati módszer elfogadható abban az esetben, ha nem jár együtt az összefüggések elhomályosításával); a sematizmus éppen azáltal jön létre, hogy a szerző, miközben gondosan követi Marx útmutatásait a folyamat két oldalának összetevőit és azok magyarországi jelentkezésformáit illetően, nem vizsgálja ugyanilyen gondnal azok összefüggéseit, kölcsönös feltételezettségét, az egész probléma viszonyát a feudalizmust kiszolgáló kapitalizmus bizonyos feltételeit «előkészítő» árutermelés színvonalának kérdéseihez, továbbá, hogy a hazai sajátosságok meghatározásánál nem törekszik felvetni és megvizsgálni ezek kelet európai analógiáinak jelentős problémáját.

Nem ritkán sematikus a bírálat és önbírálat alkalmazása, a hibák kijavítása történettudományunkban. Az elméleti megalapozottság hiánya mellett ezzel is összefügg az ingadozás, az átesés »a nyereg túlsó oldalára«, aminek történetírásunkban több példája ismeretes. Az ökonómiai elhajlás régebbi veszélyének leküzdése után a parasztmozgalmak kutatóinak körében szinte futótűzként terjedtek el Porsnyev professzor nézetei, melyeknek hibái

az alap és az osztályharc voluntarista elválasztásában gyökereztek. Történetírásunk kezdeti, az ökonómiai elhajlással összefüggő szociologizáló irányzata elhanyagolta függetlenségünk védelmének hagyományait; midőn a pártkongresszus e kérdésekre irányította a figyelmet, egyideigle az ilyen tárgyú közlések és kutatások szinte minden egyebet háttérbeszorítottak. Tematikánkban ugyanekkor előtérbe került — a népszerűsítő munkánkban túlságosan nagy mértékben — a történeti életrajz, egyes kérdéseknek kiemelkedő személyiségek szerepén keresztül való megvilágítása, ami a korábbi munkából úgyszólván teljességgel hiányzott.

A kiemelkedő személyek szerepének hangsúlyozása nem egy esetben — részben tudományos feldolgozásoknál, de főleg az oktatás és a népszerűsítés gyakorlatában — olyan fokig érvényesült, ami már a marxista-leninista történetfelfogástól merőben idegen személyi kultusz fogalma alá esik. Ennek káros következményei, egyebek mellett, az egyetemi vizsgákon is megmutatkoznak.

A sematikus egyoldalúság a tények lebecsülésében jut kifejezésre. Ennek mintegy ellentéte az empirizmus, a tények túlbecsülése: az az elképzelés, hogy a tények bizonyos mennyisége — elméleti általánosítás nélkül — alkalmas és elegendő a valóság érzékeltetésére. Mint irányzat nem, de mint veszély, mint tendencia, lényegében ez az elképzelés mutatkozik történetíróink nem kis részének munkamódszereiben és írásaiban.

Történetkutatóink jelentős része nem készít előzetes tematikát, sem kutatási tervet (illetve, ha igen, a továbbiakban nem aszerint dolgozik). Ez tervezési hibákon túl arra vezet, hogy az anyaggyűjtés során a teljességre törekvés szemponttalansággá, a súlypontosítás ötletszerűséggé változik. Amennyire helytelen, ha a kutató az előzetes tematika szempontjait sematikusán kényszeríti anyagára, éppen annyira helytelen, ha várja, míg az anyag magától »megszólal« és megadja a hiányzó szempontokat. Elméletileg kevésbé képzett kutatóknál gyakran előfordul, hogy nem próbálják elvileg előre tisztázni, mi az a feladat, amelynek megoldását megkísérlik és mi annak a jelentősége. Ezt a kérdést oktatási és tudósképző rendszerünk sem eléggé állítja előtérbe. Ennek egyik következménye, hogy a fiatal kutató nem látja munkájának távlatát és elkedvetlenedik; a másik, hogy munkájában akarva-akaratlan empirikus módszerekhez folyamodik.

A feldolgozás empirikus módszere többnyire az adatok halmozásában, fontos és kevésbé fontos anyagok nem arányos felhasználásában jut kifejezésre, ami a munkának bizonyos »félíg-kész« jelleget ad. Joggal kifogásolták ezt Mérei Gyulának a hazai ipar 1848 előtti fejlődését hatalmas (néhol feleslegesen bő, meg nem rostált) anyagon bemutató feldolgozásánál, valamint — más munkák, így több egyetemi jegyzet mellett — enyhébb formában a parasztság XIV. századi történetét tárgyaló tanulmányok némelyikénél. Az empirikus módszer másik megnyilvánulása a források túlzott »beszéltetése«: szövegük egyszerű, csupán magyarázó megjegyzésekkel kísért átvétele. Ebben az eljárásban nem az a baj, hogy a forrást magát saját jellemző szavaival szólaltatja meg, hanem az, hogy az olvasóra bízva az író olyan feladatait, mint a hajdani szóhasználat, fogalomkincs értelmezését, sőt — rosszabb, már a polgári objektivizmus határát súroló esetekben — a forrás tendenciájának, osztálykötöttségének meghatározását. A forrás beszéltetése néha azt eredményezi, hogy az író maga is a régi szöveg hatása alá kerül, például átveszi annak kifejezéseit, ami ellenséges források esetében (a régiebb korokban ilyen a források túlnyomó többsége) különösen veszélyes és ugyancsak a polgári

objektivizmus területét érintő hiba. A források ilyen kezelésének súlyos következményeit mutatta Babics Andrásnak a pécsvidéki bányák történetéről készült, értékes anyagot feltáró, de módszeres felkészültség tekintetében egyébként sem kielégítő színvonalú feldolgozása. Azonban a források túlzott beszéltetésére más munkákban is találunk példát, így — bár jóval enyhébb formában — I. Tóth Zoltánnak az Erdélyi Érchegység parasztmozgalmairól készült, tartalmas feldolgozásában is.

Csaknem minden esetben empirikus a bizonyítás, ha valamelyik munkában téves, vagy ellenséges nézeteket cáfolnak. Általában ezt is lábjegyzetek formájában teszik, egyes konkrét kérdések tárgyalásához kapcsolva. Ritka az olyan feldolgozás, mely ezen túl a tárgyalt probléma egészére vonatkozó irodalom átfogó jellemzését adja. Kritikai irodalmunk általában fejletlen, alacsony színvonalú. Folyóirataink nem közölnek vitaindító, probléma-felvető cikkeket. Bírálatok gyakran nem a lényegre ragadják meg. A Századok e téren keveset fejlődött. Bírálatok többnyire nem lépik túl az egyszerű ismertetés kereteit. Kritikai megjegyzéseik rendszerint az egyes kérdések (néha ténykérdések) eldöntésére szorítkoznak. A Társadalmi Szemle keveset foglalkozik a történelem kérdéseivel; amennyiben mégis, rendszerint a történeszeket szólaltatja meg, akik a Szemle hasábjain is a Századok gyakorlata szerint írnak. Jellemző példája ennek a Kossuth-Emlékkönyvről a Szemleben megjelent ismertetés, mely részletesen ismerteti a tanulmányok tartalmát, kiemeli új megállapításait, rámutat a kötet néhány fogyatékoságára is, mégsem ad átfogó képet arról, hogy miben és mennyiben vitte előbbre a mű történettudományunkat. Mint a bírálatokból általában, ebből is hiányzik a kellő távlat, történettudományunk helyzetének áttekintése, ami alapot nyújthat egyes művek helyének, jelentőségének meghatározásához. A bírálat említi, de nem tudja megmutatni, hogy az Emlékkönyv történettudományunk nagy teljesítménye volt. Nem vizsgálja módszertani oldalról, fel sem veti a kérdést (ami pedig az Emlékkönyv egyik legnagyobb pozitívumára vet fényt), mennyiben jelent haladást a kötet a történeti folyamat dialektikus ábrázolása terén. Ha ebből a szempontból elemezné a kötet főbb tanulmányait, azzal hozzájárulna történettudományunk módszertani kérdéseinek tisztázásához. Úgyanígy azzal is, ha a hiányosságok közt a legfőbbbet emelné ki: a kötet nagy anyagot és értékes szempontokat hoz mind a Kossuth-kultusz, mind a Kossuth-ellenesség gyökereinek feltárásához; azonban kísérletet sem tesz arra, hogy ezeket a magyar történetírás fejlődésében ismertesse. A kötetnek ez a hiányossága történettudományunk jellegzetes fogyatékoságában, a polgári történetírás átfogó bírálatának hiányában, a bírálat empirikus módszereiben gyökerezik.

Ha ritkán is, történetek kísérletek egyes művek elvi bírálatára. Ilyennek tekinthető a Társadalmi Szemleben a Történész Kongresszusról közölt beszámoló, vagy az ipari kapitalizmus kezdeteiről szóló könyv elemzése. Azonban ezek a kísérletek, hiányaikkal és hibáikkal, maguk is kifejezik kritikai irodalmunk gyengeségét. A beszámoló túlságosan sokat akar átfogni, ezért — főként az előadások jellemzésében — általánossá és helyenként felületessé válik. Az ipari kapitalizmus kezdeteiről írt könyv bírálat, bár több helyes megállapítást tartalmaz, gyakran kiragadott idézetekre támaszkodik és ezzel módszertanilag téves utat választ; nem veti fel a könyv olyan alapvető — és vita tárgyúal kínáló — problémáját, mint az összbirodalmi piac meghatározása, aminek helyességétől részben a továbbiak is függnék.

A kritika fogyatékosága nem egyedül a kritikai irodalomnak, illetve a feldolgozások irodalmi utalásainak gyengéiben mutatkozik: kiterjed a források elbírálásának és használatának területére is. Forráskritikánk nem eléggé fejlett. Okmánygyűjteményeink kritikai apparátusa általában kevéssel lépi túl a formális kritikának régen, a polgári történetírás haladó korszakában kidolgozott kereteit. Kísérő jegyzeteikben aránylag keveset foglalnak a tartalmi értékelés kérdéseivel s így — néhány kiemelkedő munkát leszámítva — általában kevéssel járulnak hozzá a marxista-leninista forráskritika módszerének elterjesztéséhez. (Emellett néhány gyűjtemény, kivált a munkásmozgalommal foglalkozók, komoly fogyatékoságot árulnak el a kritikai apparátus technikájában is.) Forráskritikánk fejlettségével függ össze, hogy a feldolgozások készítői általában nem érzik szükségét, hogy a felhasznált források jellegéről kritikai megjegyzések formájában tájékoztassák olvasóikat. A forráskritika elhanyagolása éppúgy kaput nyit a különböző jellegű és értékű adatok egyenlő kezelésében jelentkező objektivizmusnak, mint az adatok egyoldalú válogatásában és önkényes értelmezésében megnyilvánuló, szellemtörténeties ízű szubjektivizmusnak. Jószándékú, gyakorlatlan kutatók első próbálkozásaiban mindkettőre találni példát, ami a forráskritikai képzés elmélyítésének szükségére hívja fel a figyelmet. Fiatal kutatóinkban meg kell gyökereznie a meggyőződésnek, hogy a kritika elhanyagolása már a munka kezdeti szakaszán magában rejti a polgári irányzatok uszályába süllyedés veszélyét.

Kritikánk fejletlensége nehezíti hibáink feltárását és kijavítását, már pedig minden hiba, amit marxista-leninista történetírásunk elkövet, az ellenséges nézetek valamely maradványának felújulását könnyíti meg. Történetírásunk küzd a burzsoa nacionalizmus ellen, de maga is követ el hibákat, melyek lehetőséget adnak felelevenedésére. Kutatói és oktatói gyakorlatunkban nem szerepel kellő súllyal a soknemzetiségű állam problémája, a magyar államban élt nem magyar népek története. Ez további súlyos hibák forrása. Durva hiba, ha az erdélyi államot csak a magyar függetlenség bázisaként s nem egyszersmind román történeti összefüggésben vizsgáljuk (mint egyebek mellett az egyetemi tankönyvek vázlatának összeállításakor, sőt vitatásakor is történt); ha egy múzeumi kiállításon a magyar kultúra termékeként szerepelnek szlovák eredetű emlékek; ha a magyar munkásmozgalmat nem különböztetjük meg a magyarországitól, mint ezt több munka teszi. Hasonló súlyos hibák keletkezhetnek történetírásunk provincializmusából: ha nem vizsgáljuk, milyen egyetemes összefüggésbe tartoznak történetünk tényei, kikerülhetetlenül a »magyar glóbus« szemléltéhez jutunk, amint viszont kozmopolitizmusba torkolhat, ha elfeledjük, hogy fejlődésünk kapcsolatai és analógiái elsősorban az Elbától keletre keresendők. Ha újabb történetírásunkban nem is találkozunk ilyen nézetek nyílt, fejlett formáival, tények figyelmeztetnek arra, hogy nem pusztán képzelődésről, nem is pusztán eshetőségről van szó. E tények egyben felhívják a figyelmet a lektori-szerkesztői munka problémáira is. Könyvkiadásunkban a legsúlyosabb hiba Benda Kálmán Bocskairól írt életrajzában az osztálybéke és az osztályfeletti nemzet polgári ideológiájának felbukkanása volt, amit a lektorok nem vettek figyelembe. Nem ilyen súlyos, de lényegében azonos hibákhoz vezet, ha például a központosítás folyamatát, az abban szerepet játszó államférfiak tevékenységét osztályalapjaiktól elszakítva vizsgáljuk. Nyilván nem véletlen, hogy éppen az említett könyv egyik lektora követett el hasonló természetű hibát Bethlenről írt

munkájának, illetve az egyetemi tankönyv megfelelő része tervezetének első fogalmazásában. A lektori munka színvonala emelkedett ugyan, de nem eléggé; előfordulnak felületességből eredő hibák is. Kossuth munkái legutóbb megjelent kötetének lektora, míg más vonatkozásban jó munkát végzett, figyelmen kívül hagyta a mutató összeállításánál érvényesülő, ellenséges nézeteknek utat nyitó objektivista tendenciát.

Történetkutatásunk hibái és hiányosságai befolyásolják az ismeretterjesztő munkát is. Az ismeretterjesztő előadások tematikája fokozottan mutatja kutatásunk lemaradását több fontos területen. Történetkutatásunk hibái is fokozottan érvényesülnek, egyrészt az alapul vett anyagok sommásan egyszerűsítő jellege, másrészt az előadók egyrésznéek fogyatékos készültsége, régi és új ismereteik ellentmondásaiból származó zavarok miatt. Emellett komoly fogyatékoságok vannak az előadások módszerében, a tudományos népszerűsítő jelleg és az ennek megfelelő stílus kialakítása terén. Itt különösen áll, ami történetkutatásunk egészére is: a minőség emelkedett ugyan, de nem arányosan a mennyiséggel.

Hibáink leküzdését megnehezítik olyan, tervezésünkben gyökerező tényezők, mint a kellő elmélyültség hiánya. Tervezésünk maximalista tendenciáitól mindmáig nem tudtunk megszabadulni. Ez részint abból ered, hogy a tervek nem ölelik fel az egyes intézményeknek, illetve azok dolgozóinak valamennyi feladatát (nem számolnak eléggé az ú. n. »külső« megbízatásokkal), részint azonban abból, hogy a szűkebben értett kutatómunka fázisait nem veszik figyelembe (elhanyagolják az előzetes tájékozódást, ami a határidők reális kijelölésének feltétele). Tervezésünk ilyen hibáiból sorozatos határidőtúllépések, kapkodásként s ezáltal demoralizálóan, demobilizálóan ható ismételt módosítások származnak. Emellett több esetben túlterheltség lép fel, ami eleve akadályozza a szükséges elmélyülést és kedvezőtlenül befolyásolja a készülő munkák színvonalát. Így a minőség nem emelkedhet a mennyiség arányában; visszamarad ahhoz képest, sőt némely esetben arról kell beszélni, hogy a mennyiség a minőség rovására nő.

Tervezésünk lényegbevágó hiányossága, hogy nem eléggé szélesen, nem eléggé nagy távlatokban jelöli meg a feladatokat. Tematikai terveink sokban még a közvetlen szükségletekhez, olykor a folyó kutatások meghatározta helyzetekhez alkalmazkodnak, ahelyett, hogy tágabb perspektívában irányt mutatnának. A tervezés nem eléggé veszi tekintetbe az oktatás feladatait, nincs eléggé szoros kapcsolat a kutatás, tudós- és tanárképzés illetve továbbképzés közt. Tervezésünk nem számol eléggé a szakkaderek fejlődésével és új káderek bevonásával, nevelésének és irányításának lehetőségeivel és szükségleteivel. Mindez arra utal, hogy tervezésünket szélesebb és szisztematikusabb alapokra kell fektetni.

Ez egyben azt is jelenti, hogy erőteljesebbé, szélesebben megalapozottá kell tennünk tudományos közvéleményünket; elevenebbé és demokratikusabbá kell tennünk tudományos közéletünket. Ezen a téren nagy feladatok várnak minden intézményünkre, különösen a történetkutatók, oktatók és érdeklődők széles rétegeinek tömörítésére hivatott Történelmi Társulatra. A Társulat az elmúlt esztendőkből jelentős munkát végzett, munkájában azonban éppen ezen a területen komoly hiányosságok voltak. Laza volt a tagság kapcsolata. Kezdeti kísérletek után a Társulat lemondott arról, hogy közvetlen segítséget nyújtson az oktatók munkájához, csupán a népszerűsítés vonalán foglalkozott egyes ezzel összefüggő kérdésekkel. Közgyűlések és

igazgatóválasztmányi ülések nem voltak, a munkát a végrehajtószervek irányították. (Ez jellemezte a Társulat folyóiratának, a Századoknak szerkesztőségi munkáját is.) Ilyen körülmények közt a társulati élet szűk térre szorult, a tagság kezdeményező aktivitása nem tudott kibontakozni. Nyilvánvaló, hogy ezen változtatni kell mind a munka megjavítása, mind — amennyiben szükséges — a Társulat alapszabályainak a szervezeti feltételek biztosítását szolgáló átalakítása útján.

*

A feladat a történész munka színvonalának felemelése arra a fokra melyet fontossága: országunk építésében, dolgozó népünk politikai öntudata és kulturális életszínvonala fejlesztésében meghatározott szerepe megkövetel. Ennek fontos feltétele a történészek egységfrontjának további erősítése, egyúttal marxista-leninista szellemű történetírásunk irányelveinek, valamint módszereinek további tisztázása és fejlesztése. Csak úgy lehetséges ez, ha feltárva hibáinkat és hiányainkat, könyörtelenül küzdünk ellenük, a marxizmus-leninizmus szellemének mély elsajátításáért és tiszta, szabatos, alkotó alkalmazásáért.

A legfőbb tennivaló a történészek elméleti tudásának, az elmélet gyakorlati alkalmazásában való jártasságának fokozása. Az általános objektív törvényszerűségek alapos ismeretére, konkrét megnyilvánulási formáik elmélyült tanulmányozására van szükség. A magyar történészek többségénél ez kettős feladatot jelent: a történelmi materializmus elméletét megvilágító klasszikus művek mellett, azok elemzésének világánál, behatóbban kell megismerniük az egyetemes történet tényanyagát. Ezen belül különösen kell ismerniük a miénkhez hasonló fejlődésű keleteurópai népek történetének tényeit, összefüggéseit és azok párhuzamait. Ezek tükrében válnak világosabbá a mi fejlődésünk sajátos vonásai is. El kell érni, hogy a történészek továbbképzése a II. ötéves terv idején ennek megfelelően történjék. Így küzdhetünk legeredményesebben történetírásunk könnyen veszélyessé váló provincializmusa ellen, proletár nemzetköziségre, igazi hazafiságra nevelő törekvéseinek megerősítése és kifejlesztése érdekében.

Követve a szovjet történészek példáját, a magyar történészeknek is meg kell vizsgálniuk, mit jelent a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazása tudományuk területén. Idézetek kiszemelése helyett el kell mélyedni a klasszikus művek tanulságaiban. Küzdeni kell az elméleti sematizmus és dogmatizmus megnyilvánulásai ellen, melyek az élő-serkentő tanítást betűmagyarozattá sekélyesítik és bénává merevítik. Ugyanakkor fokozottan kell küzdeni az elméleti közönyösség maradványai, a tényközlő faktológia jelenségei ellen. Különös éberséggel kell figyelni minden olyan — akár felszínességből, akár egyébből eredő — jelenségre, mely a marxizmus-leninizmus alkalmazásának örve alatt a burzsoa ideológia maradványainak enged utat. Tudományos viták során, alaposan meg kell vizsgálni, kielégítően világítja-e meg történetírásunk a tömegeknek, a történelem előrevivőinek alkotó szerepét. Különös alaposággal kell megvitatni a kérdést, milyen hibákat követtünk el a kiemelkedő személyiségek történelmi szerepének túlzott hangsúlyozása terén.

Az elméleti éberség fokozásának fő feltétele, egyben további fejlődésünk egyik legfőbb serkentője a széleskörű nyílt viták légkörének kialakítása. Nemcsak arra van szükség, hogy egyes intézmények rendezzenek vitákat, hanem — ilyenek fenntartása és továbbfejlesztése, elvi színvonaluk felemelése

mellett — arra is, hogy a vita a történészek létszükségletévé, mindennapos kenyerévé váljék. Szükséges azért, hogy a viták a történészek minél szélesebb rétegeinek bevonásával folyjanak és eredményeik nyilvánosságra kerüljenek. Biztosítani kell a vita serkentését vitaindító, elvi problémákat felvető tanulmányok közlésével is. Mindkét téren nagy feladatok várnak a Századokra, melynek szerkesztőbizottsága vitarovat indítását tervezi.

Nyílt viták segítségével messzemenően erősíteni kell a bírálat és önbírálat szellemét. Le kell küzdeni a félelem, a helytelen tartózkodás kispolgári szellemének történettudományunkban meglévő maradványait. Az eddiginél világosabban és szélesebb körben kell megértetni, hogy a bírálat: elvtársi segítség, célja a munka megjavítása, a közös cél elérésének megkönnyítése. Emelni kell mind a folyóiratok bírálatainak, mind a lektori-szerkesztői munkának színvonalát. Utóbbinál biztosítani kell, hogy a menetközben munkafázisonkint nyújtandó segítség ne maradjon papirosutasítás. Következétesen kell biztosítani, hogy a lektori és szerkesztői munka fő módszere a meggyőzés legyen; erőteljesen fel kell lépni a szerkesztői önkényesség és a lektori bürokrácia itt-ott felbukkanó megnyilvánulásai ellen. Egyúttal növelni kell a szerkesztői, lektori, de legkivált a szerzői igényességet és felelősséget.

Különösen fokozni kell az igényességet a kérdésseltevés tisztasága, a kifejezés tömörsége és szabatosága, a források kritikus használata és általában a módszertani követelmények terén. El kell érni, hogy II. ötéves tervünk idején a fiatal kutatók már az egyetemről magukkal hozzák a kutatás marxista-leninista módszerei fő vonásainak ismeretét. Kutatóinkat alaposan fel kell vértetni az ellenséges ideológiák burkolt megnyilvánulási formáinak hatása ellen. Ezért is, de különösen az oktatás és népszerűsítés munkájának megjavítása és eredményesebbé tétele érdekében ragaszkodni kell a polgári történé-
írók monografikus cáfolatán túl, egyes kérdéscsoportokra vonatkozó nézeteiknek, továbbá — beható tanulmányok alapján — egész iskoláik jellemző állításainak és módszereinek általános, átfogó, megsemmisítő bírálatához.

Javítani kell történetoktatásunk és történész kutatóképzésünk rendszerét. Folyamatosan biztosítani kell, hogy az aspiránsok többet foglalkozzanak (általános tanulmányok helyett) a tudomány elvi kérdéseivel és szakterületükön végzett kutatásokkal. Az egyetemi oktatás megjavítása érdekében törekedni kell annak az elvnek mielőbbi megvalósítására, hogy minden arra alkalmas kutató oktasson, minden egyetemi és főiskolai oktató kutasson is. A készülő tankönyvek prospektjeit, majd szövegeit — élve a kongresszusi megbeszélések adta lehetőséggel — alapos itthoni megvitatás után el kell küldeni a Szovjetunió és a szomszédos népi demokráciák történettudományi intézeteihez; a szöveget mielőbb az oktatás rendelkezésére kell bocsátani. Az egyetemi oktatás megjavításával elő kell mozdítani történetkutatói utánpótlásunk kibővítését, valamint a középiskolai történetkutatás elvi színvonalának emelését. Rendszeressé kell tenni, hogy az egyetemi dolgozatok tárgyválasztásánál érvényesüljenek a tudományos tervezés fő szempontjai és súlyponti kérdései. Kapcsolatban a történetoktatók továbbképzésével, rendszeresebbé kell tenni az új tudományos eredmények feldolgozását a középiskolákban. Az általános iskolai történetoktatás színvonalának emelése érdekében, első lépésként át kell dolgozni a most használt, sokban sematikus és didaktikai szempontból sem kielégítő tankönyveket.

Közvetlenebbé kell tenni a kapcsolatot a történetkutatás és az élet, személy szerint a kutatók és az eredményeik iránt érdeklődők közt, egyebek

mellett elsősorban a tömegek kulturális szükségleteinek kielégítését célzó népszerűsítő munka vonalán. Ezzel együtt jelentős mértékben emelni kell a népszerűsítő munka elvi-tudományos színvonalát, támogatva a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat arra irányuló törekvéseit.

Mindezeket a szempontokat súlyuknak megfelelően, következetesen kell alkalmazni II. ötéves tervünk előkészítése és végrehajtása során. A tervet intézményenkinti gondos előkészítő vita alapján, a történész munka egészének feladatait egységükben tekintve, a kutatókáderek körének kiszélesítésével kell megalkotni és végrehajtani. Tematikai súlypontjait jelzik a tankönyvmunkák során feltárt hiányok, a kongresszus határozataiban közösként megjelölt kutatási területek és a fejlődés során elének táruoló hatalmas feladatok. Ezeken belül elsősorban azokat a témákat kell kiemelni, melyek történelmileg világítják meg a tömegeknek, mint a történelem alkotóinak, a fejlődés előrevivőinek szerepét. Különös figyelmet kell szentelnünk a kornak, melyben a tömegek alkotó aktivitása soha nem látott fokra emelkedett: felszabadulásunk és népi demokráciánk korszakának. Továbbra is ápolnunk kell hazafias haladó hagyományainkat, valamint (az eddiginél erőteljesebben) a más népekhez — elsősorban a baráti országok népeihez — fűző kapcsolatok hagyományait. Növekvő gondot kell fordítanunk a munkásmozgalom történetének kutatására.

E nagy feladatok végrehajtása mellett ki kell küszöbölni régebbi tervezésünk gyermekbetegségeit, a felületességet és az ezzel összefüggő maximalizmust. Meg kell szívlelni a tanulságot: »inkább kevesebbet, de jobban«. A kutatók széles körének mozgósítása mellett biztosítani kell a kiadványok gondos feladat-felmérése alapján, többfázisú tervezését. Meg kell szervezni a történetkutató intézmények szorosabb, összehangoltabb együttműködését (mind a közvetlen kapcsolatok szorosabbá tétele, mind az akadémiai Állandó Bizottság irányító-egybehangoló szerepének erősítése útján). Ki kell építeni a történettudomány és a rokottudományok szervezett együttműködésének első formáit (egymás eredményeinek figyelemmel-kísérésén túl, vitákba való rendszeres bekapcsolódás és tematikai tervezésbeli-módszeres kérdésekre kiterjedő tapasztalatesere, továbbá — szükség esetén és folyamatosan — több szakma képviselőiből álló munkaközösségek alakítása útján). Végül: tudományos tervezésünkben mérlegelnünk kell azokat a merőben új lehetőségeket, melyeket a kongresszus nyitott meg előttünk, hogy jobban felhasználhassuk a baráti országok történettudományának közvetlen segítségét.

Ha élünk lehetőségeinkkel, ha tervszerűen kiküszöböljük hibáinkat s hiányosságainkat, megsokszorozhatjuk eredményeinket és méltóan végezhetjük a munkát, melyet népünk, országunk fejlődése reánk, történészekre szab.

ELEKES LAJOS

*

A fenti cikk megvitatását a Századok kibővített szerkesztőbizottsága 1953 november 21-én megkezdte. A vitát *Andics Erzsébet* főszerkesztő nyitotta meg.

A Századok egyik igen fontos feladata, — mondotta — hogy egész történelemfrontunkat érintő általános, központi jelentőségű kérdéseket vessen fel. Ezért hoztuk az Elekes Lajos által készített referátumot mint a Századok következő számának egyik cikkét a szerkesztőbizottság elé.

Andics Erzsébet megnyitója után elsőnek a hivatalos opponensek felszólalásával megindult a vita.

Ember Győző :

Kedves Elvtársak! A referátum részletesen foglalkozik a kongresszus értékelésével. Rámutat arra, hogy a kongresszus egyik hiányossága volt, hogy nem hangzott el olyan előadás, amely történettudományunk helyzetét mérte volna fel, lényegében azt tartalmazta volna, amit ez a cikk, melyet most megvitattunk. Ehhez még hozzáfűzném azt is, hogy a kongresszuson nemcsak a mi történettudományunkról szóló ilyen beszámoló hiányzott, hanem az is, hogy a delegátusok tájékoztatták volna a kongresszus résztvevőit a történettudomány helyzetéről a maguk országaiban és azokról a feladatokról, amelyek elsősorban a népi demokratikus országok történései, történettudományára előtte állnak. Ennél a hiányosságát ebben a cikkben is érzem. Maga a cikk ismételen rámutat történettudományunk egyik hiányosságára, arra tudniillik, hogy nem foglalkoztunk kellő mértékben a szomszédos népi demokratikus országok történettudományával, azon túlmenően, hogy nem foglalkoztunk eléggé ezekkel az országokkal való múltbeli kapcsolatainkkal sem. Vajjon nem lehetne-e a cikket bizonyos mértékben átfogóbbá tenni tekintetben, hogy párhuzamba állítanók a mi történettudományunk helyzetét, eddig végzett munkáját, az előtte álló feladatokat a népi demokratikus országok történettudományának helyzetével, az előttük álló feladatokkal, illetve az általuk eddig végzett munkával?

Nagy előnye a cikknek, hogy részletesen foglalkozik történettudományunk elméleti, elvi és módszertani kérdéseivel. Helyesnek tartanám azonban, ha a tematika problémájával részletesebben foglalkoznák a cikk. Érinti ugyan ezt a kérdést, de — véleményem szerint — részletesebben kellene ezzel foglalkozni mind a múltra vonatkozólag, az első ötéves történettudományi terv szempontjából, mind pedig a jövőre vonatkozólag, a második ötéves történettudományi terv szempontjából.

Az első ötéves tervben a történettudomány fő feladata volt a főiskolai tankönyvek elkészítése. Nézetem szerint a cikknek bővebben kellene foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy a tankönyvmunkálatok mennyiben oldották meg feladatukat. Vajjon azokat a fehér foltokat, amelyek történetünkben vannak és amelyeknek részbeni eltüntetését célozták a tankönyvmunkálatok, mennyiben sikerült kiküszöbölni az első ötéves terv során és melyek azok a fehér foltok, melyek még eltüntetendők a második ötéves terv során.

Hiányosságnak érzem, hogy a cikk nem foglalkozik azzal, hogy a történettudomány egyes ágai területén mi a helyzet nálunk. Ha nem is tekintjük feltétlenül a cikk feladatának, hogy mondjuk az archeológiáról, a művészettörténetről, az irodalomtörténetről részletesen szövjön, de végeredményben ezek is történettudományi ágak, úgyhogy ezeknek a helyzetéről, ha nem is kimerítő képet, de bizonyos összehasonlítási alapul szolgáló képet adni helyes lenne a cikk keretében. Vagy például a jogtörténetről, közgazdaságtörténetről. Ugyancsak hiányolom, hogy a cikk nem említi általában a történeti segédtudományok helyzetét. Habár azt hiszem, hogy itt a cikk nem tudott volna sokat mondani, de mindenesetre rá kellene erre a kérdésre is világítani. Történeti segédtudományokkal a felszabadulás óta, a fordulat éve óta vajmi keveset foglalkoztunk. De erre legalábbis rá kell mutatni és meg kell mondani azt is, hogy ez olyan hiányosság, amit indokolnak egyéb sürgősen felmerült feladatok, de ennek a hiányosságnak a kiküszöbölését, mint célt, ki kellene tűzni. A Szovjetunióban új történettudományi segédtudomány fejlődött ki, az archeográfia. Az ezzel kapcsolatban előttünk álló feladatokat meg kellene említeni a cikkben.

Még egy kérdést szeretnék megemlíteni: nem foglalkozik a cikk kellő mértékben a forráskiadványok kérdésével. Felveti ugyan, hogy ezen a téren eddig milyen eredményeket értünk el, azonban ezzel a kérdéssel kissé részletesebben kellene foglalkozni. Meg kellene nézni, vajjon mennyiben felelték meg az első ötéves terv során elkészült forráskiadványok azoknak a céloknak, melyeket szolgálni hivatva voltak.

Felvetnék egy elvi kérdést, azt, hogy milyen téma igényel tulajdonképpen forráskiadványt és milyen téma az, amely nem forráskiadványt, hanem monografikus feldolgozást igényel. Konkrét esetben merült fel ez a kérdés, egy megjelent dokumentum gyűjteménnyel, a Magyar május elsejékkel kapcsolatban. Csak például említem meg ennek a kötetnek a témáját, mint olyan témát, amelyről vitatható, hogy vajjon forráskiadványt, avagy pedig monografikus feldolgozást igényel-e. Véleményem szerint általában nem szükséges olyan forráskiadványt közzétenni, amely kizárólag egy témának a dokumentumait tartalmazza, amikor a dokumentumok csak egy témára vonatkozó anyagot tartalmaznak. Ilyen témával kapcsolatban inkább a monográfia, mint a forráskiadvány a téma megvilágításának a helyes formája.

A másik elvi kérdés a forráskiadványokkal kapcsolatban, hogy vajon szükséges-e minden forráskiadványhoz részletes és alapos bevezető tanulmányt írni vagy sém. Rá kellene mutatni arra, hogy az első öt éves terv során miért készült viszonylag több forráskiadvány, mint feldolgozás. Részben a könnyebb ellenállás egyik következménye volt ez. Rá kellene mutatni azután arra is, hogy jelentek meg forráskiadványok bevezető tanulmányok nélkül. Rá kellene mutatni arra is, hogy jelentkezett bizonyos lebecsülése, kevesebb értékelése a forráskiadványoknak, főleg a bevezető tanulmányok nélkül megjelenő forráskiadványoknak. Ezt semmiképpen sem tartom indokoltnak. És, sajnos, arra is rá kell mutatni, hogy nem utolsó sorban ennek tudható be az, hogy bizony elkészült egy csomó forráskiadvány, amely nem tudott kiadót kapni. Itt vannak az elkészült forráskiadványok az íróasztalok fiókjában és ez a körülmény igen leverően hatott azokra, akik ezeket a forráskiadványokat összeállították.

Ezek lennének röviden megjegyzéseim, amelyek a vitatott cikk kiegészítésére vonatkoznak. A cikkel egyébként lényegében egyetértek.

I. Tóth Zoltán :

*

Az Elekes elvtárs által szerkesztett munkálat eddig kiterjedésben legbővebb összefoglalását nyújtja a magyar marxista-leninista történettudomány fejlődésének és problémáinak. Helyesen méri fel a történész kongresszus eredményeit és következményeit és nyomon követi történettudományunk fejlődését napjainkig. Hiányossága, hogy a kongresszus óta eltelt fejlődés jelentős állomásait: a SzKP 50. évfordulójára kiadott téziseket, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozatait viszonylag csekély mértékben érvényesíti, ami azonban pótolható. További hiányossága, hogy kevésbé foglalkozik a káderutánpótlás és a régi történész káderekkel való foglalkozás kérdésével, nem veti fel a tudományos szervezés módszerei megjavításának, a szervező és az alkotómunka közti aránynak a kérdéseit és kevés fontosságot tulajdonít a vezető és egyes középkáderek túlterhelésének. Ezek a problémák pedig — egyebek mellett — szintén lényegesen érintik a következő időszakban végzendő munkánk eredményességét.

Szeretném kiegészíteni a tudományos tervezés hiányosságairól tett megállapításokat. Tapasztalatból tudjuk, hogy a tervezés tekintetében jóval merészebbek és ennek következtében túlzóbbak voltunk, mint a szomszédos népi demokráciák történettudományai. Ennek a merészségnek kétségtelenül megvoltak a maga előnyei, másfelől azonban a kialakult és máig is létező *maximalizmus* káros következményeket is vont maga után.

A maximalizmus a tervezésben egyes történészek túlterhelésén túlmenően számos esetben az elvi színvonal és az elmélyülés csökkenésére, a hazai történeti és kivált az európai szélességű perspektíva kialakulásának akadályozására, az orosz és más nyelvek tanulására fordítható idő elégtelenségére, az általános műveltség elhanyagolására vezetett. A tervezésbeli maximalizmus forrása a tudományos kutatási munkamódszerek és a feldolgozandó forrásanyag felmérése körüli viszonylagos járatlanság, a gyors eredmények türelmetlen sürgetése, a terv törvényjellegének egyoldalúan merev értelmezése és az ebből következő szükségtelen szorongás volt, továbbá a tervezésre vonatkozó bíráló kedv gyanakvó elfojtása is. A helytelenül értelmezett munkaközösségi elv bírálása például eleinte káros szándéknak minősült. Hiba volt az ipari tervezés lehetőségeinek felszínre alkalmazása is; ugyanakkor túl keveset tanultunk az ipar felhasználható szervezési analógiáiból. Tervezésünkben hosszú ideig mellőztük a kádertervezést, kitűzött feladatainknak sokszor az elemi minőségi káderfeltételei is rendkívül hiányosak voltak. Mindez egyesülve felszínességre, gyorsan készülő, kiéretlen munkákra, a mennyiségnek messze a minőség előtt járására vezetett. Nem volna helyes történettudományunk eddigi eredményeit lebecsülni, de kétségtelen, hogy egyetlen mélyenszántó, elvileg és ténybelileg mélyen alátámasztott mű sokkal nagyobb szakmai, nevelői és politikai hatással jár, mint tíz középszerű, vagy alacsony színvonalú munka.

A fejlődés helyes menetét a mennyiségi és a minőségi elv egészséges aránya szabja meg. Meggyőződésem, hogy jövő fejlődésünk döntő meghatározója az lesz, mennyire leszünk képesek a *minőség* elvét előtérbe helyezni a történettudomány, a történelem oktatása, a történészképzés egész vonalán.

A minőség rovására menő túlterhelésnek közismerten egyik fontos oka az értekezletek nagy száma, a tudományos adminisztráció túltengése, egyszerűen a tudományos szervezés kérdése. Minőségi alkotómunkáknak egyik legfőbb akadályja, hogy legjobb erőink tekintélyes része oly mértékben el van borítva szervezőmunkával, hogy nemcsak tudományos munkától, hanem úgyszólván mindennemű kutató-alkotó munkától, sőt az általános művelődés lehetőségétől is el van zárva. Sokkal alaposabban

kellene foglalkoznunk a tudományos szervező munka egyszerűsítésének, csökkentésének problémáival.

A minőség elvének fokozottabban kell érvényesülnie a tudományos káderek kiválasztásában is. Ezen a téren sokszor tettünk túlzó engedményeket a mennyiség kedvéért és a minőség rovására. Történtek hibák a meglévő káderkészletek felhasználása terén is. (Igy például a nemzetiségtörténet három legeredményesebb kutatója közül az egyik évekig szakterületétől idegen, bibliográfiai és egyéb problémákkal foglalkozott, a második sokáig adminisztratív vonalon dolgozott, a harmadik ma is idejének jelentékeny részét könyvtári olvasó szolgálattal tölti.) Nem kutattunk elég mélyen a középiskolai tanárokban rejlő tartalékok után sem.

Nem annyira a fiatal káderek elhanyagolásáról kívánok szólni — volt erre is példa —, mint inkább sokszor túldédelgetésükről, ami egyrészt túlzott önérzetben, önön erők túlbecsülésében, eredmények túlgyors elérésére való törekvésben, mindennemű bírálat merev elutasításában nyilvánult meg. Nem egyszer elfeledkeztünk a kezdő tudományos kutatók számára kijelölt feladatok túligényességéről, nem számolva azzal, hogy az egyetem nem nevelte őket önálló feladatok megoldására és nem szerelte fel őket a tudományos kutató munka elemi fegyvereivel sem. Ez utóbbi két hiba azután a fiatal kutatók megtorpanására vezetett, megriadtak a rájuk váró nemcsak nehéz, hanem viszonylag könnyű feladatoktól is, félték a legegyszerűbb önálló lépések megtételétől és agyonnevelésük esetén is keveselték a számukra nyújtott segítséget és irányítást. Ezen a téren az utóbbi időben javulás állt be, a helyzet tartós megváltozását azonban csak történeti oktatásunk jellegének megváltoztatásától és színvonalának emelésétől várhatjuk.

Ezzel rátérek a káderutánpótlás néhány fontosabb kérdésének válaszására, amivel a tárgyalt munkálat szükszavúán foglalkozott. A káderutánpótlás biztosítása egész oktatási rendszerünk megjavításának függvénye, a középiskolától az aspiranturáig. Ebből következik, hogy az eredményeket nem várhatjuk máról-holnapra, azok hosszú évek kitaró munkáját követelik meg. Mellözve a középiskolai történeti oktatás kérdését, csupán utalok arra, hogy ettől függ az egyetemre kerülő történéshallgatók színvonala. Káderutánpótlásunknak döntő kérdése az egyetemi felvételi vizsgán történő kiválasztás. Az 1949-ben elinduló felsőoktatási reformsorozat az adott körülmények közt indokolt és szükséges volt, azonban a középiskolai oktatás ki nem elégítő volta, a szakérettségiek minőségi kiválasztása terén mutatkozó hiányosságok, a lemorzsolódás elleni harc helytelen értelmezése; a végig nem gondolt változtatások és intézkedések, a tanrendi elégtelenség, a helytelenül megválasztott módszerek, stb. a minőségi színvonal viszonylagos süllyedésére vezetett. A minőségi igények csökkenése, a középiskolás módszerek eluralgása, a tudományos szempontok háttérbeszorulása elmosták az egyetemi jelleget és bizonyos mértékben felső középiskolává alakították át az egyetemet. Az egyetemi történeti oktatás elmaradása éles ellentétbe került a történeti kutatómunka jelentős eredményeivel és végül tarthatatlan helyzetet teremtett.

Az egyetemi történeti oktatás színvonalának emelésére a mennyiségivel szemben a minőségi elv alkalmazása, az anyag pusztá megtanulásával szemben az önálló gondolkodásra, az alkotóképiségre, a tudományos ítéletre való nevelés az alkalmas eszköz. Egyetemünk ezen a téren már megtette az első lépéseket.

A káderutánpótlás megfelelő színvonalú kinevelése, tehát az egyetemi oktatás és az aspirantúra megjavítása, történettudományunk perspektivikus fejlődésének és egyúttal jelenlegi történettudományi problematikánk egyik legdöntőbb kérdése, ezért kívánatos volna, ha a munkálat erre nagyobb súlyt helyezne.

Kissé egyoldalúnak érzem azt a bírálatot, melyet a munkálat a szomszédos népi demokratikus országok történetének műveléséről gyakorol. Ugy vélem, nem az volt a probléma, hogy elhanyagoltuk ezeket a kérdéseket, hanem a művelésük lehetősége volt korlátozott. A rendelkezésre álló csekélyszámú káder nagy erőfeszítéseket tett a szomszédos népek történetével való foglalkozásra, de törekvésüket gyakran korlátozták egyéb feladataik. Az egyetemi történeti tankönyvekkel kapcsolatban jelentős eredményeket elért nemzetiségi előtanulmányok születtek meg és bizonyos mértékben frontáttörésről beszélhetünk ezen a téren. Van olyan nagyméretű monográfia is, mely másfél év óta vár átdolgozásra. A csekélyszámú szakkáderhez képest a megjelent művek száma kielégítő, ha a mennyiséggel a minőség még nem is áll arányban. A kongresszus is megmutatta, hogy a szomszéd népek története iránti érdeklődés igen élénk, egyetemünkön pedig létrejött — elsőnek — az európai népi demokratikus országok történetének tan-széke, mely arra hivatott, hogy az egyetemi oktatásban e téren tapasztalt feltűnő hiányokat kitöltse.

Mindezt összevéve, úgy vélem, hogy Elekes elvtárs munkálata a vitán elhangzó bírálatok és hozzászólások nyomán alapos kijavításra, illetve kiegészítésre szorul, ha hű képet akar nyújtani történettudományunk helyzetéről és problémáiról.

Kosáry Domokos :

*

Ha a vitára kerülő referátumot külső szemlélő veszi kézbe, első pillanatra alighanem úgy találja, hogy a szerző ügyesen oldotta meg feladatát. Mind az elején, a kongresszus tárgyalásánál, mind a második részben, a magyar marxista történetírásról szólva, fennálló eredményekről és kitapintható hibákról beszél — tehát pozitívumok és negatívumok egyaránt fellelhetők benne.

Minél közelebről tekintjük meg azonban a szöveget, annál inkább az a benyomásunk, hogy a pozitív és negatív elemek szinte receptszerűen, óvatosan lemérve vannak a szöveg különböző szakaszaiba beleadagolva. Már az időrendi és problémák szerinti tárgyalás módjé keveredése is alkalmas az értékelő, kritikai megjegyzések felaprózására. Minden lényeges elemről el lehet mondani, hogy szó van róla a referátumban, a problémák azonban még sincsenek élesen felvetve és mélyreható marxista következetességgel végigvezetve. A hiányosságok említve vannak, de nem *következnek* az elmondottakból. Összefüggéseik, okaik nincsenek alaposan feltárva. Ezért a kép nem elég egy-egy, nem elég határozott és nem elég meggyőző.

Gondos tanulmányozás után arra jutottam, hogy a referátumra az áll, amit ő maga mond a Társadalmi Szemle bíráló cikkeiről, köztük Hanák Péter kongresszusi beszámolójáról : ez a kisérlet, hiányaival és hibáival maga is kifejezi kritikai irodalmunk gyengeségeit. Már a téma komolysága is feltétlenül megköveteli, hogy a szöveget néhány szempontból igen nyíltan és élesen forráskritikai elemzésnek vessem alá.

Hogyan érvényesül a referátumban a *bírálat*? Az első feltűnő jelenség az, hogy igazán konkrét bírálatot az esetek nagyobb részében csak *ott* gyakorol, ahol bírálat már előzőleg elhangzott, ahol ennek nyomába lehet lépni, ahol ezt nem is lehet elhallgatni. Mindjárt ami a kongresszust illeti, a referátum Hanák bírálatait formálisnak mondja. De a két szöveget összehasonlítva, nem látunk lényeges minőségi különbséget, sem az egyes előadások, sem az általános jelenségek kritikáját illetően.

»Az előadások közös hiányossága volt, hogy jóformán mellőzték a vitát« — írja. Részint annyiban, hogy nem bíráltak, részint annyiban, hogy hiányoztak a vitaalkalmak. A viták hiányáról azonban nem egyszerűen az egyes előadók tehetek, és nem is az időtartam korlátozottsága. Nem emlékszem kongresszusra, ahol az előadások időtartama ily *kevésbé* lett volna korlátozva. Ha *emiat* nem lehetett volna *itt* vita, akkor semmiféle kongresszuson soha vita nem lehetne. Holott, hogy *szokott* lenni, hogy *kell* lennie, az nem újdonság. Elég elolvasni Koszminszkij beszámolóját a lengyel történész kongresszusról, — ahol külön felemlíti, hogy a vita során egy régi történész először mondta ki : »polgári történetírás« — de kimondta! Nálunk *nem* lett volna alkalma.

Mindebből az következik, hogy a nyilvános viták kérdése már a kongresszus megtervezésénél került háttérbe. Hanák itt nyíltabb : a kongresszus »deklaratív jellegéről« beszél. A referátum tehát a vitahiány kérdését nem kezeli nyíltan és őszintén. Csak átveszi a legszükségesebbet abból a bírálatból, mely először a kongresszus részvevőinek spontán visszhangjaként jelentkezett.

Igazi bírálatnak fel kellett volna vetnie ezen túlmenően azt is, hogy a kongresszus több témánál óvakodott új, még megoldatlan problémák felé előremutatni. Magától adódott volna ez például Székely Györgynek — a referátum által nem említett — előadásánál, mely igen becsületesen ismertette a XI. századi német hódítás ellen függetlenségünket védő harcokat. Ugy érzem, hogy a problémát érdemes lett volna szélesebb körben felvetni. *Először* is : ez nemcsak a magyarok kérdése volt, hanem több kelet-európai népé. *Azután* : hozzá kellett volna kapcsolni a társadalmi fejlődés egészéhez. A német imperialista történetírás a hódítási, a gyarmatosító törekvéseket akarta itt igazolni. A kelet-európai államalakulásokat a német befolyás termékeinek tüntette fel (Kulturgefälle). Vajon ez ma elhallgatott? A helyes álláspont : az államalakulást a belső fejlődés hozta létre. Viszont a lengyel állam is hasonló időben alakult. A meglévő, kialakuló feltételeket valami tehát motiválta, időben közelebb hozta. *Sztálin* megállapítása szerint a központosított állam kialakulását (ha a belső feltételek már kialakulóban vannak) meggyorsítja a külső, fenyegető támadás. Vajon áll-e ez a prefeudális államalakulásra? A kelet-európai népek feudális irányú fejlődését bizonyos mértékig gyorsította és szinkronizálta a német nyomás? A kérdést döntsék el nálam hivatottabbak. Csak meg akartam mutatni: egyes témákat szélesebb összefüggésben, merészebben, úgy

is fel lehet vetni, hogy Kelet-Európa általános fejlődését világítsa meg, közös problémák tisztázását segítse elő.

Egy másik ilyen közös témának kínálkozott az, ami két éve a lengyel kongresszuson is felmerült: a kapitalista irányú fejlődés XVI—XVII. századi megakadása (keleteurópai nagybirtok). Koszminszkij szerint »ennek a kérdésnek nemcsak Lengyelországra, hanem Közép- és Kelet-Európa egész sor országára nézve is igen nagy jelentősége van«. A keleteurópai népek fejlődési párhuzamainak kérdését azért hangsúlyozom ennyire, mert régóta ebben láttam egyik fontos feladatunkat (Revue d'Histoire Comparée). Ma a törvényszerűségeket ismerő marxizmus sokkal nagyobb lehetőségekkel rendelkezik. Ezekkel élni kell. A referátum ezt a kérdést többször is felhozza, de konkrétumok nélkül. Szerintem a kongresszussal kapcsolatban meg kell említeni, hogy így lehetett volna *emelni* nemzetközi értékét, közös problémák tisztázásához hozzájárulni és — ami az *elméleti* színvonal szempontjából lényeges: bemutatni, miként állapíthatók meg azok a helyi, táji, megjelenési formák és feltételek, melyek közt az általános törvényszerűségek a keleteurópai fejlődésben jelentkeztek.

Az első részben némileg *formális* a bíráló, de a második részben sem kielégítő. Bírálja, hogy *nem* bírál, de mindjárt utána magukat a könyveket taxatíván sorolja csak fel, nem bírál, vagy ahol igen, ott megint főleg *elhangzott* dolgok után. Bírálja a *lektorokat* — én itt nem a túlzást, önkényt, stb. látom legfőbb hibának — ez ellen lehet harcolni. Igen sok lektori véleményt láttam. Jónéhány volt köztük elmélyedő munka eredménye. (Pach, Székely, Arató, Hanák véleményei, ha voltak is helyenként túlzások bennük). A fő baj: a főlényel vegyült felületesség, amikor valaki *nem* hajlandó a szöveggel komolyan foglalkozni. Volt egy lektori jelentés például, mely pár sorban vélte elintézhetőnek feladatát, s azt hitte, megengedheti magának, hogy hat kiradagott *oian* példával mondjon ítéletet, melyek közül négy *nem* felelt meg a valóságnak.

A referátumban *konkrétebben, mélyrehatóbban* kell a történetírás termékeivel foglalkozni. Sokat *egyáltalán* nem említ (kisebbséket igen). Nem említi az *összefoglaló* könyveket — hibáikat sem — de azt a jelentős szerepet sem, ami ezeknek (nagyobbak híján) most jutott. A történelmi *bibliográfiákról* *nem* beszél, legfeljebb eldugva céloz rá. Nemcsak saját munkámról van szó, hanem az Intézet által kiadott nagy, 1825—1867 közötti bibliográfiáról. Holott: miért vált mindez csak *most* lehetővé? Hogy kell csinálni? Igen fontos teendő: *modern technikai apparátussal felszerelni fejlődő történetírásunkat*.

Miként jelentkezik a referátumban az *önbírálat* kérdése?

A történelmi irodalomban kialakult szokás, hogy ha valaki egy általa egyszer már feldolgozott témát *újra* megír és *más* eredményekre jut — akkor megfelelő módon rámutat: *mennyiben és miért* változtatott álláspontján? Ez még nem több, mint szakmai udvariasság, az olvasó tájékoztatása. Ez éppúgy hozzátartozik egy munkához, mint az, hogy idézeteink pontosak legyenek, hivatkozásaink megfelelőek, apparátusunk (ha ilyenre szükség van) megbízható. Ez még *nem* marxista igényű, elvi alapon végzett önkritika, de azt hiszem meg kellene tartani. *Nevelő* célzattól is célravezetőbb, ha a korábbiaktól eltérő, új eredményekre, az eltérés okára rámutatunk. Az önbírálat persze nehéz, régi történészeknek különösen az. (Kétszer is megállt a tollam, míg a Kossuth-cikkben megírtam, — nem többet, mint hogy mennyiben változott meg régebbi álláspontom, éppen a marxista kutatások következtében.) Helyes, hogy a referátum többször is rámutat: a történetírásban itt hiányok vannak, erős önbírálatra van szükség. De vajjon a valóságban alkalmazza-e? Látszólag alkalmazza. A szerző saját Hunyadi-könyvéről megállapítja, hogy a történelmi személyiség korlátait hiányosan ábrázolja. De lezáródik-e ezzel a kérdéssel? Elekes könyvének végén Hunyadi értékeléséről beszél a történelmi irodalomban. Megérdemelt kritikában részesíti azokat a feudális és polgári szerzőket, akik Hunyadit a magyar »nagyhatalom«, a dunavölgyi magyar »hegemonia« bal-káni hódító céljainak képviselőjeként ábrázolták. Itt saját korábbi munkái közül egyet sem idéz, de hivatkozik egy korábbi helyre, ahol Hunyadi származását tárgyalva, lábujgyezetben említi a Hunyadi kérdéssről írt tanulmányát, mint amely »bár... állást foglalt a nacionalista történetírás egyes túlzó megnyilvánulásai ellen, lényegében maga is annak szempontjai szerint készült«. (15. l.) Megmondja tehát, hogy Hunyadi származását illetően *revidálta* álláspontját. A lényeges kérdés azonban nem Hunyadi származása, hanem Hunyadi politikai és katonai szerepe, a magyar nép és a déli-délkeleti szomszédnépek viszonya! Elekes könyve helyesen a veszélyt átérző népek, dolgozó tömegek *összefogásáról* beszél. De semilyen említést nem tesz arról, hogy e probléma lényeges elemeivel: az egykori magyar-román viszonytal, sőt Hunyadi ezzel kapcsolatos szerepével *korábbi* tanulmányokban is foglalkozott és azokban egészen más megállapításokat tett. Sietek hozzátenni: szinte természetesen, hogy *akkor* másokat tett.

Bocsületesen meg kell vallani mindannyiunk nacionalista nevelését, azt, hogy az *akkori* légkörben milyen *nehéz* volt attól eltávolodni, a hibákat felismerni. E jelenségeket az *akkori* konkrét történelmi feltételek között és *nem* kiragadva kell nézni. Ez *mindannyiunkra* áll. Sokmindent szeretnénk, ha *másként* írtunk volna. Helytelennek, hiábavalónak tartanám ezt most felróni. De helyes-e az, hogy most *nem* tesz említést arról, hogy *korábbi* álláspontja *miben* volt helytelen és *miért* változtatta meg?

Ha valaki 1937–1944 között a részletes, nagy tanulmányok sorában foglalkozott: A magyar-román viszonyral a Hunyadiak korában, A román államelmélet »magyar gyökereivel«, A román fejlődés alapvetésével, A vajdaságokkal a dunatáji hegemonia korában«, A románok »történeti életerével«, A magyar-román államkapcsolatokkal a dunatáji magyar nagyhatalom korában; ha az itt részletesen előadottakat a magyar és idegennyelvű cikkek egész sorában széles körben népszerűsíteni igyekezett; ha mind-ezekben a román államalakulást és kultúrát, városfejlődést, stb. *magyar* hatásra vezette vissza (szerinte a magyar telepek bitosították még »a termelés egyenletességét is«); ha tehát valaki a németektől átvevett Kalkurgéfálét a legmegezzebbenemően alkalmazta román viszonylatban; ha mindezt a kérdés specialistájaként tárgyalta a Hunyadiak korában is; ha Hunyadi háborúi egyik főcélját abban látta, hogy Magyarország balkáni pozícióit akarta erősíteni, ha tehát valaki Hunyadi szerepével *ilyen* értelemben foglalkozott, akkor nézetem szerint a *szokás* is megkívánná, hogy *eltérő új* előadásiban korábbi nézetei *változásáról* is megemlékezzenek. Hát még a marxista önkritika! De ő hallgat — csak a származást említi. Kis hibát hoz elő, hogy a nagyokat elhallgassa.

Itt most persze a referátumról van szó, nem a könyvről. De: ez a referátum az önkritika hiányában marasztalja el a magyar marxista történetírást: szövegében említi és formailag bírálja azt a könyvet, mely önkritika dolgában ilyen mulasztásokat tartalmaz; hogy tartalmaz, azt a referátum szerzője jól tudja, mert ő a könyv szerzője is. És mégis hallgat róla, vagyis a gyakorlatban *nem* hajlandó alkalmazni az általa másoktól oly határozott hangon megkívánt önbírálatot.

Ezekután, azt hiszem, az önkritika követelése a referátumban üres formalitás, melyből hiányzik a meggyőzés és a példamutatás ereje.

Amit az elméleti színvonal hiányairól, az elméleti fejlődés szükségéről a referátum igen hangsúlyozottan mond, az helyes. Hogy ez a kérdés miként *érvényesül* magában a referátumban, — ezt azért nem részletezem, mert ehhez nem érzem elég erősnek magamat.

Az *adatok*, a *tények* forráskritikai használatának, a szűkebb értelemben vett szakmai színvonalnak kérdését mint különös kérdést *nem* veti fel a referátum, ha tesz is rá elszórtan észrevételeket (tények lebecsülése, stb.). Nem »empirizmusról« van szó — az adatok persze, hogy *nem* beszélnek maguktól. A történész beszél általuk és helyettük. Az emeli az épületet. De jó építőanyag kell! Lenin igen alapos bizonyító adatanyagot használt (pl. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban). Enélkül *nincs* színvonalas történetírás.

Ezzel szemben *meg kell mondani*, hogy nálunk mindenféle kisebb-nagyobb adat-hibák, ténybeli elírások, tévedések találhatók. Sokszor *nem* is tehető fel a *nem-tudás*, hanem csak az, hogy a szerzők a tényeket lebecsülik, felületesen kezelik és a lektorok *nem* törődnek velük eleget. Másként *meg sem* magyarázhatnánk olyan jelenségeket, mint hogy a Századokban újra feltárlják Ballagi Aladár Wallenstein-féle *sóskifli* történetét, melyen Szekfű 1915-ben írt sorai nyomán félország derült úgy, hogy azóta is szinte anekdótává vált. Hol voltak a Századok lektorai? Olvasás közben újra, *meg újra* szépséghibákra lelünek. Miért kell a Magyar Nép Történeté-ben Gvadányit mint a nemesi nemzeti függetlenségi harc íróját említeni? (Hát amikor az osztrák sas szárnya alá kívánczik?) Miért kell megvárni, míg a Csillag külön cikkben tiltakozik egy vers Vörösmartynak tulajdonítása ellen? *Mérei* könyvében is találhatók tisztázatlan, téves, felületesen konstruált adatok. Pl. Gaillard mint a forradalom elől idejött emigráns, francia pénzes vállalkozó szerepel. Holott Eckhardt Sándornál (A francia forradalom eszméi) már 1789-ben úgy szerepel mint haladó, demokratikus kapcsolatokkal bíró pozsonyi könyvkereskedő. A könyv indexében a név *nem* található, mert az index *felületes*.

A referátum foglalkozik Lederer Emma munkájával (Ipari kapitalizmus). A bírálattal szemben *menti* is! Nem hozza fel a levéltári adatok *pontatlanságát*, egyes esetekben *megbízhatatlanságát*. Pedig Lederer a levéltári forrásanyagot felületesen és pontatlanul kezeli, utalásai sok esetben megbízhatatlanok, amit számos példával lehet bizonyítani. Erre a bírálatnak élesen rá kell mutatnia.

Hogyan érvényesül a *tények kezelése* a referátumban? Kimondja, hogy nem szabad lebecsülni, önkényeskedni. Ugyanakkor azonban *elköveti* ezt a hibát, a történetírás egy fejlődési szakaszának vizsgálatában. »Az előző korszak hivatalos történetírásának nyíltan fasiszta, németbarát elemei letűntek« (a megmaradtak *nem-nyíltan* fasiszták?). »Helyükbe a Történettudományi Intézet elődjének és más történetkutató szervezeteknek irányításában a nyugati imperialista orientáció képviselői léptek. A könyvkiadás *pangott*, a történettudományi folyóiratok *szüneteltek*«. Azt hiszem természetes, hogy ezeket az állításokat kritikai vizsgálatnak vetem alá, hiszen mint az intézet akkori vezetője, személyesen is érdekelve vagyok. Hangsúlyozom: *egyáltalában* nem az a célom, hogy a tényeket ki akarjam mosdatni akár a legkeményebb olyan kritika alól, melyet a marxista bírálóat ellenük emelhet. *Védekezni* sem óhajtok. De azt igenis kívánom, hogy *ezekkel* a tényekkel szemben is alkalmazzák azt, amit maga a referátum a pontos forráskritikáról, az önkényes ferdítés hibáiról, a jelenségek primitíven sematikus leegyszerűsítéséről, nem dialektikus ábrázolásáról hangsúlyoz.

Tessék a dolgot az akkori konkrét történelmi feltételek között nézni.

Hogy azok, akik a hivatalos nacionalista, reakciós, fasiszta németbarát irányvonallal szemben 1945-ig mint antifasiszták a relatív haladás szárnyát képviselték — elég nagy részben francia és angol egyetemeken nevelkedtek Németország helyett és kapcsolataikat tovább is fejlesztették? Ez igaz. Hogy ezek a 45-ben előtérbe jutó antifasiszta történészek *nem* voltak (és érthetően nem is *lehetek*) marxisták? Hogy polgári történészek voltak? Igaz. Hogy éppen antifasiszta voltak miatt úgy hitték: *elég* amit tesznek, holott nem közeledtek döntő mértékben a marxizmushoz? Ez is igaz. Hogy nem akarták tudomásul venni, hogy a világ kettészakadt és hogy ez, szubjektív szándéktól függetlenül, objektív veszedelmeket is rejtett magában? Ez is mondható. Hogy ennél fogva irányító munkájuk, mely *eleinte, közvetlenül* a felszabadulás után, szervező, újjáépítő, oktató, stb. tevékenységével új káderek képzését is elősegítette, — hogy ez az irányítás *rövidesen akadályává* vált a marxizmus élrekerülésének? Ez is igaz. Hogy ennek következtében a marxista történetírás érdekében helyesen jártak el azok, akik harcot indítottak azért, hogy itt is a marxizmus legyen a vezetés? Ezt igen természetesnek tartom. Hogy azok a könyvek és folyóiratok, melyek már mindjárt a háborús pusztulás után, keserves erőfeszítések árán, de aránylag igen hamar és nagy számban, egymásután napvilágot láttak, — hogy ezek éppúgy nem feleltek meg a marxista történetírás igényeinek, mint első szakaszukban azok a nagy forráskiadási, bibliográfiai és egyéb munkálatok sem, amelyeket (s erről a referátum nem szól) az új intézet a régítől átvéve, folytatott? Ez is így van és természetes. De insinuíálni, hogy ez a vezetés »nem nyílt faszizmust« vagy bárminő imperialista törekvést képviselt volna és hogy a könyvkiadást *pangásban*, a folyóiratokat pedig *szünetelésben* tartotta — ez súlyos ténybeli tévedés, ha rossz információin alapul, de ha a szerző mindezt aránylag közelről láthatta, — akkor ez a tények *meghamisítása*, melyet keményen és határozottan vissza kell utasítani.

A hibáknak (elmélet — bírálóat — önbírálóat — forráskritika) *mik az okai?* Pusztán csak szükségszerű *növekedési* hibák voltak *mindenestül?* Volt-e kikerülhető hiba?

Ezeket a kérdéseket *így*, együtt és nyíltan *nem* veti fel a referátum. Holott orvoslásuk sokban függ ettől. Ha az agrárszakirodalomban valaki a fiatal fa törzsén elváltóságokat figyel meg, nem elég ezt leírnia, hanem szükséges a kórokozó megállapítása is. Ez a történészekre is áll! Igen nagy részben természetes, *növekedési* zavarok voltak. Ezeket nem is szabad az eredmények rovására túlhangsúlyozni. A feladat nehéz volt! A régiek *nem* ismerték a marxizmust (nagy túlzás, hogy csak a legnagyobb rész *nem* ismerte). A fiatal marxista erőknél pedig bizonytalanság, túlzások jelentkeztek. *Menetközben* tanulni *így* és produkálni *nem* könnyű. Annál figyelemreméltóbb az eredmény. Viszont úgy látom, hogy a hibák csak egy bizonyos mértékig voltak *szükségszerűek*, bizonyos mértéken túl *kikerülhetőek* voltak. Mi ennek a többletnek az oka? *Az ok:* a *történész egységfront elvének nem kielégítő mértékű, nem teljesen megfelelő végrehajtása a gyakorlatban.*

A referátum helyesen említi az egységfront elvének kialakulását a *vezetés* részéről, — említi azon mozzanatokot, melyek arról tanúskodtak, hogy a történészek *vállalják* is a rájuk eső feladatot. Másutt viszont elszórtan maga is kiemeli a szűk körbe zárkozást, a nyilvánosság kizárását, a kérdések »diszkrét« kezelését, a vitahiányt és történetírásunk *demokratizálásának* *szüksége* voltát. De nem hajlandó e két dolgot összevetni, megállapítani, hogy itt bizonyos *ellentmondás* van és hogy ez volt egyik komoly forrása a *hibák elkerülhető többletének.*

Minden egységfrontozhoz *alapot* kellenek. Mi itt az alap? Közös nagy célok a történettudomány haladása útján, azután: a történészek tudásukat felhasználva dolgozassanak, a munka feltételei meglegyenek, egymást segítsék és bírálják. *Formailag* az egységfront hibátlanul megvolt. A gyakorlatban *nem* egészen hibátlanul. Szűkebb kör alakult ki, mely önmagát a történészfront széles nyilvánosságától elszigetelte, a bírálattól is, — és ezzel a többinek sem adott fejlődéséhez, aktív részvételéhez segítséget. Voltak, akik az egységfrontban formailag szerepeltek, de alkalmosszerűséget kivéve, *folyó* munkában, az élő problémák alakításában *nem*, vagy csak kevésbé vettek részt. Szerintem mindez egyik — ha *nem* is egyetlen — *nagy oka* volt azon hibáknak, melyek az elmélet, a bírálat, az önbírálat és a forráskritika terén jelentkeztek. Ez a *mostani* vitaülés reményt nyújt arra, hogy ezt a hibaforrást ki lehessen küszöbölni.

Az analízis végére értem. Kénytelen voltam a referátummal kapcsolatban, de azon túlmenően, a magyar történetírás egyes jelenségeinél is néhány kérdést igen élesen felvetni. Meggondoltam: helyes-e ez? Ugy érzem, igen. Lettek volna *régebben* is észrevételeim, — de *nem* vetettem így fel őket, nemcsak mert *nem* volt rá alkalom, hanem azért sem, mert a magyar marxista történetírás fejlődésének *kezdetén* és *éppen tőlem* ez *nem* is lett volna helyes — nyílt vagy rejtett támadásnak minősülhetett volna. Azóta mindannyian nagy utat tettünk meg. *Ma már* a magyar marxista történetírás komoly eredményeket produkált, megszilárdult, nemcsak elbírja a komoly építő kritikát, hanem meg is követeli! A magyar történetírás ügyéhez, ehhez az alkalomhoz és önmagamhoz is méltatlan lett volna *nem* ilyen határozott nyíltsággal beszélnem. Kérem, becsüljék meg ezt a nyíltságot, — vegyék annak jeleként, hogy *nem* lehetünk némán közömbösekk a magyar történetírás fejlődése iránt.

Ami végül a referátumot illeti, javaslatom az, hogy az elmondottak értelmében alaposan át kell dolgozni. Most *formailag* harcosan követeli a bírálatot, önbírálatot stb., de a valóságban *ezt nem* érvényesíti. A problémákat nyílt szembenézés helyett szétoldja és legömbölyíti. *Ez aligha az* a forradalmi történetírás, a kérdések lényegének végsőkig következetes és merész feltárása, mely Lenin műveiben kapja meg az olvasót, ebből hiányzik az az *igazság iránti szenvedély* és harci kedv, amely nélkül a pártosság üres szólamná halványodik.

*

Arató Endre :

Elekes elvtárs referátuma nagyjában-egészében helyesen vázolja marxista történetírásunk fejlődésének legfontosabb állomásait. A referátum egy sor olyan problémára, teendőre, feladatra, *nem* utolsósorban pedig hibára hívja fel a figyelmet, amelyek igen fontos megszívlelnünk. Itt csak utalni szeretnék néhányra: a szemiatizmus és empirizmus jelentkezése és veszélyei, továbbá a történetírásunk provincializmusából fakadó hibákra.

A referátumban felsorolt hibák és az előttünk álló feladatok természetesen a kongresszus során különös mértékben megmutatkoztak. Nagy hiba lenne azonban az, — és ez teljes mértékben tapasztalható a referátumban — hogy ha csupán a kongresszus tanulságai alapján értékelnénk történetírásunk helyzetét és feladatait. Elekes elvtárs — bár felsorolja, hogy milyen, a mi munkánk számára is döntő dokumentumok láttak napvilágot a kongresszus óta, e felsoroláson azonban a referátum lényegesen *nem* jut túl. Véleményem szerint *nem* elégedhetünk meg azzal, — s itt csatlakozom I. Tóth Zoltán megjegyzéséhez — hogy a történettudomány hiányosságait és feladatait nagyrészt a kongresszus fényében értékeljük akkor, amikor Pártunk között a közelmultban. *Nem* tartom feladatommak, hogy most e határozatok alapján elemezzem a hibákat, ezt alaposan át kell gondolni és meg kell vitatni. *Nem* vulgárisan és mechanikusan kell alkalmazni, de igen megfontolandónak tartom annak megvizsgálását, hogy milyen tanulságot vonhatunk le történetírásunk területén abból, hogy meg kell erősíteni az ipar és mezőgazdaság terén elért eredményeinket. *Nem* azt jelenti-e ez, hogy még élesebben harcoljunk a tervezésünkben megmutatkozó maximalizmus ellen. *Nem* azt jelenti-e eredményeink megerősítése, hogy most mindinkább vizsgáljuk meg a már elkészült és még *nem* vitatott munkákat, hogy így feltárva hibáinkat, azokat ne kövessük el még egyszer. A maximalizmusból fakadt, hogy alaposan *nem* olvastuk el és *nem* vitattuk meg a megjelent munkákat, lényegében tehát *nem* tanultunk eleget egymás hibáiból. Erőnket meghaladó célkitűzéseink *nem* az eredményeink megerősítésére, hanem újabb nekifutásra ösztönöztek bennünket. Itt jegyzem meg, hogy a még meglévő viták eredményeit *nem* használtuk fel eléggé ahhoz, hogy azokat a hibákat mégegyszer *nem*

kövessük el. Nem volt időnk az újabb feladatok miatt arra, hogy megerősítsük eredményeinket.

Történész frontunk nagy hiányossága volt, hogy sokszor hagyta magát vezetni a megbeszélések és viták során felmerült olyan ötletektől és javaslatoktól, amelyek szépek, tetszetősek voltak, de nem megvalósíthatók. Tervezésünk maximalizmusa nem egyszer erre a tetszetős ötletek és javaslatok »gyártására« vezethető vissza. A felmerült rengeteg javaslat miatt azután azon sem csodálkozhatunk, hogy e javaslatok közül sok nem valósult meg.

Véleményem szerint hiányzik Elekes elvtárs referátumából az éles bírálát afelett, hogy a történetzkongresszus határozatainak végrehajtása érdekében eddig édeskeveset tettünk. Hogyan állnak a sbornikok, főképen az, amelyet a kongresszus ránk bizott; a Szovjetunió és a népi demokráciák történettudományával való kapcsolataink erősödtek-e, kielégítően folynak-e a kongresszus jegyzőkönyvével kapcsolatos munkálatok, stb, stb. Mindezt összefoglalóan értékelni kellene és ebben a vonatkozásban sem rejthetnők véka alá bírálatainkat. Önbírálatot kell gyakorolnunk azért is, hogy a kongresszus tapasztalatait azonnal nem értékesítettük, nem vittük ki azokat a történészek elé. Véleményem szerint azt a hibát, hogy a kongresszus után »elaludtunk«, nem lehet úgy kijavítani, hogy most a kongresszus tanulságainak központba állításával mellőzzük az újabb — és mondjuk meg, jelentősebb — dokumentumok és határozatok kapcsán felmerült tanulságok elemzését.

Elekes elvtárs helyesen állapítja meg a kongresszus kapcsán is, hogy megerősödött a történészek elvi egysége. E megállapítás során azonban nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a kongresszus alkalmából nem erősödött a történészek elvtársi, baráti, emberi kapcsolata. Teljesen elhanyagoltuk a vidéki történészeket, nem használtuk fel ittlétüket arra, hogy elmélyítsük velük kapcsolatunkat. A vidékiek, de nem egy budapesti történész intézmény is a »szegény rokon« szerepét töltötték be a kongresszuson. E kérdést különösen fontolóra kell vennünk a Központi Vezetőség határozatai tükrében is, továbbá azért, mert lényeges javulás azóta sem történt és a kongresszusi tapasztalatok, mint csepp a tengerben tükrözik e téren való általános lemaradásunkat.

E hiányosság tartalmi vonatkozásban is tapasztalható Elekes elvtárs referátumában. Történetírásunk helyzetének elemzésében — véleményem szerint — túl nagy helyet foglal el a Történettudományi Intézet, túl sok példát merít az intézeti munkából. Kétségtelen tény, hogy az Intézet a történettudomány központi intézménye és ezért többet is kell az Intézet munkájával foglalkozni. De nem lehet szó nélkül elmenni amellett, hogy a referátum a sajtókész, jelentős monográfiák között csak három intézeti munkát említ, holott több, nem kevésbé jelentős monográfia és igen fontos forráskiadvány — nem intézeti munkatársak tollából — áll megjelenes előtt, vagy van sajtókész állapotban.

Elekes elvtárs referátuma helyes *általános* képet ad történetírásunk helyzetéről. Szükségesnek látszik azonban, — a referátum szűk keretei ellenére — hogy egyes megjelent munkák konkrétebb hiányosságaival, a munkából fakadó tanulságokkal is foglalkozzék a referátum. Elekes elvtársnak több konkrét példával kellett volna általános megjegyzéseit alátámasztania. E példákon keresztül élesebben és bátrabban kellene bírálnia, tekintet nélkül a szerzőkre, személyekre. Élesebben meg kellett volna bírálni — a komoly eredmények mellett — a tankönyvek munkálatait, amelyeket nem ellenőriztünk megfelelően és nem készítettük elő kielégítő mértékben a tankönyvek elkészítésének egységes szempontjait, amellyel az előttünk álló roppant szerkesztési munkálatokat könnyíthettük volna meg. Nem elegendő a referátumban megállapítani azt, hogy a bírálát-önbírálat vonatkozásában rosszul állunk, sokkal meggyőzőbb és mozgósítóbb lenne ez a megállapítás akkor, ha Elekes elvtárs szemléltetőbb példát mutatna a bírálát, önbírálat gyakorlása területén; ebben a vonatkozásban egyetérték azzal, amit Kosáry elvtárs mondott.

Befejezésül szűkebb szakmai területem néhány kérdésének felvetésével kívánom kiegészíteni a referátumot. A nemzeti kérdés kutatásával kapcsolatos hibákról a referátum több említést tesz. Ezekkel én egyetérték. A sematizmusnak azonban nemcsak olyan megjelenése mutatkozott meg a kérdés kutatásában, amelyet Elekes elvtárs felvetett, hogy a magyar nacionalizmus leleplezését túlajtottam és ennek során engedményeket tettem a szlovák nacionalizmusnak, hanem az is, hogy a magyarországi nemzetiségek eltérő fejlődését egy kalap alá vonjuk, nem vesszük tekintetbe, hogy más jellegű a horvát és szerb fejlődés, mint a szlovák vagy a ruszin. Világos, hogy minden egyes nemzetiség gazdasági-társadalmi fejlődésének gondos vizsgálatával tudjuk csak a sematizmus veszélyét kikérülni. Ugyanakkor azonban e vizsgálat túlságosan

aprólékos volta — különösen az egyetemi tankönyvben — empirizmussá válhat, amint erre az egyetemi tankönyv 1790—1849 közötti korszakával foglalkozó prospekt vitája a figyelmet felhívta.

A nemzetiségek történetével foglalkozó előtanulmányok egyik hiányossága — főképpen az 1790—1849 közötti időre vonatkozóan —, aminek kijavítása a következő láncszemet, feladatunkat is mutatja: hogy nagyrészt irodalom alapján tárgyalják a nemzetiségek történetét. Ezek az előtanulmányok csaknem kizárólag a burzsoa történészek munkái alapján adnak — persze új — képet a nemzetiségek történetéről. Ezzel természetesen nem elégedhetünk meg. Fokozatosan rá kell térni az eddig feltáratlan hatalmas anyag felkutatására és a második öt éves tervben meg kell kezdeni egy-egy nemzetiség történetével foglalkozó monográfia készítését. Az új anyag feltárása természetesen módosítani fogja mostani állásfoglalásunkat, hozzá fog segíteni ahhoz, hogy az eddigigél még erőteljesebben leleplezzük a burzsoa történészek nacionalizmusát. Nem utolsósorban az új anyag feltárásának a hiánya, illetőleg a burzsoa történészek munkáinak felhasználása magyarázza meg a nacionalista maradványokat. Nacionalista maradványok többi között ott mutatkoztak meg, amikor különösen aláhúztuk például 1848—49-ben a magyar szabadságharc pozitív vonásait és a nemzeti mozgalmak negatívumait anélkül, hogy megfelelő súllyal mutattunk volna rá a magyar kormány helytelen nemzeti politikájára, illetőleg a nemzeti mozgalmakban meglévő pozitív vonásokra. Ilyen hibák voltak I. Tóth Zoltán elvtársnak a Kossuth Emlékkönyvben írt tanulmánya első fogalmazványában. Az a helyes törekvés pedig, amely arra irányul, hogy gondosan bemutassuk a nemzetiségek gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését, nem szabad, hogy háttérbe szorítsa a magyar uralkodó osztályok nacionalista nemzeti politikájának ábrázolását, még 1848—49 előtt. Erre a hibára is az egyetemi tankönyv III. kötetének prospekt vitája hívta fel a figyelmet, amikor az általam írt nemzeti résznél joggal kifogásolta, hogy abban háttérbe szorul a magyar uralkodó osztályok nemzeti politikájának bemutatása. Különös figyelmet kell fordítani a dualizmus korszaka nemzeti problémáira és nem szabad előfordulnia annak, amire csirájában ugyancsak volt példa, hogy a nemzeti burzsoázia kizsákmányoló, népellenes szerepét előtérbe állítjuk és a magyar uralkodó osztályok sovíniszta nemzeti politikájának leleplezése csak második problémaként szerepel.

Rendkívül fontos feladat a nemzeti munkásmozgalmak tárgyalása. Ezzel kapcsolatban arra kell ügyelnünk, hogy ne szakítsuk ki a magyarországi munkásmozgalomhoz ezer szállal kapcsolódó nemzeti munkásmozgalmat a magyarországi munkásmozgalomból és így különösen a századfordulóig nemzetközi elvek alapján szerveződő munkásmozgalmat a szeparatizmus helytelen álláspontja alapján tárgyaljuk.

A Szovjetunió és a népi demokráciák nepeivel való kapcsolatok kutatásával foglalkozó munkák is több hiányosságot mutatnak. Az egyik hiányosság az, hogy a gazdag kapcsolatokat nem alapozzuk meg a két nép gazdasági és társadalmi fejlődésének megrajzolásával. Nyilvánvaló tény, hogy a kapcsolatok, a kölcsönös hatások alapját a két nép párhuzamos gazdasági fejlődése magyarázza meg. Enélkül a kapcsolatok csak a felépítmény területén jelentkeznek és a hatások mechanikus és nem dialektikus összefüggésekre mutatnak. Hasonló hibába esik Kovács Endre elvtárs gazdag tényanyagot tartalmazó »Magyar-cseh történelmi kapcsolatok« c. munkájában.

A nacionalizmus veszélye a kapcsolatok kutatása területén is megmutatkozik, elsősorban abban, hogy a magyar hatás áll a kutatás előtérben és viszonylag kevesebb szó esik a szomszédos népeknek a magyar fejlődésben megmutatkozó hatásáról. Bizonyos korszakokban valóban a magyar hatás erőteljesebb, — de ha nem mutatjuk meg ennek a hatásnak gazdasági alapját, akkor menthetetlenül a polgári történészek nacionalista álláspontjára sülyedünk le.

A kapcsolatok kutatásával foglalkozó munkákban kisebb-nagyobb empirista csirákkal is találkozunk. Ez a veszély különösen fennáll a pozitív kapcsolatokat, elsősorban a munkásmozgalmi kapcsolatokat kutató munkákban. Az előremutató kapcsolatok csábítják a kutatót arra, hogy azokat válogatás nélkül felhasználja munkájában. E hibának másik oldala, hogy a kapcsolatok eseményszerűen — mélyebb értékelés nélkül — követik egymást. Hanak elvtárs a Társadalmi Szemlében írt bírálatában méltán vetette fel kongresszusi referátumomnak ezt a hibáját. Különös gondtal kell elemezni az ilyen munkákban a munkásosztály helyzetét, a munkásmozgalmak párhuzamos fejlődését. Nagy súlyt kell helyezni a munkásmozgalmi kapcsolatok kutatásában arra, hogy ne két vagy három nép kapcsolatát emeljük ki, esetleg elszakítva a többitől, hanem az egész Osztrák-Magyar Monarchia munkásmozgalmának szoros kap-

csolatát vizsgáljuk. A vizsgálatnak ez a módja — és erre célzott is Elekes elvtárs referátuma — kiemeli a munkásmozgalmi kutatásokat jelenlegi provincializmusukból. E kutatások — bár a kezdet kezdetén állanak — a magyar munkásmozgalomnak eddig nem ismert több összefüggésére mutattak rá.

Lukács Lajos:

Elekes elvtárs cikkét olyan alapnak tekintem, melynek megvitatása elősegítheti a történész front problémáinak tisztázódását. Történész frontunk széleskörű, bonyolult szervezeti és ideológiai kérdéseinek problematikájához hozzászólásomban távolról sem kívánok minden vonatkozásban kapcsolódni, csak néhány kérdéshez szeretnék kritikai megjegyzéseket fűzni.

Először is arra szeretnék rámutatni, hogy ezen értekezlet összehívása egyik bizonyítékát jelenti annak, hogy történészeink átérzik azt a nagy felelősséget, mely rájuk, a magyar kultúrfront munkásaira Pártunk júniusi határozata után hárul. Ez az értekezlet arra mutat, hogy mi, magyar történészek fel akarjuk mérni a felszabadulás óta elért eredményeinket, hiányosságainkat, jelentős változást kívánunk hozni történettudományunk életében, kormányprogrammunk szellemében, az új politika jegyében. Emellett azonban fel kell figyelniünk olyan jelenségekre, melyek arra mutatnak, hogy történész frontunk vezetésében a határozatlanságnak, a bizonytalanságnak számos vonása lehető fel. Aki az elmúlt pár hónapban, a kormányprogram nyilvánosságáhozatala óta figyelemmel kísérte történész frontunk helyzetét, nem egy vonatkozásban nélkülözhetette az új módszerek alkalmazása terén szükséges kellő határozottságot, kellő megértést. Így elsősorban utalhatnánk arra, hogy a Magyar Történelmi Társulat ezalatt az idő alatt nem hívott össze nyilvánosabb értekezletet, nem rendezett előadást és hiányolható, hogy az új helyzet feladatainak felmérésére nem hívta össze a Társulat olyan széles társadalmi aktiváját, mint a közgyűlést. A Társulat folyóirata, a Századok legutóbb megjelent száma — enyhén szólva — már elavulttan bocsáztatott közre. Kétségtelen tény, hogy a technikai nehézségek akadályokat gördítettek a Századok tartalmának megváltoztatása elé, de az is igaz, hogy ezeket a technikai akadályokat le lehetett volna győzni. Helyesebb lett volna az ezévi első két számot összevonni és tartalmának tengelyébe új feladatainkkal kapcsolatos kérdéseket állítani, akár önálló cikk, akár szovjet fordítások formájában. A Történettudományi Intézet Értesítője ezévi július—szeptemberi számában mellőzi azokat az égető kérdéseket, melyek történészeink széles körét újabban foglalkoztatják. Nemcsak hogy nem közöl anyagot a szovjet történész front új feladatainak problémáiról, de nem találni egyetlen ismerető írást sem, mely arra utalna, hogy a Történettudományi Intézetben szélesebbkörű viták folytak volna a magyar történettudomány új feladatairól.

A jelenleg vita alá bocsáztatott cikk címe és tartalmi elrendeződése szintén a határozatlanság, bizonytalanság jelét mutatja. Joggal merül fel a kétség történészeink körében, hogy miért viseli azt a címet, hogy »A magyar történettudomány helyzetének és feladatainak kérdéséhez a kongresszus tanulságai nyomán? Hiszen ez a cím és a cikk szerkezeti felépítése nem juttatja elég határozottan kifejezésre, hogy mi magyar történészek elsősorban nem a Magyar Történész Kongresszus tanulságai, hanem a SzKP tézisei, Pártunk júniusi határozatai nyomán ismertük fel, hogy jelentős változást kell hoznunk történész frontunkon. Úgy gondolom, hogy a *vitatott cikk tengelyébe, központi gondolatába Pártunk új irányvonalának kultúrfrontunkra, szűkebb értelemben történész frontunkra vonatkozó tanulságait kell állítani* és ebből kiindulva kell eddigi fejlődésünket, benne annak kiemelkedő állomását, a Magyar Történész Kongresszust is vizsgálat alá venni. Ezt a gondolatot kellene, hogy visszatükrözze a cikk címe is. És ha a történész frontunk vezetésében jelentkező határozatlanság jeleivel foglalkozunk, nem tekinthetünk el attól sem, hogy a jelen értekezlet, bár nagyjelentőségű lépés előre, de megrendezésében bizonyos felemásság mutatkozik. Van abban valami ellentmondás, hogy akarjuk a történész front új feladatainak megvitatását, de ugyanakkor erre nem a Társulat nyújtotta szervezeti lehetőségeket adjuk meg, vagy nem a Magyar Tudományos Akadémia adta szervezeti lehetőségeket. A Századok szerkesztőbizottsága — bármennyire is széles szerkesztőbizottsága — vette át más intézmények szerepét. És éppen ez a körülmény bizonyos tekintetben korlátokat is szab eme jelentős megbeszélésnek. Más lett volna a hatósugara oly vitautülésnek, mely intézményes keretben zajlott volna le s nemcsak egy cikk tartalmán változtathat, javíthat, hanem határozatokat hozhat a feladatok tekintetében s e határozatok keresztülvitelét intézményes keretben azonnal biztosíthatott volna.

A második kérdés, melyet érinteni szeretnék, hogy a vitatott cikkben helyes lenne jobban elemezni szervezeti életünk gyenge oldalait. Történeiszink társadalmi irányítása, vezetése terén a jövőben a demokratikus, a kollektív vezetés elvének sokkal jobban érvényt kell szerezniünk. Sok szó esik mostanában történeiszink körében arról, hogy történetírásunkból ki kell küszöbölni a személyiség szerepével kapcsolatos helytelen nézeteket. Történeiszfrontunkra vonatkoztatva ez a kérdés nemcsak mint történetírói módszertani probléma jelentkezik. Történeiszink elég széles körében elterjedt a személyi kultusz a történeisz front egyes vezetőivel kapcsolatban s különösen azok ápoliták, akik közvetlen kapcsolatot tartottak fenn vezető történeiszainkkal. A személyi kultusz körünkben abban a formában is jelentkezett, hogy a vezető marxista történeiszek kijelentéseit megmerevítették, tekintélyükre való hivatkozással a viták kibontakozását gátolták, vezető történeiszaink írásaiból nem egy esetben ragadtak ki eredeti összefüggéseikből idézeteket, sőt egyes szavakat is. A történeisz frontunk vezetésében mutatkozó hibás gyakorlat következményének tekinthető, hogy kialakult bizonyos értelemben a történeiszek kétféle kategóriája. (Persze átmenetek is vannak.) Az egyik csoportba soroltatók azok, akik tudományos, oktatói, társadalmi feladatokkal bőven el vannak látva, sőt arra is akad példa, hogy több vezető intézmény irányító feladatait látják el. Történeiszaink másik, nagyobb része a történeisz társadalmi élet periferiáin helyezkedik el; a tudományos munkából kivieszi a részét, de ezen túlmenően alig hallathatja szavát. Úgy gondolom, hogy a történeisz frontunk vezetésében szükséges demokratikusabb módszerek érvényre jutása, tudományos viták fokozottabb rendezése, a történeiszek széles körének bevonása történeisz frontunk társadalmi életébe, utat nyithat az említett hibák kiküszöböléséhez.

A harmadik kérdés kapcsolatban áll a tudományos kritika eddigi nem kellő alkalmazásával. Elekes elvtárs vitatott cikkében és Hanák elvtárs is a Társadalmi Szemlében írt beszámolójában egyaránt megállapítja, hogy e téren bajok vannak. De helyes volna fokozottabban e bajok sokrétűségét megvizsgálni. Úgy vélem, hogy történeisz frontunk tudományos kritikai gyengeségének forrása elsősorban abban található, hogy a *kritikai légkör* nem volt megfelelő. Igaz, hogy a MDP Központi Előadó Irodájának ülésein sok bátor bírálat hangzott el, de valahogy megszakadt a kezdeményezések folytatása. Gondolok itt Molnár Erik és Mód Aladár elvtársak könyveinek vitáira, melyeknek nem volt folytatása sem a Századokban, sem a történeiszek szélesebb köre előtt megrendezett vitákban. Nem teremthetett megfelelő kritikai légkört, hogy ötvenes történettudományi tervünket nem hoztuk a széles történeiszkörök nyilvánosságára elé. Igaz, a terv kidolgozásában számos történeisz részt vett, de a tervek elkészülte után azokat nem terjesztettük a történeiszek széles köre elé, nem közzöltük terveinket a Századok hasábjain. Nem teremthetett megfelelő kritikai légkört a Történelmi Társulat előadásai, amelyek az utóbbi időben nemcsak egyre ritkultak, de el is szürkültek, élénkebb viták alig voltak. A Századok sem állott feladata magaslátán a kritikai légkör megteremtése terén. E sajnálatos folyamatra tette rá a koronát a történeiszkongresszus, mely az előadások tömegét adta, de nem nyújtott teret tudományos vitákra, bírálatra. A legutóbbi években nem szolgálta a kritikai légkör megteremtését a túlzott baloldali elhajlás, igazságaink nem egyszer merev, sematikus módszerekkel történő védelmezése. E téren fiatalabb történeiszainkat is súlyos felelősség terheli. Nem egyszer hibát követtünk el abban a vonatkozásban, hogy sematikus, frázisszerű kijelentéseinkkel védelmeztük igazunkat és az ellenvéleményekkel szemben nem tanúsítottunk kellő megértést. A baloldali elhajlások kétségtelen következményének tekinthető, hogy számos jóakarató, velünk együtt haladni kívánó régi történeisz számára nem teremtődött meg a kellő kritikai légkör.

Negyedik kérdésként említem tudományos tervezésünk hiányosságait. Sokan voltak történeiszaink között, akik már korábban jelzéseket adtak le a tervezés körüli hibákról, de ezeket nem méltányolták kellő mértékben és ha javítottak is a tervekben, azok nem bizonyultak elégségesnek. Ennek igen jellemző példáját láthatjuk egyetemi tankönyveink esetében. Nem osztom teljes mértékben azt a kissé optimista hangulatot, amelyet a vitatott cikk és a pótlólag küldött irat visszatükröz az egyetemi tankönyvekkel kapcsolatban. Az erre vonatkozó problémákat helyesebb volna teljes bonyolultságukban felvetni. Ha azt a tankönyvet nézem, melynek munkatársa vagyok, helyzetét nem látom valami rózsásnak. Merész állításnak tartanám, ha valaki határozottan kijelentené, hogy az 1849 és 1918 közötti korszak történetét felölő tankönyv megjelentetésére megérett a helyzet. A tudományos kérdések hosszú sora még tisztázatlanul, megvitatlanul áll előttünk. Így kidolgozásra vár a középbirtok gazdasági süllyedésének problémája a XIX. sz. második felében, a kispolgári pártok 67

után, azok viszonya a munkásmozgalomhoz, a magyar emigráció története, az osztrák és cseh történetnek a magyar történethez szorosan kapcsolódó vonatkozásai az adott korszakban, a kiegyezés és nemzetközi szerep és a külpolitikai problémák sorozata. Ezzel nem azt akarom állítani, hogy az elmúlt években az adott korszak feltárása terén nem értünk volna el jelentős eredményeket, de viszont hibát követtünk el, amikor a tankönyv túlzott siettetése miatt hátrébe szorítottuk a részfeldolgozásokat. Így hiba volt a XIX. és XX. századra vonatkozó banktörténettel kapcsolatos munkaközösség felosztása. Nem látjuk, mi történt a 48-as és függetlenségi pártra vonatkozó tanulmánnyal. Itt szeretném felvetni az »előtanulmány« rendszer gyengeségét. Ahelyett, hogy biztosítottuk volna a minél szélesebb lehetőséget tudományos publikációkra a tisztázandó kérdésekkel kapcsolatban, — »előtanulmányokat« irattunk — kiadatás perspektívájával. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy az »előtanulmány« rendszer nem tarthatjuk megfelelőnek, mert nem eléggé alkalmas a tudományos ambíció és alaposság maximumig való fokozására. S nem teremti meg a széles történész közvélemény előtt lezajló nyílt viták lehetőségét a feltárt anyaggal kapcsolatban. Éppen ezért tartom hibának, hogy az egyetemi tankönyvekhez felhasználnak olyan előtanulmányokat, melyek előzőleg nem jelentek meg a nyilvánosság előtt és a tudományos közvélemény nem mondta ki felettük az ítéletet.

Ötödik kérdésként érinteni kívánok néhány problémát ideológiai fogyatékos-ságainkkal kapcsolatban. Általában egyetérték a vitatott cikkel abban, hogy nagyon élesen harcolnunk kell a dogmatizmus, sematizmus jelentkezési formáival szemben, hogy a betűragás és szószálasogatás helyett a marxizmus alkotó alkalmazására kell törekednünk. Nem lehet vitás, hogy fiatalabb történészeinknek ezen a téren még nagyon sok a tennivalójuk, hogy számos példát találunk arra, hogy leegyszerűsítették a munkás- és parasztmozgalmak nagyon is komplikált, sokrétű történetét. Fiatalabb történészeink előtt az a fő feladat áll, hogy a mesterségbeli tudás alaposabb elsajátításával együtt felszámolják az elméleti felszínességet és a történeti folyamatot a maga sokrétűségében, teljes bonyolultságában mutassák be. Viszont nem tudok egyetérteni Elekes Lajos cikkének azon megállapításával, hogy az ökonomizmus veszélye elmúlt körünkben. Kétségtelen, ezen a téren eredményeket értünk már el, de az ökonomizmus, a gazdasági materializmus veszélye, a történeti valóság egyoldalú magyarázatának veszélye*továbbra is fennáll. Nem arról van szó, hogy ne lenne szükség minél több és alaposabb gazdaságtörténeti tanulmányra, monográfiára, sőt az a baj, hogy e téren még nagyon keveset tettünk. De viszont nem mehetünk el szóltanul amellett, hogy a meglévő gazdaságtörténeti irodalmunkban, kiadott egyetemi jegyzetekben számos példa van arra, hogy történelmünk kiemelkedő eseményei egészen torz beállításba kerülnek az egyoldalú, leegyszerűsített gazdasági magyarázatok miatt. A gazdasági materializmus nemcsak azért veszélyes, mert eltorzítja a történeti igazságot, de kicsit kompromittálja egyetemi hallgatóságunk előtt a marxizmust, nem kedvet és szeretetet támaszt nemzeti történetünk marxista feldolgozása iránt, hanem mint száraz, színtelen leírás kedvét szegi a magyar történelemmel való foglalkozásnak. Az ideológiai gyengeségek sorában szólnunk kell arról is, hogy most már tovább kellene menni ama kívánság hangoztatásán, hogy bíráljuk meg az egyes polgári történeti iskolákat. Elekes elvtárs is tovább mehetne ezen és cikkében utat kellene mutatnia az ezzel kapcsolatos feladatok sorrendjében. Javasolnám, hogy a szellemtörténeti iskola bírálatának egészéből is különös hangsúllyal foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a néptömegek történelemalakító szerepét milyen módszerekkel torzították el. Gondolok itt például a »népiség történet« irányzatra, mely a 30-as években virágzott. Természetesen leegyszerűsítőnk a kérdést, ha a »népiség történet« művelőit, akik számos esetben nem lebecsülhető kutatási eredményeket értek el, azonosítanánk azokkal, akik e munkákat a revizionista propagadna érdekében használták fel. A »népiség történet« kritikai felülvizsgálása során így annak nemcsak negatív, káros oldalaira derülne jobban fény, de tisztázódna, hogy mi az a pozitívum, mely ezen irányzat művelői munkáiból ma is hasznosítható. Többet kellene foglalkoznunk a munkásmozgalom historiográfiájával. A szociáldemokrata »történetírók« hamisításainak leleplezése harcos szellemmel telítendő meg a munkásmozgalom történetével foglalkozó tanulmányokat.

Elekes elvtárs referátumában hiányolható, hogy a vitatott cikk nem érinti a középiskolai tankönyvek kérdését. Itt említeném meg, hogy a Századok 1950 — tehát a középiskolai tankönyvek első kiadásának megjelenése — óta nem talált lehetőséget arra, hogy e könyveket ismertesse, bírálja. Pedig ily módon segítséget nyújthatott volna nemcsak az íróknak, hanem a középiskolai tanároknak és az érdeklődők széles rétegének. Úgy gondolom, hogy a tankönyvek második kiadása már lépést

jelentett előre, de még mindig nem sikerült kiküszöbölni a túlméretezettséget, nem sikerült kellőképpen a magyar társadalom fejlődésének problémáit megfelelően beleágyazni az egyetemes történet fejlődési folyamatába.

Végül néhány kérdést kívánok érinteni, mely Elekes Lajos cikkéből hiányzik vagy kiegészítésre szorul. Így referátuma nem foglalkozik kellő alaposággal a munkásmozgalmi kiadványokkal. Helyesebb lenne e kiadványokról mélyebb kritikai képet adni, a hallgatás e téren nem sokat segít. Cikke egész történész frontunk problematikáját felveti, azzal az igénnyel lép fel, hogy átfogó képet ad a magyar történettudomány helyzetéről, éppen ezért kellene alaposabban foglalkoznia a Magyar Munkásmozgalmi Intézettel, munkásmozgalmi kiadványainkkal. A vitatott cikk felveti azt a kérdést, vajjon helyes-e, hogy a Munkásmozgalmi Intézet szinte monopolizálja a munkásmozgalommal kapcsolatos munkák kiadását. Én egytértek abban a cikkkel, hogy adjon ki a Történettudományi Intézet is munkásmozgalmi vonatkozású kiadványt. De ha Elekes Lajos felvetette ezt a gondolatot, akkor tovább kellett volna mennie és állást kellett volna foglalnia abban a kérdésben, hogy mi legyen e téren a jövőben. Itt nem egyszerűen könyvelosztási kérdésről van szó, nem egyszerűen arról, hogy hány munkásmozgalmi könyvet ad ki a Munkásmozgalmi Intézet és hányat a Történettudományi Intézet. Itt elvi kérdéssről van szó, a történész front egész strukturájáról, jövő alakulásáról. Ha Elekes elvtárs ezt a kérdést felveti, akkor a történészek hozzá fognak szólni és a vita helyes irányba fogja terelni a kérdést. Lehet, hogy az elkövetkezendő időkben a Munkásmozgalmi Intézet majd kevesebb kiadványt lép a színre, de ezáltal majd erőit összpontosítani tudja és munkájának minősége fokozottan megjavul. Úgy gondolom, hogy ez az út vezethet el a Munkásmozgalmi Intézet szerepének helyes betöltéséhez.

Hozzászólásomat azzal a reménnyel szeretném lezárni, hogy a felvetett néhány problémával hozzájárulhatok ahhoz, hogy kulturfrentunkra, történész frontunkra kormányprogramunk általános útmutatását konkrétan alkalmazzuk. Pártunk Központi Vezetőségének október 30-i ülése nagy segítséget ad számunkra, hogy öntevékenyen lássunk hozzá feladataink megoldásához, ne csak felülről várjuk a kezdeményezést, hanem a problémák felvetésével segítsük elő vezető intézményeink munkáját. De úgy gondolom, mindezt nem pótolhatja, hogy vezető történeti intézményeink a jövőben még fokozottabban viseljék gondját a történészek szervezeti és ideológiai irányításának és a jó példa meggyőző eszközével gyorsítsák meg az új módszerek érvényre jutását.

*

N. I. Mickun:

A Magyar Történész Kongresszus jelentékeny határkő volt a magyar történelemtudomány fejlődése útján. Világos, hogy nem csak a magyar történészek, hanem a többi haladó történészek szélesebb körei is türelmetlenül várják a kongresszus eredményeinek a kiértékelését. A cikk megvitatásának ez a feladata, de be kell vallanom, hogy a szerkesztést szokatlanul látom. Az eredmények kiértékelésénél a szöveget folyóiratok először összefoglalásképpen rá szoktak mutatni a történettudomány, eddigi eredményeire, elemezni szokták a hibákat, ugyanakkor mindig rámutatnak a történészfront előtt álló feladatokra is, a problémákra is.

Ez a cikk tulajdonképpen két különböző cikk összevonása. Körülbelül az első kilenc oldal szól a kongresszusról, a következő tíz oldal, az egész cikk egynegyed része, a régi magyar történetírással foglalkozik, s körülbelül húsz oldal foglalkozik ezután a jelen helyzettel, a történeti intézetek jelenlegi munkájával, a kiadott munkákkal, az elmúlt egy-két esztendő termésével és azután az intézmények előtt álló közvetlen, konkrét feladatokkal. Ez a húsz oldal is inkább csak utal a feladatokra, amelyek ma már nem is igen aktuálisak, s elsősorban egyes munkák kritikáján keresztül mutatja csak be azokat. Viszont a problémák felvetésének ez a formája nem indokolja meg eléggé a feladatokat mindenki számára közérthetően. Talán helyes volna felvetni a szerkesztőség számára, hogy két cikket írjanak meg inkább, az egyik foglalkozzék általában a történészfront előtt álló feladatokkal, a másik pedig az egyes történettudományi intézmények problémáival, feladataival. Amennyiben mégis egy cikket óhajtanak, javasolnám, hogy kezdjük a kongresszussal, mutassuk be mint az előző fejlődés eredményét, de ez legyen sokkal rövidebb, mint jelenleg s azután pedig a cikknek sokkal nagyobb része foglalkozzék a jelenlegi feladatokkal, akkor ezek a feladatok sokkal plasztikusabban láthatók lesznek.

A cikk első, problematikus része természetesen kapcsolatban kell hogy legyen a történésszakkongresszussal, annak egész munkájával. Ugyancsak rá kellene mutatni a kongresszus munkájának egyes hiányosságaira is. Például nincs benne a cikkben a kongresszus egyik hiányossága, hogy a magyar népi demokráciával foglalkozó előadások nem szerepeltek a kongresszuson. Holott a párt mindig hangsúlyozza, hogy a népi demokratikus periódussal foglalkozni kell. Erről a hiányosságról a cikkben nincs szó, ami megint csak jellemző a magyar történésszfront mai állására.

Igen jónak tartom, hogy a kongresszuson bőven szerepeltek a magyar nép progresszív hagyományai, elsősorban a magyar nép függetlenségi harcával foglalkozó előadások. Ugyanakkor a kongresszus munkájában nem kapott elég megvilágítást a magyar történésszeknek az a kétségtelenül progresszív vonása, hogy igen sokat foglalkoznak a dolgozó tömegek, elsősorban a parasztság harcaival.

Ha már a progresszív hagyományokról van szó, fel kell vetni, vajjon nem áll-e fenn egyes történelmi személyiségek túlértékelése? Például Hunyadinál és másoknál? Ez azért is fontos, mert a szovjet történésszeknél is volt a történelmi személyek szerepének ilyen túlértékelése, túlbecsülése, holott jól tudjuk, hogy a személyiségek akkor jelentékenyek a történelemben, ha a dolgozó tömegek érdekeit fejezik ki.

A Századok szerkesztőségének nem szabad visszariadnia attól, hogy esetleg megismétel bizonyos kérdéseket, problémákat, amelyeket Molnár elvtárs vetett fel a Társadalmi Szemlében megjelent cikkében.

Sztálin elvtárs legutóbbi munkájának alapján természetesen egyéb problémák is felvetődnek, például a nemzetek kialakulásának kérdése, amivel a magyar történésszeknek szintén többet kellene foglalkozniuk. Példa erre a lengyel történésszek igen komoly, jelentős munkája, amit a lengyel nemzet kialakulásának kérdésére fordítanak, holott — mint tudjuk — a lengyel nemzet kialakulásának problémája sokkal bonyolultabb, mint mondjuk a magyar nemzet kialakulásának problémája.

Igen örülök annak, hogy az ötéves perspektivikus tervben benne van a »porosz út« magyarországi sajátosságainak kérdése is. Viszont ugyanakkor hiányolom azt, hogy ez a kérdés a cikkben nem nyert kifejezést. Ez nem tisztán gazdasági probléma, hanem ezt össze kell kapcsolni felépítményjellegű problémákkal is.

Amikor Engels foglalkozott a »porosz utas« fejlődéssel, rámutatott ennek a fejlődésnek sajátosságaira, amelynek eredményeképpen fennmaradt Poroszországban az a középnemesség, amely aztán igen regresszív szerepet játszott a német történelemben. Nem ismerem ugyan a magyarországi feltételeket, de úgy gondolom, hogy igen sok eredményt lehetne elérni, ha foglalkoznánk azzal a kérdéssel, hogy melyek Magyarország »porosz utas« fejlődésének a sajátosságai, hogyan differenciálódnak a középnemesség, hogyan válik az 1848-as forradalom után reakciós társadalmi erővé. Úgy vélem, hogy politikai szempontból fontos volna megmutatni, mit jelentett az 1848–49-es forradalomnak befejezetlensége, amely a »porosz utas« fejlődéshez vezetett, a magyar parasztság számára. Meg kellene mutatni, hogy milyen állatias kizsákmányolásnak volt alávetve a hűbéri maradványok következtében. Rá kellene mutatni, hogy csak Magyarország felszabadulása, amely felszámolta a parasztság kizsákmányolását, oldotta meg az 1848-as forradalom által megoldatlanul hagyott agrárkérdést.

Nem tudok egyetérteni a cikkben azzal az állítással, hogy történelmi párhuzamokat kell vonni a magyar és egyetemes történet között. Sztálin, Kirov és Zsdanov az egyetemes történelmi tankönyv-tervezethez tett megjegyzéseikben utalnak arra a hibára, hogy nem szabad Oroszország történetét elválasztani az egyetemes történelemtől és nem párhuzamot kell vonni az orosz és az egyetemes történet között, hanem meg kell mutatni az orosz és az egyetemes történet kapcsolatát, a fejlődésnek kapcsolatát. Ha megnézzük a marxizmus-leninizmus klasszikusainak munkáit, mindenütt találunk utalásokat arra, hogy az egyes országok hogyan fejlődnek más országokkal való kapcsolatukban, megmutatják az egyes országok történelmi fejlődésének kölcsönös kapcsolatát.

Egy további probléma, hogy a magyar történésszek nem eléggé értékelik ennek a kölcsönös kapcsolat bemutatásának fontosságát. Úgy tűnik, mintha a magyar történelem légüres térben fejlődött volna, nem lett volna köze Ausztriához, vagy általában az osztrák-magyar monarchia történelmi fejlődéséhez.

Végzetül nem foglalkozik a cikk az úgynevezett gyarmati kérdéssel. Erről a kérdéstről gyakran beszéltem már a magyar történésszekkel. Nem értek egyet azzal, hogy Magyarország gyarmat volt. Ezt a kérdést még nem oldottuk meg, pedig ennek igen fontos lenne a megoldása. Ez is előttünk álló feladat.

Bónis György :

Abból szeretnék kiindulni, amit az alapreferátumhoz mellékelte »Szempontok« a következőképpen fogalmaztak meg: »Nagyobb teret kell juttatni olyan elhanyagolt kutatási ágaknak, mint a kultúrtörténet (melyen belül különösen súlyt kell kapnia a tudománytörténetnek), a hadtörténet, bizonyos időszakokban a nemzetiségek története...« Egy ilyen elhanyagolt kutatási ág, amelyre sem a »Szempontok«, sem a referátum nem tér ki, az állam- és jogtörténet tudománya. Kétségtelenül a jogtudomány is egyike azon rokontudományoknak, amellyel a történettudomány gyümölcsözően veheti fel a kapcsolatot; az összekötő kapocs pedig az állam- és jogtörténet.

Ennek a szakmának elhanyagoltsága egyúttal azt jelenti, hogy elhanyagoljuk kutatásunkban a felépítmény igen fontos részét, nevezetesen a jogi és politikai nézeteiket, a jogi és politikai intézményeket. Nem véletlen, hogy a sztálini nyelvtudományi munkában olyan súllyal szerepel a felépítménynek ez a része, sorrendben is elsőként. Mi a jogtörténetet nem műveljük azzal a súllyal, amit az állam és jog, mint a felépítmény része megkíván. Ez azt jelenti, hogy nem dolgoztuk fel elég alaposan, nem tettük egészen magunkévá a gyakorlatban azokat az útmutatásokat, amelyeket Sztálin nyelvtudományi munkája nyújt számunkra. Nyilvánvaló, hogy az állam és jog multjának ismerete nélkül számos kérdés nem oldható meg kielégítően.

A történettudomány, mint a kongresszuson is tapasztalhattuk és mint az előadás is rámutat, lényeges fejlődésen ment keresztül, örvedetes eredményeket ért el. Meg kell mondanom őszintén, hogy az állam- és jogtörténet nem részese ennek a fejlődésnek. A lemaradás elsősorban a jogtörténet művelőinek hibájából következett be. Kétségtelen, hogy a felszabadulás után és még inkább a fordulat éve óta eltelt években nem ragadtuk meg azokat a témákat, tárgyakat, amelyek döntő módon elősegítették volna a szocialista tudat fejlődését és a szocialista állam és jog építését. A feldolgozások módja sem volt elég pártos, sőt néha egyáltalában nem volt az. Ideológiai felkészültségünk csak lassan fejlődött, lassan sajátítottuk el a marxizmus-leninizmus ideológiáját. Hibánk volt az is, hogy érzékenykedtünk.

Kétségtelen tehát, hogy saját hibáink is közrejátszottak ebben a lemaradásban, de meg kell mondani azt is, hogy a Történelmi Társulat sem nyújtott kellő segítséget ahhoz, hogy tudományunknak ez az ága is megfelelően fejlődjék. Nem érdeklődtek munkánk iránt kellőképpen, nem vetették fel számunkra a megoldandó problémákat. Éveken át ez volt a helyzet a jogtudomány vonalán is, míg végre az Állam és Jog c. folyóirat legújabbán egymást után két jogtörténeti cikknok adott helyet. Ezzel tört meg a jég. Az Akadémia is — a magam példáján tudom — most már nagyobb lélegzetű publikációra is módot nyújt.

A jogtörténettudománynak a történettudománnyal való kapcsolata abból is következik, hogy közösek a hibák. Itt van például a személyiség szerepének túlzott hangsúlyozása. Saját munkámra hivatkozhatom, a népszerű Hajnóczy-életrajzra, amelynek kéziratában — mint lektoraim erre figyelmeztettek — túlzásba vittem Hajnóczy személyének értékelését, elragadtatva attól a lelkesedéstől, ami a szerző érez művének hőse iránt, de kevés figyelemmel arra, hogy Hajnóczy alakját be kell ágyazni korába és az egész jakobinus mozgalomba.

További hibának tudom azt is, hogy a bíráló és önbíráló gyöngö és ez összefügg a Századok kritikái rovatával. Nagyon gyöngének találok ezt a rovatot, nem az egyes bírálókat színvonalát, hanem a terjedelmet illetően. Túl kevés munkával foglalkozik, nem ad képet az összes megjelenő munkákról, még a Magyarországon megjelenőkről sem, a külföldi irodalomból pedig csak szemelvényeket ad. Pedig fontos lenne ez például az imperialista országokban elhangzott burzsoa, imperialista nézetekkel kapcsolatban. Például olyan dolgokat lehet tapasztalni a nyugati irodalomban, hogy egy svájci tudós, ismert burzsoa jogtörténész, aki nem élt soha a fasiszta Németországban, sok olyan megállapítást tesz 1948-ban és 1951-ben újra megjelent tankönyvében, ami a német fajmítosz kicsengését tartalmazza. Nem ártana a külföldi irodalom ismeretét, pártos bírálótát is közölni. Ezzel is összefügg az, hogy az állam- és jogtörténetben a viták légköre még nem alakult ki kellőképpen.

A polgári jogtörténetírók nézeteinek cáfolatára sem vetettünk elég súlyt. Bennünk is megvannak a burzsoa objektívizmus maradványai. Ez talán a felszabadulás előtti irodalom legsúlyosabb öröksége.

Vannak feladataink a második öt éves terv »Szempont«-jaiban jelzett feladatok között, amelyeknek elvégzésében mi jogtörténészek is eredményesen közre tudunk működni. Például az egyetemi tankönyvek megírásával kapcsolatban megemlítem,

hogy amikor a prágai jogtörténeti tanszék vezetője, Vaněček professzor itt járt, felvetette az egyetemes állam- és jogtörténeti tankönyv közös kidolgozását szovjet tudósok irányítása mellett, népi demokratikus szakemberek együttműködésével. Úgy gondolom, erre a kezdeményezésre, ilyen természetű munkákra a történészfrontnak is figyelemmel kell lennie, segítenie kell a hasonló munkák előállítását.

Ami a forráskiadást illeti, itt vannak olyan feladatok, amelyekben a jogtörténetészek ugyancsak sok mindent elvégezhetnek. Elsősorban a törvényeknek, javaslatoknak, országgyűlési emlékeknek kiadására gondolok. A feudális földtulajdon kialakulása, a földjáradék változásai, mind olyan témák, amelyekre vannak szakemberek. Kollektív munkával, marxista fejlettség szempontjából is megfelelő, magas nívón álló elvtársak közreműködésével ezeket a kérdéseket szak- és ideológiai szempontból megfelelően meg lehet oldani.

A központosítás kérdése — legalábbis ötven százalékban — a jogtörténetészeket is érinti, kidolgozását tehát nekik is vállalniuk kell.

Befejezésül azt a reményemet szeretném kifejezni, hogy a mai megbeszélés határátközlő lesz nemcsak a történettudomány általános fejlődése szempontjából, hanem az állam- és jogtörténet fellendülése szempontjából is.

*

Benda Kálmán :

Felszólalásomban olyan problémával foglalkozom, amelyet a hozzászólók többször érintettek, amelyet azonban Elekes elvtárs alappreferátumában alig érint, pedig elég fontos ahhoz, hogy részleteire is kitérjen. A forráskiadványok kérdéséhez szólok hozzá. Teszem ezt annál inkább, mert Ember Győző hozzászólása félreértésekre adhat okot. Ember Győző ugyanis azt mondta, hogy túlsok forráskiadvány jelent meg az elmúlt években. Ennek egyik okát abban látom, hogy történészeink egy része a kisebb ellenállás felé törekedett, vagyis azért készített forráskiadványokat, mert ez kisebb munkát és szakmailag talán kevesebb elmélyülést kíván. Azt hiszem, hogy ha ezen az úton akarjuk megközelíteni a kérdést, teljesen helytelen eredményre jutunk.

Vannak a magyar történetnek olyan korszakai és olyan problémái, amelyek alapjaiban ismeretlenek, vagy amelyeket, főleg az ellenforradalmi korszak történetírása tudatosan teljesen elhallgatott, illetőleg több esetben hamisan értékelt. Nem egyszer mélyen berögződött véleményeket kell megcáfolni, nemcsak egyes személyekre, hanem egész történeti periódusokra vonatkozólag, ez pedig másként, mint komoly forráskiadványok közrebecsátásával nem történhet meg. Természetesen határvonalat kell szabni, hogy melyik problémánál hasznosabb a monografikus feldolgozás és mikor válik szükségessé a forrásanyag közzététele. Minden olyan fontos forrásanyagnál, amely több oldalról, tehát nemcsak egy szempontból aknázható ki, igenis szükség van az iratanyag közzétételére.

Az utolsó években mintha csökkent volna a forráskiadványok becsülete. Történetészeink indokolatlanul keveset forgatják az akta publikációkat, nemcsak a régebbieket, melyeknek pedig forrásanyaga ma is teljes mértékben felhasználható, hanem az újabbakat is. A forráskiadványok iránti megnemértés következménye, hogy a mai napig nincs egységes forrásközlési szabályzatunk. Ha megnézzük az utolsó évek folyamán megjelent forráspublikációkat, még a lényegében egy korszakra eső kiadványoknál is igen nagy eltéréseket találunk a közlési módszerben. Nincs tisztázva, hogy a közlőnek mennyiben joga, illetve kötelessége változtatni a forrás helyesírásán, de nincs tisztázva az sem, hogy milyen mértékben kell forrásaihoz kritikai megjegyzéseket fűznie. Vannak — bár az ilyenek egyre ritkábbak — akik megelőgszenek azzal, hogy az iratokat minden értékelő megjegyzés nélkül leközlilik, — mások viszont (ezek közé sorolom önmagamot is) — azt vallják, hogy a szerkesztőnek a forrásanyaggal kapcsolatos minden olyan problémát meg kell magyaráznia, amely azok számára, akik valaha is foglalkoztak majd vele, fölmerülhet. A magyar történészek hivatalos orgánuma sajnálatosan mind a mai napig nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Úgy gondolom, a Társulatnak állást kell foglalnia ebben a kérdésben, nemcsak azért, hogy a forráskiadványok egységesebb jellegűek legyenek, hanem azért is, hogy használhatóságuk minél inkább emelkedjék.

Arra, hogy történészeink még a legújabbban megjelent forráskiadványokat sem forgatják olyan sűrűn, mint ahogy ez szükséges volna, az alábbi példát említem meg: nemrégiben hagyta el a sajtót »A magyar nép története« második kiadása. Ez a könyv változatlan szövegben közli a jakobinus mozgalomról az előző kiadásban írottakat. Nem veszi tekintetbe, hogy közben a Magyar Jakobinusok Iratai c. forráskiadvány

jelentősen bővítette és módosította ezen a téren ismereteinket, s hogy sok minden, ami a források megjelentetése előtt általánosan elfogadott volt, az iratok kinyomatása után részben tárgyi, részben ideológiai szempontból tarthatatlanná vált. Benn maradtak a szövegben olyan bosszantó elírások, hogy Hajnóczy jobbágy-származású volt, holott apja pap volt. Benn maradt néhány helytelen idézet: korábbi történetírásunk ugyanis nem vette észre azt, hogy Laczkovics fordítás címén teljesen átdolgozta Martinovics munkáit, tehát Laczkovicsból nem idézhetünk úgy, hogy azt Martinovics szájába adjuk. Hajnóczyt a haladói polgári történészek legkiválóbbjai közé emeli a magyar parasztság történetéről készülő monográfiája alapján. A baj csak az, hogy a mű kézírata nem maradt ránk és azonkívül, hogy megírásában IV. Béla koráig jutott el, semmit sem tudunk róla. De a tárgyi elírásokon túl a mozzalom egész értékelése, Martinovics szerepének, egyéniségének jellemzése és megítélése, a mozzalomban résztvettek szerepének elhallgatása, stb. mind elavult munkák alapján készült és számos kellemtelenségre adhat alkalmat, ha valaki a kiadott forrásokat egybeveti ezzel a most megjelent feldolgozással. Persze ezzel kapcsolatban nemcsak a szerző, de a lektorok felelőssége is felmerül. A lektoroknak kötelességük lett volna, — ha már a szerző elsiklott a problémák felett, — rámutatni a tévedésekre, ellentmondásokra, s arra, hogy ezt a problémát ma már másképp látjuk. Ez azonban sajnálatos módon nem történt meg, s a könyv szövege megjelent másodszer is úgy, ahogyan először.

Bevott szokás, hogy a jelentősebb szépirodalmi műveket, főleg regényeket, egyrészt az Írószövetségben, másrészt üzemekben, falusi kultúrházakban a széleskörű olvasóközönség bevonásával megvitatják. Vajon nem volna-e helyes egyes fontosabb, kiemelkedőbb történeti munkákkal kapcsolatban ilyen nyilvános vitákat rendezni? Azt hiszem, hogy például az ilyen munkánál mint »A magyar nép története«, amelyik mindazoknak a nem szakembereknek, akik ismerni akarják népünk történetét, egyik fő olvasmánya, sőt tankönyve lesz, talán nem indokolatlan az ilyen szélesebb körű vita.

A széles vitalehetőségek feltárásával kapcsolatban végül még egy személyes kérdést említek: Elekes Lajos dolgozatában a Bocskai-szabadságharerről írott tanulmányomat könyvkiadásunk legsúlyosabb hibájának mondja. Távól áll tőlem, hogy vitába szálljak Elekes értékelésével. Ezt már csak azért sem tehetném, mert a mai napig sem értesültem róla, hogy mik voltak konkrétan a kifogásolt hibák. Pedig egyéni fejlődésem szempontjából is nyilván rendkívül hasznos lett volna, ha annakidején, amikor ezek a hibák tudottakká váltak, valamilyen formában alkalom adódott volna arra, hogy akár szűkebb körben, akár nagyobb nyilvánosság előtt, ezeket a hibákat megvitassuk.

Azt hiszem, egész történeti fejlődésünk, de mindnyájunk egyéni fejlődése, történetírói kibontakozása nagyrészt azon múlik, mennyire tár a Társulat széles kaput a kritikának, annak a kritikának, amelyik építő, de amelyik ha kell, éles és kemény is.

*

Réti László:

Néhány olyan kérdést ragadok ki, amelyek nagyrészt szerepeltek már itt a vitában, de amelyek a cikk végleges elkészítése szempontjából rendkívül fontosak.

Az egyik ilyen kérdés a történész-kongresszus értékelése a cikkben. Az a véleményem, hogy ez rendkívül gyenge része ennek a cikknek. Az általános értékelés, szinte azt lehetne mondani, idézőjel nélkül átveszi, amit a Voproszi Isztorii elmondott értékelés-ként. Az egyes előadások értékelése pedig — véleményem szerint — jelentős lépés visszafelé, Hanák elvtárs cikkéhez viszonyítva. Hanák cikkében volt egy szegreg konkrét tévedés az egyes felszólalások értékelésében, de legalább megvolt az az erénye, hogy bátran vetette fel a problémákat, ha nem is mindig helyesen. Bizonyos fokig új levegő kezdett ezen keresztül beáramlani a történészfront egyik rendkívül gyenge részére, a kritikai területre. Elekes elvtárs munkája ugyan elkerüli azt a hibát, amibe Hanák esett, nem fedez fel tévesen hibákat, de elkerüli azt is, hogy ténylegesen állást foglaljon. Teljesen igazuk van azoknak a felszólalóknak, akik azt mondják: Elekes elvtárs hibaként veti fel Hanák cikkével kapcsolatban, hogy túl általános, túl elnagyolt. De Elekes bírálata még elnagyoltabb, még kevesebbet ad, amellet teljesen szürke, semmitmondó. És ha a történész-kongresszusról valóban értékelést akarunk adni ilyen felelősségteljes tanulmányban, úgy annak a jövőben kollektív munka alapján kell elkészülnie.

Kötelességemnek tartom újra és újra felvetni a kongresszus határozatai végrehajtásának kérdését. Az a véleményem, hogy a magyar történészeknek már nemzetközi

szégyenévé válik a kongresszus határozatainak semmibevevése. Egyetlen példát hozok fel erre: a kongresszuson elvállaltuk, hogy a Nagy Októberi Forradalom nemzetközi hatásáról szóló okmánygyűjtemény tervezetét három hónapon belül elkészítjük és kiküldjük a többi résztvevő ország történészeinek. Az elvtársak eddig azt mondták, egyelőre ezt külön nem lehet elküldeni, meg kell várni a döntést a többi kérdésben, és így hónapok óta halasztották a dolgot, közben a terminus régen lejárt. Azért vettem fel újra ezt a kérdést, mert véleményem szerint a cikkben ez az elmaradás nem tükröződik eléggé. Le kellene vonnunk ebből is a tanulságot, hogy milyen szervezeti változásokat kell keresztülvinni arra, hogy ne legyenek ilyen lemaradások, szervezetlenségek, helytelen kapkodások a munkában.

További kérdés az Elekes elvtárs által készített cikk tudományossága. Elekes elvtárs helyesen felveti a tudományosság kérdését mások munkásságával kapcsolatban, de azt hiszem, nem tett sok kísérletet arra, hogy tudományos alapon mérje le a történettudomány, a magyar marxista történettudomány eddigi eredményeit, hiányosságait, hogy tudományos alapon dolgozzon ki képet marxista történettudományunk mai helyzetéről. Az adatokat, tényeket, amelyeket felsorol, meggyőződésem szerint emlékezetből vette és nem törekedett arra, hogy tényleges, általános áttekintést adjon.

Leginkább meg tudom állapítani ezt azokról a részekről, amelyek a Munkásmozgalmi Intézettel foglalkoznak. Tudomásom szerint Elekes elvtárs kísérletet sem tett arra, hogy áttekintse a Munkásmozgalmi Intézet eddigi munkáját, tevékenységét, hogy erre adatokat szerezzen, hanem csak amire emlékezett, vagy amiről éppen tudott, azt említette meg. Ebből következően a Munkásmozgalmi Intézetről azt írja: a legnagyobb érdeme az, hogy kiállításokat rendezett. Rendeztünk kiállításokat, és nem is mondom, hogy valami érdeme nem volna kiállításainknak, múzeumainknak. De azt hiszem, helytelen lenne a Munkásmozgalmi Intézet munkáját elsősorban mint kiállítások rendezésére irányuló munkát beállítani. A Munkásmozgalmi Intézet többek között megalakulása óta kiadott öt nagyobb dokumentumgyűjteményt, tíz kisebb-nagyobb monográfiát. Ezeket Elekes elvtárs összefüggően mindenesetre nem nézte meg, nem értélkezte, bírálta meg. Kiragadott egyet, kettőt, ami véleményem szerint véletlenül eszébe jutott.

Azt hiszem, hogy ha a Munkásmozgalmi Intézettel, mint történeti intézettel foglalkozik egy ilyen munka, meg kell mondania, hogy a Munkásmozgalmi Intézet létrehozásának, működésének fő jelentősége az, hogy ráterelte a figyelmet arra a kérdésre, miszerint a magyar történettudomány a múltban nem foglalkozott a munkásmozgalom történetével. Az Intézet emelte ki létrejöttével azt a tényt, hogy a magyar történelem legújabb korszakának döntő, fő kérdése a munkáosztály és a munkásmozgalom történetének kidolgozása s elkezdte ennek a kérdésnek a feldolgozását. A Munkásmozgalmi Intézet ezen a területen úttörő volt nemcsak a magyar, hanem az összes népi demokratikus országok viszonylatában. Ez nem jelent különösebb érdemet, annál kevésbbé, mert az utóbbi időben bizonyos fokig lemaradtunk más népi demokráciák munkásmozgalmi intézeteivel szemben.

Nem helyes az sem, hogy Elekes elvtárs a tanulmányban több ízben arról beszél: a Munkásmozgalmi Intézet kiváltsága a munkásmozgalom történetének kutatása. Olyan formában veti fel ezt, mintha ez lenne a Munkásmozgalmi Intézet célkitűzése, törekvése. Ez a tények elferdítését jelenti. A Munkásmozgalmi Intézet eddigi munkájának éppen ellenkezőleg, az volt a célja, feladata, hogy beillesse a magyar munkásmozgalom történetét a magyar nép történetébe, nemzetünk történetébe. Lehet és kell vitatkozni arról, hogy milyen a Munkásmozgalmi Intézet profilja, hogy milyennek kellene lennie, hogy kell-e a jövőben esetleg változtatnia ezen. De ha úgy lenne, ahogyan Elekes elvtárs mondja, hogy a Munkásmozgalmi Intézet munkájának eredménye, eddigi tapasztalata róla az, hogy elkülönítette a munkásmozgalom történetét a magyar nép történetétől, akkor az Intézetet meg kellene szüntetni. Szerencsére ez nincsen így, ezért helytelen ezt a kérdést ilyen formában felvetni.

Nem tükrözi egyáltalában Elekes elvtárs tanulmánya azt a szoros együttműködést, mely a Történettudományi Intézet és a Munkásmozgalmi Intézet között van.

A cikk a magyar történeiszfront, a marxista történettudomány helyzetéről, feladatairól beszél. Ezt nem helyes összekapcsolni olyan tervezettel, szempontokkal, amelyek kizárólag a Történettudományi Intézet kérdéseivel foglalkoznak és leszűkítik ezt a kérdést a Történettudományi Intézet munkájának kérdésére.

Utóljára említem fel, mint véleményem szerint legfontosabb kérdést, hogy Elekes elvtárs cikke egyáltalában nem tükrözi vissza azt a történelmi változást, ami hazánkban az utolsó hónapokban lezajlott. Lehetetlen dolog, hogy a történészek mindig annyira

lemeradnak, hogy nemcsak mire megjelenik valami, hanem mire megírnak valamit, már akkor is elavult legyen. Helyes az a javaslat, hogy a cikknek a jelenlegi magyarországi történelmi fejlődésből kell kiindulnia, azokból a feladatokból, amelyeket a Központi Vezetőség júniusi és októberi határozatai óta a történészfront maga elé tűzött. Le kell szögezni, hogy a történészek részt vesznek abban, hogy ezek a határozatok megvalósuljanak.

Véleményem szerint ez a cikk így, ahogyan van, egészében nem alkalmas arra, hogy azt a célt szolgálja, amit maga elé tűzött, többek között azért nem alkalmas, mert nem lehet egy embernek a feladata, ilyen munkát megírni. Azt javasolnám, hogy a Századok kibővített szerkesztőségi ülése bizzon meg egy 3—5 tagú kollektívát, amely alapulvéve ezt a cikket és a mai vita eredményeit; készítsen a Századok legközelebbi számába szerkesztőségi vezércikket.

*

Makkai László:

Az eddigi hozzászólások csak érintették a *tervezés* központi fontosságú kérdését, anélkül azonban, hogy kellő súlyt adtak volna neki a magyar történetírás e fontos állomásán, a második öt éves terv előkészítésének küszöbén. Ezzel kapcsolatban Elekes elvtárs referátuma is többnyire általánosságokban mozog, nem eléggé konkrét sem kritikája, sem előremutatása. Kritikája főként a maximalizmusra vonatkozik, holott a fő hiba véleményem szerint abban állott, hogy a történettudomány első öt éves terve nem annyira munkaterv, mint inkább kiadványterv volt. Kiragadott néhány fontosnak látszó kérdést, ezekről tanulmányokat, könyveket íratott, ugyanakkor azonban nem számolt azzal, hogy a magyar történelem alapvető problémái mennyire vannak tisztázva, s hogy ismerjük-e eléggé a történelmi fejlődés egész menetét ahhoz, hogy a felvetett témákat szerves összefüggésükben, helyesen megvilágíthassuk. Persze, ezeknek a témáknak (parasztmozgalmak, haladó hagyományaink stb.) feldolgozása sürgető feladat volt s mozgósító hatásukat fejlődésünk adott szakaszán nem nélkülözhattük. Az sem vitás, hogy nem egy jó munka született meg az első öt éves terv során. Egészében véve azonban azt kell mondanunk, hogy többnyire felépítményi problémákat dolgoztunk fel anélkül, hogy előzőleg az alapot kellőképpen tisztáztuk volna.

Ennek az okát abban látom, hogy az első öt éves terv során helytelenül néztünk szembe az ökonomizmus problémájával. Kétségtelen, hogy történettudományunkban kísértett, sőt itt-ott ma is kísért az ökonomizmus veszélye. Ez azonban nem onnan ered, hogy túlságosan sokat foglalkoztunk gazdaságtörténettel, hanem éppen onnan, hogy igen kevésbé ismerjük a magyar gazdaságtörténetet s emiatt könnyen hajlunk a vulgarizálásra, a konkrét tények helyett ökonomista frázisok alkalmazására. Elekes elvtárs hibáinkat a sematizmusra és az empirizmusra vezeti vissza, de az esetek nagy részében nem is elvi, módszerei kérdéssről, hanem egyszerűen a tárgyi tudás hiányáról van szó, amit frázisokkal igyekszünk pótolni.

Az egyik ilyen tipikus frázis: »a termelés fokozódása«. Ez a frázis helyettesíti az egész feldolgozatlan technikatörténetet, a naturálgazdálkodásról az egyszerű áru-termelésre, erről meg a kapitalista áru-termelésre való áttérésnek a termelő erők fejlődésében gyökerező konkrét feltételeit. Nem ismerjük a Mohács előtti mezőgazdaság termelő erőt, mert hiányoznak a faluásatások, illetőleg az eddigi kevés ásatás kiértékelt eredményei. A XVI—XVII. századi céhes iparunkról azt sem döntöttük meg el, hogy hanyatlásról vagy fellendülésről van-e szó. A termőföld XVIII. század eleji hatalmas méretű szaporodásáról, parasztságunk e csodálatos erőfeszítéséről egy-két helyi példán kívül még nincs tiszta képünk, és így tovább. A másik ilyen frázis: »a kizsákmányolás fokozódása«. Ez meg a feudális földjáradék konkrét alakulását, fejlődésének egyes szakaszait helyettesíti.

Természetes, hogy ilyen körülmények közt a politikai történet a levegőben lóg. A parasztmozgalmakat pl. kísértetiesen egyformáknak ábrázoljuk, mert nem tudjuk, hogy milyen különböző fejlődési szakasz alapján indultak el s milyen konkrét feltételek szabták meg célkitűzéseiket és lefolyásukat, milyen fejlődési sorozatba illeszkednek bele.

Az alap tisztázatlansága miatt egész sor fontos problémát nem látunk még világosan. Beszélünk eredeti tőkefelhalmozásról, kapitalista csírákról, második jobbágy-ságról, manufakturaszakarról, nemzeti abszolutizmusról, polgárosodó nemességről, Habsburg-gyarmatosításról, anélkül, hogy ezeknek a fogalmaknak konkrét magyar történelmi tartalmát, fejlődésük kezdetét és szakaszait meg tudnók határozni, aminek következtében ezeket is frázisszerűen alkalmazzuk, ezért nem adataink és érvelésünk szerves végkövetkeztetéseként, hanem kívülről ráaggatott címkékéft hatnak.

Természetesen számos értékes kísérlet is történt ezekkel a problémákkal való komoly szembenézésre. De ezek a kísérletek sem vezethetnek megnyugtató eredményre, amíg a szerzők kénytelenek általános érvényű statisztikai bizonyító anyag helyett kiragadott illusztrációkkal élni s pl. néhány falu példáján bemutatni a magyar jobbágysors alakulását. Minden szerző, aki a felépítmény valamely kérdésével foglalkozik, kénytelen maga megkonstruálni hozzá az alapot, ami persze külön elmélyedő kutatást igényelne s emiatt nem is sikerülhet kellőképpen. Elekes elvtárs bírálja a magyar puritanusokról írott tanulmányomat, de szerintem egy mellékes kérdést (s azt sem egészen helytállóan) ragadott ki belőle, mert a főhiba az, hogy az egész munkát az alapnak egy kellően ki nem dolgozott, nagyon is problematikus elemzésére építettem fel, mely még érdemi kritikában sem részesült. Csekély vigasztalásomra szolgál, hogy mások is így vannak. Pl. a Bethlen Gábor egész életművét méltató könyv előbb készült el, mint a Bethlen gazdaságpolitikájáról szóló tanulmány, de ez utóbbinak szerzője is arról panaszkodik, hogy a kor gazdaságtörténete még nincs kellően feltárva, s így pontosan nem tudhatja, hogy milyen is volt az a gazdasági élet, melyre Bothlen politikája irányult. A példákat szaporíthatnánk.

Mindebből az a tanulság, hogy a jövőben, lehetőleg még a második öt éves terv folyamán vállalnunk kell azt az óriási feladatot, hogy a termelőerők és termelési viszonyok fejlődését kiragadott, csupán illusztratív természetű adatok helyett statisztikailag általánosítható, teljességre törekvő feldolgozásokban tisztázzuk. Ez a feladat viszont átgondolt, rugalmas tervezést, főként pedig a terv felelősségteljes, szervezett végrehajtását igényli. Pontosán fel kell mérni azt, hogy mit végeztünk eddig s az mennyiben szolgálhat kiinduló pontul, melyek a legnagyobb hiányok, milyen forrásanyag áll rendelkezésre, milyen módszerekkel lehet azt leggyorsabban s egyúttal leghelyesebben feldolgozni, hogyan lehet ehhez a kádereket biztosítani és milyen intézményes irányítás, ellenőrzés, segítség szükséges a munka fennakadásmentes végrehajtásához.

Elekes elvtárs elaborátuma érinti, de nem konkretizálja kellőleg ezeket a kérdéseket. Nem mondja meg élesen, hogy a magyar történetészgárda a multban nem volt eléggé igényes a történetész munka szervezésére hivatott Akadémiával és Történelmi Társulattal szemben, melyeknek munkája így sokszor periférikus feladatok ötletszerű, néha bürokratikus kezelésére szorított, a tervmunka kézbe tartása és eredményes segítése helyett. Munkánknak olyan alapvető feltételei, mint a káderylvántartás és a kutatónapok biztosítása, az intézmények együttműködése, a vidékkel való kapcsolat rendszeres fenntartása stb. korántsem voltak eddig megfelelően biztosítva. A második öt éves terv sikeres végrehajtása igen nagy mértékben függ attól, hogy fog-e a történetészgárda háta mögött pontos, gyors, bürokráciamentes adminisztratív apparátus állani.

Igen fontos a jó szervezés, különösen a történetész egységfront továbbfejlesztésének szempontjából. Ma már ez az egységfront számbelileg igen jelentős, de minőségileg az egyenlőtlen fejlődés jellemzi. Fiaatal és idősebb, vidéki és fővárosi kutatóintézetben és más munkahelyen dolgozó, marxista képzettséggel induló és polgári maradványokkal küzködő történészek között még most is elég nagy különbségek vannak és ha ezek örvendetesen csökkentek is, még sok a tennivaló. Ezt a történetészgárdát a második öt éves terv feladataira teljes egészében be kell vetni (sőt a »rejtett tartalékok« után továbbra is kutatni kell), de úgy, hogy a feladatok súlyát az egyenlőtlen fejlődés figyelembevételével osszuk el, s törekedjünk arra, hogy olyan munkaközösségek létesüljenek, melyek a munka elvégzése mellett biztosítják a tagok egyéni fejlődését is. A feladatok ugyanis olyan nagyok, hogy elszigetelt egyéni kezdeményezésekkel nem oldhatók meg. Találékonyságunkat újítja, eredményes munkaközösségek létrehozására kell fordítanunk, melyeknek felépítését és munkamódszereit széles körben alaposan meg kell vitatni. Ez persze felveti új típusú monográfiák és forráskiadványok (pl. szövegközlés helyett statisztikai feldolgozások, adattárak, regesztagyűjtemények) módszerei kidolgozásának szükségességét is. A jövőben tehát a széleskörű vitákra fokozottabb gondot kell fordítani nemcsak általános elvi, hanem módszeri kérdések vonatkozásában is.

Végül nem szabad megfeledkezni arról, hogy munkánk nem öncélú, hanem azért folyik, hogy a kultúrforradalom során a dolgozó tömegekben felébredt történelmi érdeklődést helyesen irányítsa és kielégítse, s fegyvert adjon a szocializmus építéséhez. Az u. n. népszerűsítő munkát el kell mélyíteni, eddigi rendszertelenségét tervszerűséggel kell helyettesíteni, s főleg figyelmet kell fordítani a dolgozók igényeire. A dolgozók multbeli mindennapi életét, a munka hőstetteit, a helytörténetet határozottabban kell a népszerűsítés központjába állítani.

Összegezésül ennyit: az elaborátum a legtöbb fontos kérdést felveti, de éppen csak felveti: konkrétabb, élesebb formában kellene mind a kritikát, mind a tennivaló-

kat kimondani. Az elaborátum óvatossága azzal a veszéllyel jár, hogy mikor — jogosan — harcol a maximalizmus ellen, egyúttal belesik a minimalizmusba. Az előttünk álló feladatok olyan nagyok, hogy ha józanul is, de merész józansággal kell szembenéznünk velük, úgy kell hozzájuk mérnünk lehetőségeinket, hogy ez ne hátravessen, hanem előrelendítsen bennünket. Megnövekedett és megerősödött történészfrontunk sokkal többre képes, mint amit eddig kihozott magából. Mindent meg kell tenni, hogy a feladatokra a még fel nem használt erőt, tudást, szervezetséget ráirányítsuk. Tervünket és munkánkat józan optimizmusra kell építeni.

Zsigmond László:

Elekes elvtárs referátumát jónak tartom, sokoldalúan veti fel a kérdéseket, lényegében mindazokat a problémákat, amelyek egyrészt napjainkban merültek fel, másrészt időközben halmozódtak fel, — és amennyiben idejében nem tisztázzuk őket, útját állják további fejlődésünknek. A referátum határozott lépést jelent előre mind a bírálókat, mind az önbírálat terén. Nem értek egyet Kosáry Domokos azon megállapításaival, amelyek szerint a referátum egyoldalúan Hanák elvtárs cikkére támaszkodik. Amint Réti elvtárs megállapította, a referátum hibája éppen az, hogy nem támaszkodik kellőképpen hasonló előzetes megállapításokra. Helyes, hogy felhasználja Hanák elvtárs cikkét, de még helyesebb lett volna, ha támaszkodott volna a Munkásmozgalmi Intézet, a Levéltár, az egyetem, általában egész történészfrontunk egy-egy intézménye vezetőivel való megbeszélésre, nem hagyva ki történészfrontunk oly fontos fórumát, mint az Akadémia II. osztályát.

Ugyanakkor van Kosáry elvtárs megállapításában helyes mag is, amire például Makkai elvtárs is rámutatott és pedig az, hogy Elekes elvtárs a referátumában »legömbölyíti« a dolgokat. A referátumban bírálni kellett volna történészfrontunk vezetőit, Andics elvtársnót és Molnár Erik elvtársat. Hasznos lett volna felvetni azt a kérdést, vajjon helyes-e ezeknek az elvtársaknak oly túlzott megterhelése. Az egyetemi oktatás nélküli őket mint előadókat, az illető tanszékek gazdátlanul állanak. Nem kielégítő az a segítség, amelyet Molnár Erik elvtárs nyújt a vezetés alatt álló intézetnek. Kellő foglalkozás híján kádereink nem fejlődnek eléggé és amennyivel kevesebb támogatást kapunk, annnyival kevesebbet tudunk tovább adni, végső soron majd a tudományos utánpótlás fogja ennek a súlyos következményeit megmutatni.

Határozottabbnak kellett volna lenni a bírálóknak az Akadémia II. osztálya irányában is. Az Akadémia II. osztályáról jelenlegi formájában meg kell állapítani, hogy lényegében postaláda szerepét tölti be. Feladata pedig az lenne, hogy irányítsa történészfrontunk munkáját. Igen furcsa dolog volt, hogy például a második ötéves terv összeállítását az Akadémia az Intézettől követelte meg, ahelyett, hogy előzőleg az egész történészfrontonra vonatkozó általános tervet készítetett volna el, amelyből azután a Történettudományi Intézet vállalja a reáharuló részt. Az így megkapott feladatot az Intézetben belül azután osztályokra, csoportokra, majd egyénekre kell felbontani és így bontható ki egy alapos és átgondolt terv. Az Akadémia II. osztályának az is feladata lenne, hogy informálja az Intézet vezetőségét a tudományos életünk előtt álló legfontosabb feladatokról, az Intézet vezetői viszont tájékozottassák erről az egyes osztályokat, illetve azoknak tagjait.

Fel kell vetni a felelősség kérdését állami vonalon is, a minisztérium felé is. Csak egy példát szeretnék megemlíteni speedsig az aspiránsképzéssel kapcsolatban. Ha az aspiránsképzés jelenlegi állását valaki alaposabban megvizsgálná, úgy abból botrányok sülnének ki. A napokban jelent meg a Szabad Népben az a felhívás, amely új aspiránsok jelentkezésére hívja fel a figyelmet. Helytelen évről-évre új aspiránsok — még hozzá egészen fiatal aspiránsok felvétele — mindaddig, amíg nem oldjuk meg a régi aspiránsok képzését. Jelenleg egy-egy aspiránsvezetőnek 3—4 aspiránusa van és nem tudják komolyan ellátni az aspiránsvezetést. A felszínen látszólag minden rendben van, de két-három év múlva ki fog derülni, hogy a jelenlegi helyzet fenntartása mellett a tudományos utánpótlás igen gyenge lesz. Helyesebb lenne itt is alkalmazni azt az elvet: inkább kevesebbet, de jobbat.

Fel kell vetni a felelősség kérdését pártunk irányában is. Pártunk ezt el is várja tőlünk és helyes lenne, ha az agit. prop. osztály ideológiai téren több segítséget nyújtana és nagyobb kezdeményezést mutatna.

Ami Kosáry elvtárs felszólalását illeti, úgy gondolom, hogy az a hang, amelyet megütött, új és helyes abban az értelemben, hogy a történészek plénuma előtt nyíltan felvetett kényes kérdéseket. Mi tette ezt lehetővé? Úgy gondolom, hogy egyrészt Kosáry

Domokos, másrészt népi demokráciánk fejlődése. Kosáry elvtárs hozzászólásában sok helyes és megszívlelendő dolog volt, de úgy érzem, hogy az a körülmény, hogy túlságosan személyeskedő térre terelte a dolgot, több mindent lerontott. Felvetette, hogy Elekes elvtárs vegye bele a referátumba a korábbi munkásságával kapcsolatos önkritikát. Ez maga után vonná, hogy a referátumba bele kellene venni a hasonló önbírálatok egész tömegét, a régi történészek önkritikáját. Helyes a kérdés felvetése, de a kérdés megoldását ilyen formában nem tartom jónak. Egyébként is nemcsak Elekes elvtársnak kellene önkritikát gyakorolnia, hanem az ellenforradalmi korszak alatti egész történetíróknak, különösen a háború alatti történetírásnak. Személyekre való tekintet nélkül komoly bírálatra lenne szükség, mert így csak vonszoljuk a problémákat és azokkal együtt az egyes embereket is. A megoldás módja nem az, hogy Elekes elvtárrsal Canossát járassunk és Elekes elvtárs a referátumban nyúljon vissza Hunyadiról a multban adott helytelen és imperialista beállításának a bírálatához. Jelenjen meg cikk a Századokban, amely Elekes elvtársnak, de Kosáry elvtársnak a munkáit is bírálat alá veszi. Ehhez kapcsolódik a felelősség kérdése is, mert ezeknek a folyóiratoknak Kosáry Domokos volt a felelőse.

A mult történetírásának komoly bírálata révén szabadabbá válna elvileg is az út a történezs egységfront felé. Elekes elvtárs referátuma ebből a szempontból kissé formális. A kérdéseket elvi alapon kell tisztázni, a tuskéket ki kell húzni, de mint tuskéket kell kihúzni. Természetesen a bírálat nem korlátozódhat csupán a régi történetírásra, bírálni kell a felszabadulás után megjelent történeti munkákat is. Itt is vannak komoly hiányosságok és ezért azt javasolom, hogy vessük kritikai vizsgálat alá a felszabadulás után megírt történeti munkákat.

Helyes volna, ha a második világháború történetével kapcsolatban többet foglalkoznánk a Századok hasábjain azokkal a polgári munkákkal és nagyrészt történethamisításokkal, amelyek napvilágot látnak. Követnünk kellene ebben a tekintetben a szovjet folyóiratok példáját és nem szabad azt hinni, hogy ha mi egyes dolgokról nem beszélünk, vagy nem akarunk tudomást venni, akkor azok nem is léteznek.

A referátumnak foglalkoznia kell az egyes intézmények munkája jobb összehangolásának kérdésével is. Elsősorban a levéltárra gondolok. A helyzet egyelőre az, hogy a népi demokráciánk történetéről szóló levéltári anyag egyrészt teljesen szét van szórva, másrészt nincs rendezve. A népi demokrácia történetének megírásához csak úgy lehet hozzákezdeni, ha mind országos, mind megyei viszonylatban rendet teremtünk az idevonatkozó levéltári anyagban. Az egyes intézményekkel kapcsolatban az a veszély is jelentkezik, hogy helytelen verseny alakul ki az egyes intézmények között, egy bizonyos »tudományos autarchia«.

Történezsfrontunk egyik főhibája az az »arisztokratikus« elzárkózás, amely legtipikusabban a kongresszuson mutatkozott meg. A vidéki egyetemek előadóit, a főváros tanárait és az egyetemi hallgatókat a kongresszuson csupán tölteleknek, »vattának« tekintették. A velük való foglalkozás lényegében semmi. A Történelmi Társulatnak mindaddig egyetlen előadása sem hangzott el, pedig épen ezeken az előadásokon keresztül lehetne ismertetni történetírásunk újabb eredményeit. A vidéki előadások terén kirakatpolitika uralkodik. Spira elvtárs beszámolt ugyan egyszer arról, hogy hány vidéki előadást és milyen látogatottsággal rendeztek meg. Magam tapasztaltam egy alkalommal Egerben, hogy milyen is valóban egy ilyen vidéki kiutazás, illetve előadás, mert adott esetben a közönséget az ottani Pedagógiai Főiskola kirendelt diákjai alkották. Helyes lenne, ha egyrészt a népszerűsítés, másrészt a vidékkel való foglalkozás terén komolyabban vetnék fel a kérdést.

A referátumot illetőleg azt javasolom, hogy a referátum átdolgozásáért egyénileg Elekes elvtárs legyen felelős, az egyes intézmények vezetőivel való megbeszélés alapján. Nem értek egyet 3, illetve 5 tagú bizottság kiküldésével. Elekes elvtárs referátumával a vita nem fog lezárulni. A referátumnak egyik feladata éppen az, hogy vitaindító legyen. Elekes elvtárs a vita alapján egészítse ki a referátumot és helyes lenne, ha a jövőt illetőleg a referátum javaslatokat is tenne. Ebben a tekintetben a korábbiaknál fokozottabb mértékben kell konzultálnia az egyes intézmények vezetőivel.

Nemes Dezső:

*

A vita maga számos olyan kérdést is felvetett, amellyel a referátum nem tud foglalkozni, mert nem is térhet ki mindenre. De a vitában felmerült kérdések jelentősek, értéküket nemcsak abból a szempontból kell megnézni, hogy mit lehet a referátumban felhasználni, hanem az egész további munka szempontjából is.

A referátum levonja azt a tanulságot, hogy »inkább kevesebbet, de jobban«. Azt

hiszem, ebben igaza van Elekes elvtársnak. Valahogyan az az érzésem, hogy ezt a tanulságot magában a referátumban is alkalmazni kell. Véleményem szerint túl sok a kérdés ahhoz, hogy ezeket elég alaposan meg lehessen világítani, emellett felvetődnek a kívánságok a referátum témakörének szélesítésére vonatkozóan is. Inkább a referátum témakörének leszűkítésére kell törekedni.

A referátumnak foglalkoznia kell a kongresszus tanulságaival és foglalkoznia kellene a megjelent munkák, termékek értékelésével, de komolyabb, élesebb és meggyőzőbb bírálattal. Ha azt akarjuk, hogy a bíráló helyes irányba terelődjék, bírálunk kell magát a bírálatot is. Nem igaz, hogy akármilyen bíráló jó, csak legyen. Úgy fejlődünk jó irányban, ha magát a kritikát is kritizáljuk. Divatban van nálunk, hogy a meggyőző bírálatot helyettesítjük deklarativ kinyilatkoztatással, állítunk valamit és nem törődünk azzal, hogy állításunkat bizonyítsuk is és ezáltal elejét vesszük annak, hogy állításunkat ellenőrizhessék, igaz-e vagy sem, helyes-e vagy sem. Elekes elvtárs bírálata nem lép fel ez ellen a divat ellen, hanem bizonyos mértékben engedményt tesz ennek a divatnak. Nagyon sok olyan bíráló észrevétele van, ami lehet, hogy helyes, de be kellene bizonyítania. Véleményem szerint bizonytalanság van a bizonyítás nélküli deklarációk mögött. Ilyenformán a bírálók elkerülik a konkrét állásfoglalást a bírálatmal kapcsolatban. Erre a referátumból egy példát említek és javasolom annak a kijavítását, úgy, hogy tegye konkrétá a bírálatot. Az Általános Munkásegylet története c. munkával kapcsolatban Elekes elvtárs a következő észrevételt teszi: »Helyes álláspontból igyekszik tisztázni a munkásmozgalom és a demokratikus, illetve liberális törekvések viszonyát, megállapításai azonban sokhelyütt elvonttá válnak, mert hiányzik az osztályviszonyok fejlődésének és a monarchia helyzetének konkrét elemzése. Hát hogyha ez így van, akkor talán említene Elekes elvtárs egy-két jellemző példát, amivel ezt a megállapítást igazolja. De Elekes elvtárs elkerüli a bizonyítást. Tegyük ezt a megállapítást élesebbé, konkrétábbá. Mellékesen jegyzem meg, hogy nem a liberálisokhoz való viszony a munkásmozgalom főkérdése. A főkérdésről Elekes elvtárs egyáltalán tudomást sem vesz, részletkérdésről tesz meglehetősen elvont megállapítást. De ha az ilyen részletkérdést nem a mozgalom főkérdése alapján, nem a főkérdésből kiindulva akarjuk megoldani, félek, hogy abból baj lesz.

A Kosáry elvtárs által felvetett igen fontos kérdéshez, hogy a korábbi munkákat bíráljuk-e vagy sem, annyit jegyzek meg, hogy az volna a leghelyesebb, ha az illető elvtársak maguk írának erről. Mindenesetre figyelmeztető volt Kosáry elvtárs felszólalása. Ez egyrészt arra mutat, hogy van növekvő igényesség. A korábbi szerzőknek nemcsak mai munkáit olvassák, hanem éppen, ha a mai jó, érdeklődéssel veszik a régit is, s meglepődnek, hogy az nem jó. Nehezebb ennek a kérdésnek a megoldása, ha mások nyúlnak hozzá önhelyettük s ők csak passzívan nézik ezt.

Lukács elvtárs felvetette itt a személyi kultusz kérdését is. Ez nemcsak abban jelentkezett nálunk, hogy vezető történészek elvtársak véleményét szolgai módon idézték és felhasználták arra, hogy ne önálló bizonyító anyaggal támasszák alá álláspontjukat. Azt hiszem azonban, hogy a személyi kultusz kérdése elsősorban nem ez, hanem a történelmi munkáinkban megnyilvánuló irányzat kérdése. Ez megvan számos munkában. Az utóbbi időben módomban volt számos pártfőiskolai előadás anyagát előzetesen elolvasni, és mondhatom, hogy tíz előadás közül legalább hétben ilyenirányú elhajlás volt. A személyek szerepét eltúlozták olymódon, hogy a személyek mögött a tömeg eltűnik, vagy csak passzív tényezővé válik. Számos munkában megnézhetjük s kimutathatjuk, hogy ige ez a veszély behatolt a mi új történeti irodalmunkba. A referátum ez ellen nem veszi fel kellőképpen a harcot.

Utolsó észrevételem, hogy nagyon sok a tisztázandó kérdés. S ne legyenek illúzióink, hogy egy-két összejövetelen ezeket mind tisztázni lehetne. Sok még itt a munka. Ezért, hogy e kérdések tisztázását előbbrevihessük, fontos, hogy a bírálatban ne rejtjük véka alá véleményeinket, hanem mondjuk meg konkrétan, mi az, amivel nem értünk egyet, mi az álláspontunk és vitassuk meg.

*

Nemes Dezső felszólalása után a november 21-i vitaülés lezárult. A vita folytatását későbbi időpontra tűzték ki. Ennek megfelelően a vita további folytatását következő számunkban közöljük.

Egyúttal itt is kérjük olvasóinkat, hogy Elekes Lajos vitacikkéhez megjegyzéseiket, bírálatukat juttassák el a Századok szerkesztőségéhez, hogy a megindult vita eredményességét és színvonalát minél szélesebb történészkörök bevonásával emelhesük.